

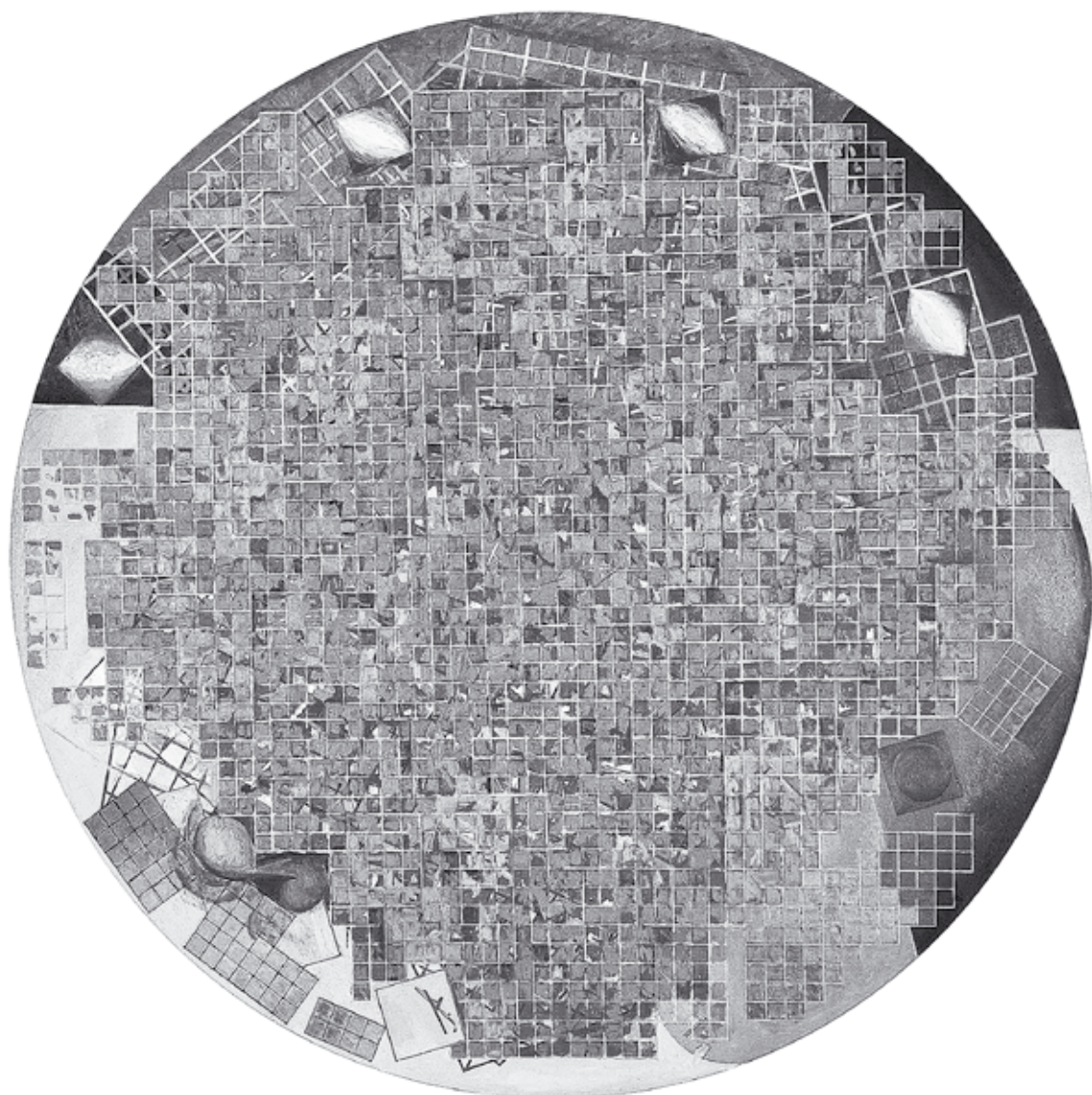
ISSN 1392-6845

Naujasis ŽIDINYS

2017

4

— AIDAI

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

Laiškas redaktoriui

GVENDA MILAKNYTĖ 1

Nustebimai

GUODA AZGURIDIENĖ
Kas geresnio Lietuvos karalystėje 3

Kritika

TOMAS DAUGIRDAS
Mes sveikinimų ratuos 6

Poezija

JORGE LUIS BORGES. Eilėraščiai 8

Filosofija

NIDA VASILIAUSKAITĖ. Tolerancija kaip galios santykis: kur ir kodėl jos nereikia 10

Teatras

KRISTINA STEIBLYTĖ. Pagauti momentą: Jaunas Lietuvos teatras 17

Literatūra

EMILIS KASPARAS. Lietuviškas balsas amerikiečių mokslinėje fantastikoje 21

Literatūra

OLGA GUREVIČ. „Nemirsiu, net jei mane ir užmuštų“: Giovannino Guareschi. Don Kamilis. Mažasis pasaulis 25

Politinė filosofija

VILIUS BARTNINKAS. Sofistai, pilietybė ir Atėnų demokratijos krizė 32

Atmintis

DAINIUS NOREIKA. Apie partizanus ir Holokaustą 39

APŽVALGA

Arūną Streikų kalbina **Laurynas Peluritis.**
Bolševikai ir ganytojo pareiga 47

Andrius Kleiva. Prancūzija Europos aky 50

Akvilė Naudžiūnienė. Žydų muziejų idėjos beigelių revoliucijos fone 53

Rita Mikučionytė. Netikėta paroda 57

KNYGŲ AIDAI

Virginija Cibaruskė. Šūviai ir žiežirbos 60

Lina Buividavičiūtė. Poezija, o gal tai ji 63

Mantas Toločka. Skruzdžių pėdsakais 65

Manfredas Žvirgždas. Poezijos pelėkautai 67

Jurij Dobriakov. Saugiklis naujai etnokultūrinio entuziazmo bangai 69

Monika Šipelytė. Patriarcho pavasaris 71

Ina Ėmužienė. Žvilgsnis kitapus protokolo 74

Knygų mugė 76

Užsklanda

PASTABUSIS
Visa valdžia dekanatams! 77

Užsklanda

Sumezgė Eligijus Raila. Pomponai 80

Skilčių logotipai: *Nustebimai* – Gimnastikos pratimas. 1900. Graviūros fragmentas; *Kritika* – Dictionnaire Encyclopédique des amusements des sciences mathématiques et physiques. Paris. 1792. Graviūra; *Užsklanda* – Galva po balkonu (Ragūza, Palazzo la Rocca, XVIII a.)

Viršelyje – Kęstutis Zapkus. Proto visata. 1992. Drobė, aliejus

---

LAIŠKAS REDAKTORIUI

Gvenda Milaknytė

Gerbiamas redaktorau,

visuomenė sovietinio palikimo nepageidauja. Ji nenori, kad jai akis badytų parūdiję žali darbininkai ir kareiviai. Lauk juos iš čia, garsiai pareiškė visuomenės aktyvas prieš kelerius metus dar kartą užvirusiuose ir jau visiems gerokai įgrisusiuose ginčiuose. Tačiau kol dėmesį nukreipia iš tolo nuo pjedestalų kviečiantys ir lengvai identifikuojami stabai, visuomenę klastingai išduoda jos pačios atmintis. Sovietmetinė miesto kaukė, niekieno nepastebėta, tyliai prasiskverbė į mūsų širdis ir tapo savu mielu, bespalviu veidu, kuris liudija: „Visada čia buvau, visada ir būsiu“. Stabukus kaip sovietinį relikta užpuolusi visuomenė pateko į kur kas sunkiau identifikuojamą – ir todėl kur kas pavojingesnių – grėsmių nagus.

Urbanistinis Vilniaus kraštovaizdis, iš pirmo žvilgsnio, neatrodo skelbiantis kokių nors grėsmingų žinučių apie sovietinį palikimą (na, jau tikrai ne tokias, kaip sovietinės armijos kareivukai!). Tačiau čia ir galima išvelgti esminę problemą. Juk lengva pasipriešinti tam, ką žinai esant priešu. Bet kaip atmesti tai, ko net nepajėgi identifikuoti? Tai kur kas sudėtingesnis klausimas. Iš čia, matyt, ir kyla keistas visuomenės nuomonių prieštaravimas, kai pradedama kalbėti apie vienos ar kitos miesto vietos išvaizdos keitimą. Didžioji dalis šių kalbų nulemta to, kaip suvokiame po sovietmečio pasilikusį miesto vaizdą. Lenina nuėmėme, o visa kita taip buvo dar iki to Lenino, tad nereikia ir judinti? Panašu, kad šiuo metu būtent tokiais matais ir mąstoma. Identifikuojami tik perdėm akivaizdūs simboliai ir užmirštama pažvelgti į tai, ką apie miesto istoriją, taip pat apie jo dabartinius gyventojus liudija ne statulos okupanto karinei jėgai, o kultūrinės destrukcijos paminklai.

Vienas įdomesnių pavyzdžių, kaip sovietmečio suformuotas miesto veidas vėliau paslapčia lėmė jo gyventojų nusiteikimą, galėtų būti neseniai iš lėto prasidėjęs barokinių bažnyčių renovacijos procesas. Gal ir nesulaukė jis tiek susidomėjimo ir karštų debatų kaip Žaliojo tilto skulptūros, tačiau protestuojančių prieš naujas ryškias bažnyčių spalvas buvo. Nesuprato kritikai, kam reikia gelsvas ir baltas, į akį nekrentančias bažnyčias perdažyti tokiomis „nenatūraliomis“ ryškiomis spalvomis. Vieni sakė – negražu, kitiems netiko prie bendro miesto vaizdo, tretį tikrai netikėjo, kad kažkokiais senovės laikais galima buvo dažyti pastatus tokiomis spalvomis. Šios bažnyčios į mūsų sąmonę taip įsigyveno savo papildėjusiais, apsilaupiusiais baltais fasadais, kad mes ir toliau norėtume jas ignoruoti eidami pro šalį, kaip tai darėme jau visą šimtmetį. Juk toks šio miesto veidas – nuostabiai jis atsiveria nuo kitos upės pusės – žiūri į miestą ir ničnieko nematai. O į ką ten žiūrėti masyviuose pilkuose fasaduose?

Tiesa, svarbu pasakyti, kad spalvingos barokinės bažnyčios tapo pilkomis ne sovietmečiu – labiausiai tam nusidėjo carinės Rusijos okupacijos laikotarpis, kai katalikų maldos namams nebuvo skiriama pakankamai lėšų priežiūrai ir blunkantys pastatai tvarkyti paprasčiausiu ir pigiausiu būdu – baltinant. Panašus scenarijus kartojosi ir sovietmečiu, tik tada bažnyčios dar panaudotos kaip sandėliai ir dėl jų išvaizdos niekam galvos neskaudėjo apskritai.

Liūdniausiai skamba argumentas, kad ryškios bažnyčių spalvos netinka prie bendro miesto vaizdo, tarsi įvairių atspalvių pilka ir yra tai, kaip miestas atrodė per šimtmečius. Jau gerus kelis dešimtmečius istorikai bando pasakoti vilniečiams, kad jų miestas „iš prigimties“ barokinis, o ne totalitarinis. Tačiau barokinio miesto visuomenės bendras nesupratimas, kaip bažnyčia gali būti ne balta, rodo rimtą atminties spragą ten, kur turėtų slypėti bene didžiausias istorinis pasididžiavimas. Tai nestebina: totalitarinio režimo miestas – represyvi struktūra, paskandinanti liaudį nykioje pilkumoje ir grasinanti milžiniškais šaltais valstybės struktūrų pastatais. Žinutė aiški – nereikia išsišokti, kitaip tau čia ne vieta. Miestas tarnauja vienam pagrindinių totalitarinės valstybės veikimo principų – selektyviai atminčiai ar užmarščiai. „Ištrinama“ viskas, kas gali kelti kokią nors netinkamą emociją. Nebūtinai sulyginama su žeme, kur kas dažniau pradangiinama pilkumoje. Tai – paprastas būdas pakeisti žmonių atmintį: per kelias kartas nepastebima atminties vieta praras bet kokią simbolinę reikšmę ir liks dar vienu pilku fasadu pilkų fasadų mieste. Na, kad ir Gedimino pilies kalnas – apsuptas milžiniškais medžiais ir paverstas žavia butaforija, kad būtų pamiršta pasipriešinimui skirta statinio struktūra, o kartu – ir atmintis apie kovingą tautą. Galų gale totalitarinė valstybė miesto be praeities pėdsakų gyventojui tampa „amžina“. Toks ir totalitarinis miestas – amžinas savo „tikraja“ pilkuma.

Gerbiamas redaktorau, čia ir glūdi pagrindinė problema: totalitarinė valstybė – jau praeitis, bet totalitarinis miestas ir jo paliktas įspaudas gyventojų atminties formavimosi struktūrose dar gyvuoja. Sakome, kad ryškus pastatas netinka prie „istorinio“ miesto veido, pamiršdami, kad tai (geriausiu atveju) pusantro šimto metų koloritas, nederantis su kur kas senesne ir reikšmingesne barokine struktūra. Žinoma, meškos paslauga tam padarė ir primygtinis tarpukario nacionalizmas, tačiau nenuginčijamas sovietinės okupacijos nuopelnas – miesto istorijos trynimasis iš jo gyventojų atminties, tad dabar kiekvienas grįžęs istorinis simbolis mieste atrodo tarsi svetimkūnis.

„Dorotis“ su tokiais svetimkūniais yra vienas paprastas būdas – visame mieste gražinti barokinei formai barokinę spalvą, atsikratant nykaus totalitarinio modernizmo spalvų paletės. Kai raudonų ar rožinių bažnyčių bus ne viena dvi, o kiti pastatai taip pat atgaus turėtą spalvingą išvaizdą (nebūtinai Baroko laikų), tokie svetimkūniai jau nebebus problema, o ir vėl turės potencialą tapti simboliais. Tokios akį rėžiančios pertvarkos kur kas lengviau ir paprasčiau atkreiptų miestiečių dėmesį į didžiulį užmirštą miesto istorijos etapą nei bet kokie istorikų mėginimai (iki šiol akivaizdžiai nevaisingi). Kas paneigs, kad ignoruoti raudonus ar žalius pastatus sunkiau, nei apsilaupiusius purvinai baltus? O ir kur kas daugiau klausimų jie keltų. Net jei klausimai reikštų pasipiktinimą, vis vien skatintų domėjimąsi ar bent jau atkreiptų dėmesį. Geriausia, kas gali nutikti barokiniams Vilniaus pastatams, – toks ažiotažas, kokį sukelia visokie iškirsti medžiai, vamzdžiai, kareiviai. Kaip mat su nesibaigiančiais internetiniais straipsniais visa Lietuvos visuomenė įsisavintų pamoką, kas yra barokas ir kuo svarbi ta Baroko epocha. Gal tiesiog reiktų imti ir vieną savaitgalį patyliukais perdažyti pusę Vilniaus senamiesčio? Iki trečiadienio vakaro pamoka tikrai būtų išmokta.

Vilnius, 2017 m. gegužės 5 d.

KAS GERESNIO LIETUVOS KARALYSTĖJE

Guoda Azguridienė

Įdomus daiktas tas žmogaus mąstymas – užsikabina už bėdų ir problemų daug lengviau nei už gerų naujienų. O užsikabinęs jau neatkimba. Daug apie tai priekaištaujama žiniasklaidai ir atskiriems rašytojams viešojoje erdvėje, tą patį pirštu baksnoja psichologai nelaimingiesiems – pakeiskite požiūrį! Nėra taip paprasta: gerį sunkiau pamatyti, o ir mūsų akis tam nepritaikyta. Galvoju, gal čia yra kokia evoliucinė liekana – tik susikoncentravęs į pavojus žmogus sugebėjo išlikti. Nesvarbu, kad dabar toks požiūris patį žmogų baigia pribaugti.

Bet čia neraginsiu žiūrėti pozityviai. Tik noriu išvilkti į dienos šviesą esamas teigiamas tendencijas Lietuvos gyvenime, kurios iki ausų paskendę matomose ir aptarinėjamosiose problemose.

Problemas vainikuoja žodis „emigracija“, kuris jau nebereikia vien tik žmonių judėjimo. Jis labiau reiškia nuosprendį pasišalinti. Iš nevilties, iš keršto, iš permainingų bei platesnių galimybių noro, iš nekantrumo, bet dažniausiai – iš nuovargio. Nuosprendį, kad išvažiuoju, palieku, ir žinokitės. Kai kalbame apie emigraciją, neretas omenyje turime Lietuvos mirtį. Bet esama dalykų, kurie duoda pagrindo manyti, kad (Lietuva) išgyvens(im).

Vertinu ne pagal statistiką ar reitingus, o pagal žinią, kokią vienas ar kitas reiškinytis siunčia žmogui. Kaip antai „dideli sukčiai visada išsisuka“, „ramią darbo vietą gali nusipirkti arba užsitarnauti partijoje“, „kas galima didiesiems, negalima mažiesiems“, „jei gerai pataikausi, padarysi karjerą“, „po mūsų nors ir tvanas“ ir panašias nuostatas, kurios ir varo žmones iš Lietuvos į užsienį, depresiją, alkoholizmą ir savižudybes.

Visų pirma pastebėčiau pokyčius korupcijos viešinimo srityje. Net ne tiek svarbu, kiek korupcijos židinių jau pavyko išardyti, bet svarbu, kad žmonės sužinojo, jog jie apskritai gali būti išardomi. Turiu omenyje ne pavienius kyšius ir net ne vokelius, o sisteminius darinius, kuriuose korupciniai santykiai yra užprogramuoti, ilgalaikiai, apimantys daug žmonių ir stipriai veikiančys jų gyvenimo pasirinkimus. Tai visų pirma valstybinės bei savivaldybių įmonės.

Tiesa, matomiausi yra viešieji pirkimai. Taip, auksinių šaukštų byla neabejotinai buvo metų topas ir labai gerai parodė, kokių

ryškių korupcinių landų esama. Ir tų landų imtasi. Tačiau viešieji pirkimai visada bus vienaip ar kitaip ydingi tol, kol bus vieši. Mat dviejų ūkio subjektų sandoris dėl konkretaus paslaugos ar prekės pirkimo visada yra unikalūs, taigi negali būti formalizuotas. O viešieji pirkimai mažina (sako, netgi naikina) korupcijos prielaidas formalizuodami sąlygas bei procedūras. Tada atsiranda didelė grėsmė, kad užsakovas nusipirks ne tokį daiktą ar paslaugą, kurios jam reikia. Tai gali lemti didelį neefektyvumą ir analogišką susijusių žmonių nusivylimą. Pavyzdžiui, jei ligoninė nusipirko netinkamų priemonių, nes konkurso sąlygos neleido pakankamai detalčiai specifikuoti, tai negalės jų naudoti arba naudodama nuolat prisimins apie „kvailus reikalavimus“. Dar labiau nusivils visi tie, kurie teiks realų poreikį atitinkantį pasiūlymą, bet nelaimės dėl formalių apribojimų. Taigi viešųjų pirkimų srityje galima pasiekti tik riboto „korupcijos prevencijos“ lygio, todėl operatyvinis budrumas yra kone geriausia, ką galima pasiekti. Ir tai yra vilties ženklas, o ne pionieriška ataskaita, kad viskas yra tvarkoje, pirkimai skaidrūs ir jokių manipuliacijų būti negali.

Valstybinės įmonės, mano vertinimu, yra esminė grandis korupcinių, nepotistinių ir kitokių „lygesnių už kitus“ santykių vieta Lietuvoje. Kaip ir esminė socialinio neteisingumo priežastis, nes lygesni už lygius sočiau ganosi ne tik tiesiogiai darbe, bet ir sveikatos apsaugos, švietimo ir kitose viešojo sektoriaus ganyklose. Valstybinėse įmonėse korupciniams santykiams yra palankiausias prielaidos. Visų pirma – faktas, kad jos yra ne rinkoje. Per Nepriklausomybės laiką įmonės Lietuvoje arba buvo naujai sukurtos, arba persistruktūravo iš esmės būtent spaudžiamos rinkos jėgų: vartotojų laisvės rinktis ir konkurentų buvimo. Valstybinės įmonės paprastai yra monopolinės arba oligopolinės. Jos nekonkuruoja tiesiogiai dėl kliento ir kiti tos paslaugos tiekėjai negali laisvai atsirasti. Kai kur jie negali atsirasti apskritai. Sutikime, kad net ir didžiausio Lietuvos prekybos tinklo situacija iš esmės skiriasi nuo *Lietuvos geležinkelių*, *Lietuvos pašto*, netgi kelių priežiūros įmonių. Čia negali vieną dieną atsirasti naujas *Lidl*

ir pasiimti dalies vartotojų, įdiegti naujus santykius ar primesti naujas žaidimo taisykles. Beje, pagal ES teisės aktus kaip ir galėtų, bet šalis narės turi daug galimybių tai stabdyti, ką Lietuva sėkmingai ir daro. Nesigilinant į tai, kaip būtų geriau vienu ar kitu aspektu, tenka konstatuoti, kad transporto ir energetikos srityje konkurencija ir vartotojai negali priversti įmonių dirbti efektyviai. O jei niekas mirtinai neverčia, tai niekas efektyviai ir nedirba. Nei įmonė, nei atskiras žmogus (išskyrus individus su hipertrofuotu atsakomybės jausmu). Todėl pasaulyje tam tikslui yra išrasti ir pasitelkiami modernaus valdymo būdai. Bet jiems įgyvendinti reikia keisti tam tikrus teisės aktus ir vadovaujančius žmones. Nėra lengva. Tas pradėta daryti prie Andriaus Kubiliaus vyriausybės, iš pradžių pareikalaujant iš valstybinių įmonių bent ataskaitų. Nes niekam valdžioje iki tol nerūpėjo, kad valstybinės įmonės, turėdamos išskirtines teises į rinką, sumokėtų bent jau apčiuopiamus dividendus valstybei. Kaip ten su tuo valstybiniu mąstymu? Niekaip. Nes mąstymas partinis-grupinis. Vieša paslaptis, kad valstybinės įmonės ilgus metus buvo ir didele dalimi tebėra partijų šėryklos pinigais ir patogiomis darbo vietomis. Tokiose didelėse, įtakingose, neskaidriose struktūrose korupciniai santykiai tiesiog tarpsta. Beje, juos labai patogų pridengti socialinėmis funkcijomis, kurias tos įmonės vykdo, bet jas galima būtų vykdyti ir kitaip, gerokai skaidriau. Turint omenyje, kad valstybės bei savivaldybių įmonės įdarbina daugybę žmonių, galime įvertinti, kokią motyvacinę žalą jos daro. Žmonės mato, kas tampa viršininku, kas daroma už įmonės pinigus, kaip atrodo administracijos pastatai. Kai kas iš to įmonės darbuotojams gal ir patinka, bet tai yra akivaizdžiai neteisinga rinkoje dirbančių įmonių ir jų darbuotojų atžvilgiu. Beje, bet kokia privilegijuota vieta palaiko padlaižiavimo ir paklusimo (ne)kultūrą darbo santykiuose, ir būtent dėl jų visuomenėje susikuria mitai apie darbdavį kaip stipresnę pusę ir darbuotoją kaip silpnesnę ir specialiai gintiną. Modernios vadybos įmonės nesupranta tokių santykių, todėl negali suprasti ir reikalavimų, kurie tik trukdo su darbuotoju susitarti kaip su normaliu partneriu.

Kas pasikeitė šioje srityje? Ogi pakeista *Lietuvos geležinkelių* vadovybė ir užsibrėžta juos reformuoti skaidrumo bei efektyvumo linkme. Tiesą pasakius, aš jau maniau, kad to niekada neatsitiks. Tokia buvo sukurta valstybė valstybėje, kur įmonės vadovas realiai valdydavo ne tik įmonės milijonus, bet ir susisiekimo ministrus. Pridėkime dar įmonės reikšmę nacionaliniam saugumui ir gausime puokštę neatremiamų argumentų, kodėl nieko nereikia judinti. Bet pajudino. Tas, kuris nebijojo į tai įsigilinti ir priimti sprendimus. Atėjo Rokas Masiulis, modernios vadybos žinovas, turintis patirties su tokiomis pat nepajudinamomis energetikos įmonėmis ir visu sektoriumi. Maža to, jis toliau nuose-

kliai ėmėsi kelių priežiūros įmonių, kitos dešimtmečiais trukusios pelningų kontraktų išsidalijimo karalystės.

Tai įvykiai, verti nacionalinės šventės, o paminimi tik vieno kito žurnalisto. Daliai atrodo, kad ne taip tiksliai padarė, kaip reikėjo, kai kam labai gaila, kad padarė, kiti tiesiog nenori kažkokiam eiliniam ministrui laurų suteikti. Bet mūsų ateičiai labai svarbu, kad tai įvyko ir procesas paleistas. Jis siunčia žinią, kad valstybinių institucijų feodalizmui atėjo galas. Neabejoju tuo, nepriklausomai nuo šio proceso tolesnės spartos. Tokį matymą patvirtina ir vienos, buvusios stipriausios partijos sunykimas, ir kovos dėl savivaldybių įmonių. Tai, kad Seimas paliko galimybę savivaldybių viešuosiuose pirkimuose taikyti vidaus sandorius, yra jau agonija, o ne sistemos tvirtumo įrodymas. Ir ne tik dėl to, kad Prezidentė pataisais vetavo. Pakanka žurnalistams paklausinėti argumentų, kodėl Seimo nariai taip balsavo, ir viešumoje pasimatys visų karaliukų nuogybės.

Toliau eilėje stovi urėdijos. Stovi kaip tas miškas, kuris jau užaugo, sutvirtėjo ir tuoj tuoj bus nukirstas darbo tvarka. Kiek visuomenėje buvo rypaujama dėl miškų privatizavimo, esą savininkai viską iškirs. Kai kurie savininkai iškirto, kai kurie ne, kai kurie paliko vaikams (o tai reiškia, kad tas miškas dar pagyvens). Bet valstybiniai miškai kertami tokiu mastu, kuris jau visiems akis bado. Nes urėdijoms reikia pinigų paprastuoju būdu. O po mūsų – nors ir tvanas. Žinau, kad rūpestis ekologija Lietuvoje nėra daug kam būdingas (o miškai ekosistemai turi lemiamos įtakos), tačiau urėdijų veikla svarbi ne tik gamtai, bet ir žmonėms. Jų demontavimas būtų stiprus postūmis pasikeitimams provincijoje. O būtent ten jie ir yra labiausiai reikalingi. Mieste, jei darbe nesusiduri su kontrolės institucijomis ir viešaisiais pirkimais ar rimtai nesergi, gali gyventi visai padorioje aplinkoje. Apskritai gali neįsivaizduoti, kodėl dėl tos korupcijos tiek rūpesčio. Bet rajonuose galias turinčiųjų įtaka gerokai didesnė, juolab kad jie vienas kitą palaiko. O žmogui apsiginti bei savo turtą (kad ir mišką) apginti – gerokai sunkiau. Urėdijų pertvarka būtų tarsi mažasis kolchozų sugriovimas. Tikėkimės, dabartinė valdžia bent koki žingsnį ta linkme nužengs, nes kitaip ir jaunesniajam Landsbergiui teks savo reputaciją susigadinti.

Matant pertvarkos planų neparengtumą ir pertvarkytojų ryžto simboliškumą akivaizdu, kad universitetų reformai dar anksti. Ne ta prasme, kad ji nepribrendo. Ji jau perbrendo dešimt kartų ir generavo armiją emigrantų iš tų studentų, kurie išvažiavo mokytis ir mokslinės karjeros daryti svetur. Toliau eilėje ligoninės, kitos sveikatos įstaigos, taip pat kultūros įstaigos ir jas valdantieji (ne komitetą turiu omenyje). Sveikatos apsaugos sistema iš esmės labai panaši į valstybinės įmonės. Ypač vidinė vadybos nekultūra, dėl kurios labiau nei dėl mažų atlyginimų iš Lietuvos emigruoja

gydytojai. Ironiška, kad valstybės atstovai kalba apie per mažus atlyginimus ir blogas sąlygas darbuotojams šalyje, kai mažiausius atlyginimus ir blogiausias darbo sąlygas savo darbuotojams sukuria patys: slaugės, gydytojai (išskyrus garsiuosius), universitetų dėstytojai, kultūros darbuotojai yra valstybės valdomi ir finansuojami. Mokytojai, dėstytojai ir kultūros darbuotojai santykinai mažiau emigruoja, nes labiau pririšti prie kalbos ir lietuviškos kultūros, jiems būtų sunkiau svetur adaptuotis. Tačiau medicinos personalas labai paklausus Europoje, tad spaudimas čia didžiausias. Apskritai sveikatos sistemoje raizgalynė didesnė nei *Lietuvos geležinkelių* su paštu kartu sudėjus, tad kažin ar kas ją apskritai atpajinot bus pajėgus. Ypač kai paskutinieji ministrai nė nebandė ten nagų kišti. Čia teigiamų pokyčių net nematyti, bet juk galima pastovėti eilėje, kai jos pradžia bent jau pajudėjo.

Mano galva, pakankamai neįvertintas emigracijos, mažo gimstamumo, ekonominio pasyvumo ir blogos psichologinės žmonių būklės veiksnys – baimė dėl Rusijos karinės grėsmės. Ji išaugo objektyviai po karo Ukrainoje pradžios. Tačiau prie to prisidėjo ir kiti, nuo Rusijos tiesiogiai nepriklausantys veiksniai. Mūsų pačių žiniasklaida, kurios dalis tą baimę eskalavo ir tebeeskaluoja. Rinkimai JAV, kai į valdžią atėjo neprognozuojamas prezidentas. Ir, manyčiau, labiausiai – į nevirtį varantis Vakarų valstybių užsispyrimas Rusijoje nematyti agresoriaus ir ieškoti visokių būdų, kaip panaikinti ar bent apeiti ekonomines sankcijas. Prancūzijos, Italijos pozicijos ir atskirų veikėjų pasisakymai dar prieš gerus metus tiesiogiai gąsdino Rytų Europos žmones savo naivumu ir nesusivokimu situacijoje. Pati grėsmė niekur nedingo, tačiau trys veiksniai smarkiai pasikeitė mūsų naudai. Visų pirma, NATO dislokavo dalinius Lenkijoje ir Baltijos šalyse. Antra, Donaldas Trumpas pasirodė nesąs toks jau abejingas reikalams Europoje, kaip dėjosi. Ir trečia, pati Europa per tą laiką pasikeitė. Atsirado daug daugiau Rusijos destruktivios veiklos Didžiojoje Britanijoje, Vokietijoje, JAV ir kitose šalyse pėdsakų, ką ir kalbėti apie numušto lėktuvo tyrimą, veiksmus Sirijoje, kišimasi į JAV bei Prancūzijos rinkimus ir pan. Taip, tai nepanaikina Rusijos grėsmės mums, bet neišmeta mūsų už istorinio vyksmo borto su esą specifinėmis mūsų problemomis. Pagaliau suvokta, kad kaip radikalusis islamas, taip ir agresyvusis rusiškas ekspansionizmas yra viso pasaulio problema.

Paskutinė, bet ne menkiausia paminėtina geroji tendencija yra pačių Lietuvos žmonių požiūris. Čia paslaugą padarė Ramūno Karbauskio ir Aurelijaus Verygos užmojai. Iki šiol valdžios lengva ranka priiminėdavo naujas prievoles ir suvaržymus legaliam verslui. Jie menkai lietė nelegalų verslą, bet ir nelabai jaudino stambųjį. Stambusis verslas tuo ir stambus, kad nepa-

linktų po eilinio naujo reguliavimo ar prievolės našta. Jam kainuoja, bet nėra ypatingai skausminga pakelti euro įvedimo, ženklinimo pakeitimo, papildomų dokumentų teikimo, naujų apribojimų įgyvendinimo ar minimalios algos pakėlimo kaštus. Bet smulkiam verslui yra. Ir kiekvienam jų kažkuris naujas lašas gali būti ir būna paskutinis. Visi kalba apie smulkaus verslo svarbą viduriniajai klasei, visuomenės stabilumui, regionų plėtrai, bet niekas jų interesų negina. Apie smulkų verslą paniekinamai atsiliepia įvairių valdžios institucijų atstovai, juos ignoruoja ir politikai, ir makroekonomistai.

Tačiau valstiečių partiniai užmojai užkliudė ir stambius verslus, visų pirma alkoholio ir farmacijos. O su alkoholio pramone susiję daug visuomenei svarbių sričių: reklama, žiniasklaida, sportas, kultūra, turizmas. Jie taip pat užkliudė gana gerai uždirbančius ir normaliai gyvenančius piliečius, kurie buvo tikri, kad visokie pasunkinimai ir apribojimai jų neliečia, nes pagaliau, jeigu ką, jie susimokės brangiau (pavyzdžiui, už gydymą ar darželį), bet nusipirks. O paaiškėjo, kad taip nebus. Svarbiausia, visi pamatė, kad valdžia nei su verslu, nei su kitom interesų grupėm (kaip antai žmonėmis, gyvenančiais iš honorarų) nesitaria ir jų negerbia. Kaip negerbia ir paprastų piliečių pasirinkimo teisės ir asmeninės laisvės. Iš esmės to, kas sudaro modernios demokratinės valstybės pagrindą. Kaip galima buvo imtis radikalių apribojimų dėl alkoholio prekybos ir kompensuojamų vaistų kainų, taip sėkmingai galima imtis radikalių sprendimų kitose sferose. Galima taip pat sėkmingai argumentuoti, kad tai kenkia žmonėms. Ir palaikymo grupių tam reikalui atsirastų, kurios rašytų laiškus ir teiktų siūlymus, kaip dar teisingiau reguliuoti žmonėms gyvenimą. Idant teisingai valgytų ir gertų, kad apsidraustų nuo visų gyvenimo negandų nustatyta suma, nesvarbu, kas jam aktualu ir kas ką išgali. Juk žmogui kenksmingų veiklų bei produktų, tikimibiškai vertinant, yra bent 50%. Yra ką veikti socialinės inžinerijos fanams. Ir žmonėms tai visai nepatiko.

Tai teikia vilties, kad ir tie, kurių konkretus reguliavimas tiesiogiai neliečia, nebus tokie abejingi nuolatiniam valdžios plėtimuisi ir pinigavimuisi žmonių sąskaita, kaip kad buvo iki šiol. Tai ypač teikia vilties. Ne dėl to, kad pagaliau išrinksime valdžią, kuri bus pakankamai protinga, norinti išgirsti, įgali įgyvendinti ir atstovauti visiems Lietuvos žmonėms (ne tik savo apygardos aktyviems rinkėjams). Dėl tokių rinkimų rezultatų vilties daug neturiu, juolab kad pasižvalgius po kitas šalis, paveikslas nėra ypač įkvepiantis. Bet jei pati visuomenė taps labiau savo narius suprantančia ir palaikančia, valdžia bent jau negalės taip akivaizdžiai kenkti.

MES SVEIKINIMŲ RATUOS

Tomas Daugirdas

Turbūt esama nemažai tokių, kurie, netyčia įsijungę radiją ir užtaikę ant laidos „Sveikinimų ratas“, apstulbsta. Eteryje jaučia, kalba, deklamuoja Lietuva, kitu būdu nepatiriama ir nesutinkama. Laida metų metus transliuojama visuomeninio transliuotojo pagrindinėje programoje. Keičiasi kitos laidos, net ir šios vedėjai, tačiau pati laida išlieka. Žmonės jos klausosi, siunčia sveikinimus, skambina ir sveikina patys. Net jei kam pasirodytų neverta klausyti ir aptarti, ši laida nemažai pasako apie mūsų visuomenę ir apie tai, kas į ją šiandien žmonės jungia.

Tokių laidų kaip „Sveikinimų ratas“ Lietuvoje esama gausybės. Lietuvos televizijoje yra panaši, tegul ir retesnė laida „Sveikinimų koncertas“. Didžioji dalis regioninių televizijų, o gal ir kiekviena turi tokią laidą. Televizinių laidų metu beveik išimtinai sveikinama su gimtadieniu. Įvardijamas sveikinantysis ar sveikinantieji ir sveikinamasis. Pasakoma, kiek sukako metų. Labai dažnai parodoma sveikinamojo fotografija. Pasakoma sveikinančiųjų, dažniausiai eiliuotas, tekstas, skiriamas specialiai šiam žmogui dedikuotas muzikinis kūrinys.

„Sveikinimų ratas“ radijuje šiame lauke kiek išsiskiria. Jis nemokamas. Tik dalis sveikinimų yra atsiųsti iš anksto. Negali būti užsakomas specialus vienam žmogui skirtas muzikinis kūrinys. Laidoje sveikinama ne vien gimtadienio, bet ir vardadienio proga, dėkojama kitiems žmonėms, dažniausiai gydytojams. Į laidą galima paskambinti ir jos metu, čia pat perskaitant sveikinimą. Nepaisant šių skirtumų, visos tokios laidos ir sudaro „sveikinimų ratas“.

Tyrėjai, analizuojantys viešų per radiją ar televiziją transliuojamų sveikinimų, laiškų ir kitaip išreiškiamų žinių reiškinių, jų sieja su fatiniu kalbėjimu, kai svarbu ne tiek perduoti žinią, kiek palaikyti pokalbį. Sveikinimai ar laiškas perskaitomi konkrečiam žmogui, sveikintojui svarbu, kad jį girdėtų gausybė nepažįstamų žmonių. Taip kuriama bendra pokalbio erdvė, kurioje daugelis klausosi su juo asmeniškai nesusijusių kalbų, vien kaip plepėjimo srauto.

Galime šaipytis, kad lietuviškose laidose sūnus sveikina savo mamą. Kodėl nepaskambina

jai, nepasveikina asmeniškai? Atrodytų, mamai būtų daug svarbiau, jei jis parodytų asmeninį dėmesį, nei kad gautų sveikinimą per radiją. Bet iš kai kurių sveikinimų galime spėti, kad sveikinantysis su sveikinamuoju sėdi prie bendro stalo ir drauge klausosi sveikinimo. Kai kada, ypač spontaniškų sveikinimų atveju, yra aišku, kad sveikinamasis net nenutuokia apie jam siunčiamą sveikinimą. Kuri nors dažna ir aktyvi sveikintoja išgirsta, kokie yra tos dienos vardadieniai, ir prisimena savo seniai nematytą negirdėtą vaikystės draugę. Tad, prisiskambinusi į laidą, pasiunčia sveikinimą į eterio tyrus. Net jei iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad sveikinimų ratuose išskirtinai pagerbiamas žmogus, kuris sveikinamas, ar kad sveikinantysis nori viešai pasireikšti ir taip užpildo savo ego, laidų klausomasi ne dėl to.

Sveikinimų ratai kuria erdves, kuriose palaikomas pokalbis. Kiekvienoje kultūroje šio pokalbio bruožai yra skirtingi, palaikoma ir formuojama savita nuotaika ir temos. Lietuviškoje kultūroje šis pokalbis yra didaktiškas, nuasmenintas ir sentimentalus.

Sveikinimų ratų Lietuvoje ištakos yra dvejopos. Tai – sovietiniai kolektyvų sveikinimai asmeniškai svarbiomis progomis. Kita vertus – tai kolektyvų ir kaimynų ar draugų linkėjimai sugrįžti į darbo barus iš ligoninės ar sanatorijos, vadinamieji „linkėjimai pasveikti“. Pochruščioviniu laikotarpiu Sovietų Sąjungoje buvo atsiųžta į žmogų ir susirūpinta jo kolektyviniu perauklėjimu. Tai reiškia, kad darbo kolektyvai buvo įpareigoti

nepalikti žmogaus pačiam sau jokiomis progomis, rodyti dėmesį, o drauge ir jį kontroliuoti. Darbo kolektyvas buvo supoetintas kaip vienintelė vieta, kur individas jaučiasi gerai, kur jam rodomas dėmesys, jis nepaliekamas nelaimėje, žinoma, drauge brėžiantis ir jo elgesio ribas, žmogų auklėjantis.

Nemažai šių bruožų yra išsaugoję ir dabartiniai sveikinimų ratai. Jie nepaiso žmogaus asmeniškumo. Kažin ar kuris paklausia sveikinamojo, ar jis nori būti sveikinamas viešai, įvardijant jo gimimo metus, pasakant asmenišku detaliu apie jo gyvenimą. Kiek galima spžęsti, tuo nesirūpina ir laidų vedėjai. Kita vertus, į radijo laidą skambinantieji, norintys padękoti

gydytojams, yra linkę smulkiai išsipasakoti apie savo ligas, nors, įsikišus diktorei, ne visada tai iki galo padaro.

Sveikinimų ratuose esama ir subtilesnės prievartos, kuri kyla iš visuomenės įpročių ir požiūrio. Dažnai sveikina darbo kolektyvai, draugų būrelis. Nors sveikinimai yra skirti asmeniui, jie dažnai nuasmenina asmeninį ryšį. Jie taikosi būti prasmingi, bet yra didaktiški, moralizuojantys, vertinantys žmogaus nuveiktų darbų ir gyvenimo svarbą šeimai ar kolektyvui. Pavyzdžiui, pedagogai, švenčiančiai šešiasdešimtmetį, siunčiamas sveikinimas: „Gyvenimo dienos kaip posmai dainų / Į praeitį skrenda ir skrenda. / O laikas, pakėlęs ant savo sparnų, / Įprasmina jas kaip legendą. / Joje pats žmogus, jo darbai nuveikti, / Gerumas kitiems išdalintas. / Kaip gera žinoti, kad ten praeity / Prasmingų dienų labirintas“. Kitai poniai 70-mečio proga siunčiamas, kaip įvardija pranešėja, „trumpas ir paslaptingas“ sveikinimas. Jis yra poetinis, nors ir neeiluotas: „Gal Jus sveikina kiekvienas medis, suošdamas rytais, kai einate į savo nelengvą darbą. / Galbūt Jus sveikina kiekvienas anks tyvas pavasarinis vieversys, giedodamas rytinę savo malda. / O gal Jus sveikina kiekvienas sutiktas Jums mielas žmogutis, kas rytą pasisveikinęs su Jumis „Kaip laikotės, Danute?“ / Priimkite sveikinimus iš tų, kurie Jus myli, mylėjo ir mylės; gerbia, gerbė ir gerbs. Mylėkit visus ir būkit mylima visų. Laimės ir sveikatos Jums.“

Net asmenų siunčiami sveikinimai yra lydimi tokių linkėjimų, kurie užgožia paprastą nuoširdumą ir taip nuasmenina palinkėjimą. Pavyzdžiui, Jonas sveikina savo brolių Mindaugą, gyvenantį kitame mieste, sulaukus trisdešimt trejų metų. Jis sako: „Trisdešimt šešerių metų Mindaugas tapo didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, prieš tapdamas karaliumi, bet geriau neskubinti laiko“, ir taip toliau. Tarp brolių neabejotinai esama asmeninio santykio, tačiau jo išraiška yra nuasmeninanti.

Lietuviškieji sveikinimai yra išskirtinai sentimentalus, ir tai veikiausiai turėtų kompensuoti sveikinimų asmeniškumo stoka. Poną Petrą garbingo jubiliejaus proga sveikina žmona, vaikai, anūakai tokiais žodžiais: „Metai pakeitė Tavo plaukų spalvą, išvaizdą, bet Tavo širdies gerumo – ne. Mes laimingi, kad turime Tave ir jaukius namus, kuriuose esame laukiami ir visada galime sugrįžti. Tėvų namai – brangiausias turtas, švenčiausia žemėje vieta. Tegul likimo nuožmūs vėjai čia neužklysta niekada. Tegul mylimam tėveliui bus šilta ir jauku namuos, tegul dar šimtą metų raiba gegutė iškukuos“. Nors sveikinimas siunčiamas tėvui, daugiau kalbama apie namų gerumą.

Esama ne vieno internetinio portalo, kuriuose siūlomi eilijuoti ir neeilijuoti sveikinimai pagal skonį. Didžiausią jų dalį greta kraštutinio sentimentalumo būdingi ir didaktiniai atspalviai ar priminimas apie nevykusį gyvenimą, kurį veikiausiai reikėtų keisti: „Mes myli-

me, tik širdys tyli. / Mes juokiamės, tik akys verkia. / Mes laukiame, tik laimė tolsta. / Jaunėjame, tik laikas sensta. Su gimtadieniu“. Autentiškų, paprastų ir nuoširdžių sveikinimų pasitaiko vien minėtose radijo laidose, ir dažniausiai – iš spontaniškai nusprendusių jų pasveikinti. Televizinės laidos šios galimybės nesuteikia, o ir jų formatas yra stipriai disciplinuojantis ir didaktiškas.

Tereikia prisiminti, kokių iškilmingu ir pakylėtu balsu, pabrėžtinai taisyklingai tardamos balsės, sveikinimus ištaria televizijos laidų vedėjos. Jos, kaip įprasta, apsirengusios vakarinėmis sukniomis, specialiai suukuotos. Greta dažnai stovi puošni gėlių puokštė, ant rame plane – užuolaidų draperijos. Žmonės prisitaiko prie šios disciplinuojančios atmosferos, parinkdami kūrinus, kuriuos sugroja liaudies kapelos; esama specialių proginių populiarios lietuviškos estrados kūrinių ar teisingų simfoninių kūrinių ištraukų. Įvairūs auksinių balsų konkursai labai išplėtė reikiamo lygio standartą atitinkančių kūrinių pasiūlą. Neteko matyti ar girdėti, kad būtų užsakytas koks sunkiojo roko šėlsmas ar Lady Gaga sceninis eksperimentas. Jie neabejotinai peržengtų nustatytos disciplinos ribas.

Sveikinimų ratų kultūra skiriasi nuo socialinių tinklų, kur greta įprastų disciplinuočių ir didaktiškų žinučių esama ir daug spontanikos. Tačiau socialinių tinklų struktūra yra daug sudėtingesnė. Jie kuria atskiras, neretai izoliuotas pokalbių erdves, tad negali lygintis su sveikinimų ratų viešumu, kad ir kiek žmonių jų klausytųsi ir žiūrėtų.

Sveikinimų ratai veikia kaip alternatyva kitoms tradicinės žiniasklaidos laidoms. Žinios, aktualūs pokalbiai su politikais, nusikaltimų ir nelaimių aptarimai, žmonių bėdų aiškinimasis, pasaulio ir šalies masto sąmokslų teorijų atskleidimai yra pasaulio materija, už kurios lieka sveikinimų laidos. Net jei minimos ligos, tai vien tam, kad būtų dėkojama padėjusiems išgyti, parodžiusiems rūpestį ir globą. Į savo šeimos narius, o pirmiausia – į mamas kreipiamasi pačiais gražiausiais žodžiais. Bendradarbiai prisimenami vien tuo, ką jie reikšmingo ir svarbaus yra nuveikę, ir koks jų ligšiolinis gyvenimas buvęs kitiems prasmingas. Draugams siunčiami kuo šilčiausi linkėjimai. Šioje erdveje galėtume tikėtis atrasti dalykus, kurie galėtų padėti susydyti mūsų vis dar pabirusią visuomenę, ištirpdyti susvetimėjimą. Galėtume būtent čia ieškoti pagrindo, į kurią atsirėmę įveiktume posovietinės visuomenės traumas, atrastume draugiško bendravimo džiaugsmą. Bet... Net jei ir nelabai džiuginanti išvada, sprendžiant pagal šias laidas, lietuviškam visuomeniškumui menkai būdingas nuoširdumas, spontaniškumas ir jautrumas. Lietuvišką visuomenę į bendrą visumą klijuoja disciplina, didaktika ir sentimentalumas. ❧

EILĖRAŠČIAI

Jorge Luis Borges

CIKLIŠKA NAKTIS

Sylvinai Bullrich

Žinojo tą šviesieji mokiniai pas Pitagorą:
žmonių, visatos kūnai sugrįžta per ciklus,
skils merdintys atomai, jie atkartos visus:
auksinę Afroditę, Tėbų mitus, agoras.

Ateities amžiuose nežmoniškas kentauras
su arkliška kanopa spirs lapitui į krūtinę;
o Romai dulke virtus, tą naktį begalinę
pidvisusioj pily sustūgaus Minotauras.

Ši kurianti ranka taip pat atgims nedrašiai,
sugrįš bemiegės naktys ir vėlei be patoso.
Nuožmiausios armijos iš naujo kurs chaosą.
(Deividas Hiumas iš Edinburgo tą jau rašė.)

Aš nežinau, ar grįšime visi per antrą ciklą,
nelyginant beribės trupmenų kombinacijos,
tačiau žinau tikrai, kad erdvinės rotacijos
mane kiekvieną naktį nuneša taip tiksliai

į nuošalią vietovę. Tai tolimiausias kampas,
ir nesvarbu, čia šiaurė, ar rytai, ar pietūs,
rūškano figmedžio ir seno tako vietos
po dangaus apklotu metų metais sutampa.

Esu aš Buenos Airėse. Čia laikas įmantrus:
teikia turtus ir meilę, o man vargu teduoda
nuvytusių rožynų ir skersgatvių paguodą,
lentelėse kartojant žymius praeities vardus:

čia Soleris, Laprida, Suaresas, Cabrera...
Vardai, kuriuose skamba (jau slapta) trimitai,
respublikos, žirgai, nauja diena kas rytą,
kur džiugios pergalės ir karių mirtys dera.

Nusiaubtos aikštės naktį – niekas jų nesaugo,
nes tai kiemai toliausi išvargintos pilies,

o vienalytės gatvės miesto erdves užlies
ir taps koridoriais sapnų bei tingaus siaubo.

Sugrįžta vėl naktis – skaičiavo tą Anaksagoras;
sugrįžta mano kūnan nemari amžinybė
ir atmintis (gal planas?) eilėraščio beribio:
„Žinojo tą šviesieji mokiniai pas Pitagorą...“

ĮSIMYLĖJĖLIS

Rožės, šviestuvai, įrankiai, mėnulis,
dramblio kaulas ir Diurerio kūriniai,
devyni skaičiai ir kintamasis nulis:
turiu vaizduotis, kad gyva visa tai.

Turiu vaizduotis, kad praeityje buvo
Persepolis ir Roma, kur trapios smiltys
tvirtovių bokštus tikros sėkmės pripildė,
bet geležies amžiuje viskas sugriuvo.

Turiu vaizduotis ginklų arsenalą
iš epinių tekstų ir galias vandenų,
kurios išjudina net žemę iš stulpų.

Turiu vaizduotis, kad yra kitų. Melas.
Esi tik tu. Tu, tikra mano nelaimė
ir sykiu laimė, gryniausia ir savaimė.

SAPNAS

Jei sapnas (kaip sakoma) – ramybė,
visų gryniausia sąmonės taika,
kodėl kam nors pabudinus staiga
jauties tarsi apvogtas nepelnytai?

Kodėl taip liūdna anksti keltis? Laikas,
kurį rytais iš mūsų pavilioja,
suteikia nenusakomą malonę:
net snaudulys pralaimi neatlaikęs

prieš sapnus. O jie juk – atspindžiai,
skeveldros, priklausančios šešėliams,
bevardėms laikinojo miesto vėlėms,
nors dieną viskas matos iškreiptai.

Tad kas šią naktį būsi tamsiame
sapne, kuris užgims kitam gale?

EVERNESS

Tik vieno žemėj nēr. Tai užmarštis.
Geležį saugo ir šlakus visus
bei mėnulių, kur buvo ar dar bus,
mūs Dievo pranašiška atmintis.

Jau viskas ten yra. Tiek veidrodžių,
kuriuose sambrėškiais dienos matei
tūkstančius savo veido atspindžių,
ir tiek, kiek iki šiol dar nematei.

Ir viskas – tik margumos dalis maža,
nes šis atminties stiklas – visata;
jos klaidžios salės neturi pabaigos,

o durys veriasi paskui tave,
ir kolei saulė leisis kitame gale,
nepamatysi Archetipų ir Šviesos.

POEZIJOS MENAS

Stebėti upę, kuri iš laiko ir vandens,
ir atsiminti, kad laikas – kita upė,
žinoti, kad mes paklystame kaip upė,
o veidai nuteka nelyg srovė vandens.

Justi, kad nemiga – tai kitas sapnas,
kuris sapnuoja nesapnuot, ir kad mirtis –
jos baiminasi mūsų kūnai – tai mirtis
kas kartą naktį ir vadinasi sapnas.

Matyti dienoje ar metuos simbolių
visų žmogaus dienų beigi jo metų,
ir versti visą smurtą mūsų metų
į muziką, į sąskambius, į simbolių.

Matyti, kad mirtis – sapnas, saulėlydis –
nuliūdęs auksas: tokia yra poezija –
nemari, nors suvargusi. Poezija
sugrįžta kaip aušra ir kaip saulėlydis.

Juk retsykiais pavakariais toks veidas
mus stebi iš gilaus tolio veidrodžio;
menas privalo būti kaip šis veidrodis,
kuriame pasimato mūs tikrasis veidas.

Štai Odisėjas, nuvargintas stebuklų,
iš meilės verkė pamatęs vėl Itakę,
žalią ir nuolankią. Tai menas būt Itake,
ta žalia amžinybe, be jokių stebuklų.

Menas taip pat kaip upė nesibaigianti,
vis teka ir vis lieka. Ji atspindys yra
nepastoviojo Herakleito, kuris yra
tas pats ir kitas, kaip upė nesibaigianti.

Iš ispanų kalbos vertė Aistė Kučinskienė

TOLERANCIJA KAIP GALIOS SANTYKIS: KUR IR KODĖL JOS NEREIKIA

Nida Vasiliauskaitė

Būna žodžių, kuriuos perteklingas viešas vartojimas neatpažįstamai transformuoja ir, ne be pagrindo, pavertčia pejoratyvu. „Tolerancija“ – neabejotinai vienas tokių. Kalbos apie ją erzina, skelia visuomenę į dvi dalis, kurių pirmoji vis moko, prašo ar reikalauja tolerancijos, o antroji atsako panieka: „Fui, tolerastai!“ Kuo labiau „Fui!“, tuo labiau pirmieji ima tapti jo atitikmeniu – savo pačių karikatūra (taip neretai nutinka: baudžiauninkas išsiugdo baudžiauninko sąmonę, verslininkas virsta tikru *Mėsitos* direktoriumi, moterys – moterina, o žydai – žydina). Todėl verta ir norisi grįžti *ad fontes* – trumpai peržvelgti, ką tiksliai sąvoka reiškia, kokiam istoriniame kontekste atsirado, kas jai nutiko dabar, kokiais tikslais būdavo pasitelkiama – ir kokiais pasitelkti jos nevertėtų.

1. APIBRĖŽIMAS IR KETURIOS PAGRINDINĖS REIKŠMĖS

Bet kuris žodynas ar enciklopedija apibrėš maždaug taip: „toleruoti“ (lot. *tolero*, *-are*) – taikstyti, pakęsti, susitvardyti, ištvirti, iškęsti. Ir patikslins: „tolerancija“ – sąlyginis įsitikinimų, veiksmų, praktikų, kuriuos subjektas laiko blogais, bet vis dėlto „pakęstiniais“ (nedraustinais, neribotinais), priėmimas ar nuostata nesikišti. Tai reiškia, kad analitiškai „toleranciją“ sudaro trys būtini komponentai. (1) Nepritarimas: toleruojami įsitikinimai ar praktikos turi būti laikomi atgrasiais, nepriimtinais, nepageidaujamais (*objectionable*) ir svarbia prasme blogais. Be šito būtų ne tolerancija, o abejingumas (arba priėmimas jų kaip savų: mėgstantis *death metal* muziką ją mėgsta, o ne toleruoja). (2) Priėmimas: tolerancija nepašalina negatyvaus vertinimo, bet pa-

teikia relevantiškų priežasčių, kodėl vis dėlto verta tą dalyką pakęsti, „toleruoti“ (t. y. daroma prielaida: būtų blogai netoleruoti to, kas blogai). (3) Atmetimas: tariama, kad kažkur yra riba (kai priežastys – religinės, moralinės, pragmatinės ar kt. – atmesti yra svarbesnės už priežastis taikstyti), kurią reikia tikslinti. Paprastai tokia riba laikoma netolerancija¹.

Vadinasi, pagal apibrėžimą tolerancija yra anaipol ne lygybė (priešingai populiariam supratimui), o hierarchija – tam tikras, asimetriškas, išvardytų komponentų santykis: „nepritarimą“ turi atsverti „priėmimas“, antraip tolerancijos nėra. Tam būtina palyginti, įvertinti, nuspręsti. O šie veiksmai, savo ruožtu, reikalingi instancijos, kuri *gali* juos atlikti – gali reitinguoti, nustatinėti prioritetus, rinktis ir braižyti ribas. Taip pat, priešingai populiariam supratimui, tolerancija – visai ne rasizmo, seksizmo ar ksenofobijos priešybė ir ne „nepakantumo kitaip mąstantiems“ sinonimas, ką fiksuoja gerai žinomas „tolerantiško rasisto“ paradoksas²: rasistas juk raginamas būti tolerantiškesniu. O tokiu jis taptų, jei apribotų viešumoje savo, kaip rasisto, raišką, pridengtų, parinktų korektiškesnę leksiką (pavyzdžiui, dėl strateginių priežasčių, siekdamas politinės įtakos), t. y. nesiliaudamas būti rasistu. Tad *jei* toleranciją laikome tam tikra dorybe („gero žmogaus“ atributu), išei- na, kad amorali nuostata (rasizmas) transformuojasi į moralią per konformizmą, bailumą ar strateginį apsimetinėjimą. Kuo rasisto impulsai elgtis atitinkamai stipresni – tuo jis tolerantiškesnis, jei juos pridengia ir „susitvardo“.

Istoriškai būta bent keturių modernios tolerancijos sampratų.

(1) Tolerancija kaip leidimas, aptinkama daugelyje istorinių dokumentų (pavyzdžiui, 1598 m. Nanto edikto). Valdžia arba dauguma, turinti galią įsikišti į mažumos praktikas (sunaikinti ar apsunkinti), vis dėlto jas

---

NIDA VASILIAUSKAITĖ – filosofė, Vilniaus Gedimino technikos universiteto Kūrybinių industrijų fakulteto Filosofijos ir komunikacijos katedros docentė, apžvalgininkė, daugiausia domisi politine filosofija, kalbos filosofija, filosofine antropologija ir medijų studijomis. Straipsnis parengtas remiantis anksčiau portale www.delfi.lt publikuotais tektais.

¹ „Toleration“, in: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, in: <https://plato.stanford.edu/entries/toleration>.

² E. g. Magali Bessone, „Will the Real Tolerant Racist Please Stand Up?“, in: *Journal of Applied Philosophy*, 2013, t. 30, Nr. 3, in: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/japp.12024/abstract>.

„toleruoja“ – tol, kol mažuma pripažįsta savo žemesnę padėtį. Situacija hierarchinė: viena pusė leidžia kitai tam tikrus dalykus ir padiktuoja sąlygas (jeigu toleruojamieji jų nesilaikys – toleruojami nebebus). Vadina moji *permissio negativa mali* nuostata: tolerancija kaip nesikišimas į tai, kas toleruojančiajam atrodo bloga, bet ne „nepakeliamai“ žalinga ir todėl neverta kaštų, kurių pareikalautų netoleravimas. Būtent šiame kontekste vėliau Johannas Wolfgangas von Goethe galėjo pasakyti, kad tolerancija – anaip tol ne tikslas savaime ir ne „geros visuomenės“ charakteristika: „Tolerancija turėtų būti tik laikina nuostata: ji turi vesti į pripažinimą. Toleruoti reiškia ižesti“³.

Sinchroniškai aptinkama ir (2) tolerancija kaip koegzistencija: tolerancija – būdas išvengti konflikto ar jį užbaigti, būdas siekti savų tikslų. Tai yra priemonė. Įrankis. Geriausia iš alternatyvų duotomis sąlygomis. Skirtumas nuo leidimo tas, kad šiuo atveju visos šalys yra apylygės savo pajėgumais, todėl jų santykis horizontalus: tolerancijos subjektai kartu yra ir jos objektai. Visi sutinka, kad geriau taiki koegzistencija nei konfliktas, ir daro abipusį kompromisą (klasikinis pavyzdys – 1555 m. Augsburgo taikos sutartis).

Taip pat tolerancija gali reikšti (3) formalią (konvencinę) pagarbą: nepaisant kultūrinių praktikų ir įsitikinimų fundamentalių skirtumų, piliečiai pripažįsta vienas kitą kaip moraliai-politiškai lygius tuo pagrindu, kad sutaria dėl jų bendrą socialinį gyvenimą konstruojančių bazinių normų (laisvių, teisių), kurios neteikia pirmenybės nė vienai pusei (etnosui, religijai, gyvenimui...) ir visoms pusėms yra lygiai priimtinos. Kitaip tariant, tolerancijos sąlyga – bendras socio-politinis pagrindas („sutartis“). Jo nepripažįstantiems tolerancija negalioja.

Ir ketvirtoji versija – (4) tolerancija suprantama kaip turininga pagarpa. Būti tolerantiškam – ne šiaip sutarti laikyti („gerbti“) kitų gyvenimo formų ar religijų atstovus politiškai ir etiškai lygiais (sau ir tarpusavyje), bet gerbti patį jų įsitikinimų turinį, t. y. laikyti tuos įsitikinimus etiškai vertingais, patraukliais, gerai pagrįstais – *ties pat, kiek* bet kurie kiti.

Taigi 1 ir 2 koncepcijos – politinis galios santykis, nenumatantis jokios epistemologinės ar moralinės veikėjų ar jų turinių lygybės ir ja nesidomintis. „Tolerancija“ – pakenčiama blogybė, kurios tomis sąlygomis neina pakeisti niekuo (veikėjų požiūriu) geresniu, santykinė laikina išeitis. 3 koncepcija numato politinę-etinę lygybę sudarytos „sutarties“ pagrindu: jei pripažįsti x, esi vienas iš mūsų (x – bendras horizontas, kurio šviesoje skirtumai nesvarbūs, nes jo neardo); irgi galios santykis, santykinai stabili konsteliacija, pageidautina ne dėl jos

pačios, o kad kitaip politinė bendruomenė (tokia, kokia ji yra) suirtų (juk vienija ją tik tolerancijos pažadas – niekas daugiau). Lygybė čia – tik konvencija, formali taisyklė, „tarkime, kad (nes kitaip kils kruvinas konfliktas arba išsivaikščiotsime)“, o ne panreliatyvizmas.

Ir tik 4 koncepcija turi savyje potencialą, suvešėjusį „mūsų laikais“: bendro horizonto nėra, pagrindo lygybei – irgi, bet atsiranda prievolė ją suponuoti ir dirbtinai palaikyti, iš principo neigiant (kaip „netolerancija“) hierarchiją, nes jei „visi lygūs“ (turiniu, substancija), tai „Kas tu toks, kad vertintum ir spręstum? Juk tiesos nėra – niekas neturi prie jos privilegijuotos priegios“. „Kitoks“ – *ergo*, irgi geras, protingas, vertas. *Hic sunt leones*. Čia, manding, reikia ieškoti priežasčių, kodėl „tolerancija“ virsta groteskišku nesusipratimu ir praranda tiek savo pagrindą, tiek prasmę.

2. ISTORINĖ GENEZĖ

„Tolerancija“ tik Naujaisiais laikais tapo svarbia politinio žodyno dalimi, o iki tol netgi visai ne apie politiką galvojo tie, kurie sakė „tolerancija – gerai“, ir reiškė ji kitką. Pirmieji buvo stoikai. Jiems, ypač Ciceronui, *tolerantia* – tam tikra dorybė: gebėjimas pakelti „Liki mo smūgius“ (negandas, skurdą, skausmą, ligas, neteisingumą) gėdos nedarančiu būdu – tvirtai, ramiai, be panikos, oriai. Dorybė čia – ne pats kentėjimas ar taikstymasis (rezignacija, „priėmimas“), ne atsidūrimas kentėti verčiančioje situacijoje, ne „sugyvenimas su Kitu“, o gebėjimas – kas benutiktų – „išlaikyti veidą“. Kontroliuoti savas reakcijas – elgtis ne spontaniškai, o apgalvotai; ir niekada nebūti socialiai nuogam, t. y. permatomam. Kitaip tariant, *tolerancija* – disponavimas savimi, savęs-valdymas, galios-sau pasireiškimas.

Stoikų sąvoką perima ankstyvieji krikščionys ir iš individo santykio-su-savimi perkelia į santykį-su-kitais. Tik ne bet kokiais kitais, o kitais religiška, t. y. nekrikščionimis. „Tolerancija“ jiems – laikysena žmogaus, „žinančio Tiesą“, atžvilgiu tų, kurie, jo supratimu, Tiesos nežino. „Toleruoti“ – mylėti klystančius, būti jiems gailestingu (jie gi „nežino, ką daro“). Mylėti – ne todėl, kad jie klysta, bet kad ir jie – „Dievo vaikai“, tik dar neapšviesti Malonės. Santykis akivaizdžiai asimetriškas, neabipusis: tik krikščionis gali ir turi toleruoti pagonis ar judėjus, šie niekaip negalėtų atsakyti tuo pačiu (krikščionis juos mato tik kaip tolerancijos objektą, o ne kaip subjektą, galintį išspinduliuoti arogantišką toleranciją jam atgal). Sąvokos plėtojimui nusipelnęs šv. Augustinas tolerancijos galiausiai netgi nelaiko fizinės prievartos tikėjimo reikaluose draudimu. Taip, jam priklauso ištarmė *credere non potest nisi volens*, Dievui esą mielas tik iš „vidaus“ kylantis tikėjimas, nežiebiamas išorine prievarta („sąžinės laisvės“ idėjos užuomazga), tačiau vėliau jis teigia, kad kartais prievarta

³ Johann Wolfgang von Goethe, „Maximen und Reflexionen (1829)“, in: Johann Wolfgang von Goethe, *Werke*, t. 6, Frankfurt am Main: Insel, 1981, p. 507.

(tinkamu būdu panaudota fizinė jėga + teisingas mokymas) yra vienintelis būdas išgelbėti kito sielą – tokiais atvejais ją galima ir reikia taikyti (praregėjimas įvyks vis tiek „iš vidaus“)⁴.

Šimtmečiams praėjus, šv. Tomas Akvinietis apmąsto sąlyginės ir ribotos tolerancijos koncepcijas (svarbu netoleruoti erezijos), o tokių krikščionių teoretikų kaip Raimondas Lulijus ar Abeliaras darbuose iškyla skirtingų tikėjimų (žydų, musulmonų, krikščionių) koegzistencijos pagrindimo tema. Krikščionybė, aišku, teisiausia, bet tam tikra tiesos dalis yra ir kitose religijose (nedrausiai formuluoja jie, taip dėdami pirmus mažučius akmenis mūsų laikų panreliatyvistinio „nuomonių gėlyno“ statiniui). Būtent šiai, krikščioniškai, tolerancijos linijai šiandien atstovauja *bernardinai.lt*, kurie, žinia, labai tolerantiški ir stropiai darbuojasi pamokslaudami tolerancijos stokojančiai Lietuvai, kaupdami metų „Tolerancijos žmogaus“ nominacijas (štai, pavyzdžiui, vienas titulo savininkų Arūnas Peškaitis sako jausmingą vaizdo pamokslą, taip ir pavadintą: „Tolerancija – pirmas žingsnis artimo meilės link“, nebūk abejingas – išties paklydėliui ranką⁵). Būtent tokios – seilėtos, apkabinančios, žeminančios – tolerancijos jie nori: ne gauti ją, o turėti monopolį apspinduliuoti ja kitus (mažesnius ir kvalesnius).

Renesanse tolerancija išlieka religinį santykį aprašančia kategorija, tačiau dėmesys nuo Tikrosios Religijos ekspansijos krypsta į religinės vienybės („bendrojo religinio vardiklio“) paieškas. Mikalojus Kuzietis *De Pace Fidei* (1453)⁶ dėsto šiuolaikiniam *New Age'ui* artimą dalyką – esą egzistuoja viena religija daugeliu pavidalų. Reformacijos ir religinių karų siaubiamoje Europoje Erazmas Roterdamietis tiki, kad galima religinė (krikščionių) vienybė minimaliu esminių religinių (krikščioniškų) tiesų pagrindu; kiti religiniai klausimai nesvarbūs (*adiaphora*), dėl jų neverta konfliktuoti – juos reikia „toleruoti“, nukelti į šalį. O Martinas Luteris nori apriboti Bažnyčios ir valstybės autoritetą religiniais klausimais – individuali sąžinė atsako tik Dievui. Niekas kitas prie individo sąžinės prieigos neturi, todėl ir vertinti jo „erezijos“ negali.

Taip atsiranda prielaidos moderniai tolerancijos sampratai – religinės ir politinės valdžių skirtis, abi jas patraukiant, kad atsirastų vietos individui. Ieškoma kitos – ne bažnytinės, o asmeninės arba politinės – perspektyvos, iš kurios klystantys ir neteisūs *kiti* pasirodytų vis dėlto esą santykinai priimtini. Jeanas Bodinas,

regis, pirmasis sugalvoja grynai politinį (nebe religinį) tolerancijos pateisinimą: valstybės stabilumas yra *svarbiau* nei išsaugoti religinę vienybę – *todėl* reikia religinius skirtumus toleruoti. Traktate *Septyneto pašnekėsiai* (1593)⁷ kalbasi skirtingų religijų atstovai, nesutardami fundamentaliais religiniais ir metafiziniais klausimais. Pirmą kartą nėra dominuojančios pozicijos, aiškaus laimėtojo ar pralaimėtojų. Sutarimas randamas pagarbos vienu kitoms (kaip racionaliems išsilavinusiems pašnekovams) pagrindu ir įžvelgus, kad religiniai skirtumai negali būti išspręsti vien filosofiniu

Dovilė Bagdonaitė. Dienoraščiai. 2014. Popierius, markeris, pieštukas

disputu (vadinasi, religinė įvairovė – nepašalinama istorinių ribotų žmogiškų būtybių būklė). Ne dėl to, kad „tiesos nėra“, – ji tik paskelbiama nepažinia.

Suprantama, tokiu atveju reikia suvaržyti institucijų pretenziją į Tiesą: jos irgi Tiesos nežino, tad tegul nepozuoja, tarsi žinotų. Benedictas Spinoza mano, kad, siekdama taikos ir teisingumo, valstybė turi teisę riboti išorinę religijų raišką savo teritorijoje (tačiau ne „prigimtinę“ teisę į minties laisvę ir „vidinę“ religiją⁸). Pierre'as Bayle'is antrina, kad religinės tiesos – kitokio episteminio statuso nei filosofinės, objektyviai jų neįmanoma įrodyti, todėl tolerancija turi apimti ne tik santykį su kitų tikėjimų išpažinėjais, bet ir su neišpažįstančiais jokios religijos⁹. Dar vieną svarbų štrichą pridėda Johnas Locke'as: valstybė turi užtikrinti piliečių „pilietinius interesus“, o sielos išganymas – *ne jos* (tik individo ir Dievo) reikalas. Bažnyčia privalo paklusti politinei valdžiai ir neturi jokios teisės naudoti prievartą. Religija,

⁴ *Letters of St. Augustine of Hippo*, Letter 93, translated by J. G. Cunningham, in: <http://www.newadvent.org/fathers/1102093.htm>.

⁵ Arūnas Peškaitis OFM, „Tolerancija yra pirmas žingsnis artimo meilės link“, in: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-10-17-brkun-a-peskaitis-ofm-tolerancija-yra-pirmas-zingsnis-artimo-meiles-link/123134>.

⁶ Nicholas of Cusa, „On Peaceful Unity of Faith“, translated by Jasper Hopkins, in: *Complete Philosophical and Theological Treatises of*

Nicholas of Cusa, t. 1, Minneapolis: Banning, 2001.

⁷ Jean Bodin, *Colloquium of the Seven about Secrets of the Sublime*, translated by Marion Leathers Daniels Kuntz, Princeton, 1975 (1588).

⁸ Benedict de Spinoza, *Theologico-Political Treatise. Political Treatise*, Unabridged Elwes translation, New York: Dover Publications, Inc., 1951.

⁹ Pierre Bayle, *Philosophical Commentary*, translated and edited by Amie Godman Tannenbaum, New York: Lang, 1987 (1685).

nežinanti „savo vietos“ valstybėje (pavyzdžiui, katalikybe), taip pat ateistai, neigiantys aukštesnį moralinį autoritetą, – netoleruoti¹⁰.

Taip maždaug sinchroniškai atsiranda anksčiau aptartos pirmosios trys modernios tolerancijos – suprastos kaip *galingesniojo leidimas*, kaip *apylygių priešų taikios koegzistencijos paktas* arba kaip *simetriškas formalios pagarbos pripažinimas* tiems, kurie pasirodė esą jos verti (ne bet kam, „turinčiam nuomonę“) – interpretacijos. Visais atvejais tolerancija nelaikoma jokia savaimine vertybe ar dorybe (tokia ji buvo tik kadaise stoikams, nors galiausiai ir jiems – tik savęs kultivavimo įrankis), vien politiniu sprendimu esant *tokiam*, o ne kitokiam jėgų santykiui, arba praktine pažinto žmogiško kognityvinio ribotumo pasekme. Jeigu krikščioniškosios tolerancijos sąlyga – Tiesos žinojimas, tai modernybės mąstytojams atvirkesčiai – tolerancija įmanoma, reikalinga ir pateisintina *todėl*, kad prieigos prie (visos) Tiesos nebėra, niekas ja nedisponuoja. Krikščioniškasis tolerancijos objektas – defektyvus („nežinantis“, „neapšviestas“) Kitas – gauna padoresnį pavidalą: jis – rimtas priešas, valdiny su santykinė autonomija arba politinis partneris, tačiau *tik tol ir tik todėl*, kad nėra (fizinį, retorinių, intelektinių) resursų jį eliminuoti (arba eliminavimo kaštai būtų didesni nei norima mokėti).

Lieka ketvirtoji interpretacija (užuomazgas jai nuspėti nesunku, jos jau matomos) ir tai, kuo galop ji pavirsta čia ir dabar, hipsteriškoje viešumoje.

3. ŠIUOLAIKINĖS VERSIJOS PRIELAIDOS

Pastarajai sampratai svarbus XIX a. mąstytojas Johnas Stuaratas Millis, traktate *Apie laisvę (On Liberty, 1859)*¹¹ nuo anksčiau tolerancijos kontekste svarstytų religinės harmonijos ir politinio stabilumo klausimų (apsiribojant religinių skirtumų toleravimu) perkėlęs dėmesį prie tolerancijos kaip santykio su neredukuojamu modernios visuomenės socialiniu, politiniu, kultūrinu pliuralizmu. Būti tolerantišku, jo manymu, yra trys pagrindinės priežastys, turinčios bendrą, ankstesnių autorių išplėtotą pagrindą (principą, kad nei valstybė, nei Bažnyčia nedisponuoja „visa tiesa“): a) *žalos principas* (politinis įsikišimas pateisinamas tik siekiant apsaugoti vieną asmenį nuo kito jam daromos rimtos žalos, o ne primesti kokią nors gėrio sampratą); b) *naudos principas* (ne tik teisingos, bet ir klaidingos nuomonės prisideda prie visuomenės progreso); c) *romantinis principas* (neįprasti „gyvenimo eksperimentai“ pateisinami

humboltiškai, nes individualumas, originalumas ir įvairovė yra vertybės).

Šiuolaikinėse filosofinėse diskusijose dominuoja trečioji, „formalios pagarbos“ (*respect*), koncepcija, grindžiama trejopai. Neolokiškas etinis liberalizmas (vienas šios koncepcijos pavidalų) teigia, kad individai gerbtini kaip asmeniškai ir etiškai autonomiškos būtybės, gebančios pasirinkti, analizuoti ir įgyvendinti savą gėrio sampratą. Šis gebėjimas gerbtinas, nes jis yra būtina (nors nepakankama) „gero gyvenimo“ sąlyga¹². Neobeilška laikysena „pagarba“ išveda diskursyviai: kiekvieną normą būtina pateisinti visiems, jos liečiamiems, priimtiniu būdu – jie turi teisę (*right to justification*) ir kaip tokie yra gerbtini¹³. O „metafizinės aklavietės“ argumentas skelbia, kad tam tikri fundamentalūs metafiziniai klausimai iš principo racionaliai neišsprendžiami, todėl apie juos „kitaip manančius“ žmones dera gerbti. Visais atvejais linkstama į *petitio principii* klaidą ir daroma kontraintuityvi prielaida „Visi žmonės yra pakankamai racionalūs“; daroma, nes, ją atmetus, neliktų pagrindo taip suprastos tolerancijos normatyvumui.

„Metafizinės aklavietės“ argumento politiniam įdarbinimui konkrečiai nusipelno Jürgenas Habermasas ir Johnas Rawlsas. Pirmajam priklauso idėja pabrėžtinai atskirti politiką nuo etikos: politinę kultūrą būtina skirti nuo etinių „gero gyvenimo“ koncepcijų, pastarųjų atžvilgiu ji turi būti neutrali (pavyzdžiui, imigrantus akultūruoti reikia tik politiškai, ne kultūriškai). Tai būtų inkliuzyvumas be niveliacijos (multikultūralizmas): bendras horizontas – tik konstituciniai principai šalies, kurioje gyvenama. Šie principai – atrasti kaip laisvų piliečių, kuriuos jie liečia, laisvos racionalios diskusijos rezultatas – ir būtų bendras standartas tolerancijai. Kultūrinis pagrindas (religija, papročiai, tradicijos, vertinimo sistemos, gyvenimo būdas) gali likti bet koks, nereikia kurti homogeniškos nacionalinės bendruomenės. Šalies integralumui pakaktų tokio „konstitucinio patriotizmo“.

Tuo tarpu Rawlsas noriau skirtų politiką nuo metafizikos: optimali, kuo tolerantiškesnė piliečių skirtybėms ir pasirinkimams (todėl ir optimali: laisva, nerepresuojanti, paliekanti kuo daugiau erdvės kiekvienam gyventi jam patinkančiu būdu) santvarka būtų politinis liberalizmas, kurį nuo paprasto liberalizmo skirtų labai sąmoningas atsiribojimas nuo bet kokių platesnių pamąstymų apie pasaulio pobūdį ir sąrangą (nuo metafizinių – abstrakčių, galutinių, ekstrapolitinių – prielaidų)¹⁴. Tiek Habermasui, tiek Rawlsui toleranci-

¹⁰ John Locke, „Laiškas apie toleranciją“, in: Romanas Plečkaitis, *Tolerancija*, Vilnius: Pradai, 1998.

¹¹ John Stuart Mill, *Apie laisvę*, iš anglų kalbos vertė Vytautas Radžvilas, Vilnius: Pradai, 1995.

¹² E.g. Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship*, Oxford: Oxford University Press, 1995.

¹³ Rainer Forst, *The Right to Justification: Elements of a Constructivist Theory of Justice*, translated by Jeffrey Flynn, (ser. *New Directions in Critical Theory*), New York: Columbia University Press, 2012.

¹⁴ John Rawls, *Political Liberalism*, New York: Columbia University Press, 1993.

jos riba – „fundamentalizmas“. Taip jie vadina nerefleksyvias, „rigidiškas gyvenimo formas“, kurios siekia savo tapatybių ultrastabilumo (nesutinka, kad jų gėrio samprata – tik viena iš daugelio, negeresnė, reliatyvi, lygi bet kuriai kitai), taip pat nepriima politikos/etikos ar politikos/metafizikos skirties arba atsisako politikai teikti prioritetą. Priešingai Rawlso deklaruojamiems principams, fundamentalistas *de facto* pašalinamas dėl jo įsitikinimų turinio, ne dėl formos – dėl jo „gero gyvenimo“ sampratos. Todėl kritikai netruko atkreipti dėmesį, kad politinis liberalizmas ir konstitucinis patriotizmas anaipol nėra, kaip teigia jų autoriai, etiškai ir metafiziškai tušti, neutralūs.

Vienas jų – Jacques'as Derrida – taip ir sakyti: skirtis neapginama. Tačiau apginama tolerancija, kurią jis beveik tapatina su pačia demokratijos idėja. Demokratija – *atviras* konceptas ir praktika, jos esmė – neapibrėžtumas, nebaigtumas, autoimunitetas (*autoimmunity*). Nepalaujamas klausinėjimas, kas ji yra ir kaip jai apibrėžti. Ji niekada realiai neegzistuoja (jokia reali valstybė ar visuomenė niekada nėra *iš tiesų, pakankamai* demokratinė – ir niekada nebus), tik „ateidinėja į būti“, tampa. Tolerancijos slenksčio neįmanoma racionalizuoti, tai – politinių derybų objektas. Ginti demokratiją (inkliuzyvumą, toleranciją) galima tik ją (inkliuzyvumą, toleranciją) ribojant – tik apibrėžus, vadinasi, apribojus jos atvirumą, užginčijus pačią jos esmę. Todėl ginti tolygu išduoti. Todėl demokratija – neįmanoma santvarka, „neįmanomas projektas“¹⁵. Tačiau Derrida šį neįmanomumą laiko argumentu „už“, o ne „prieš“: inkliuzyvumas ir ekskliuzyvumas neatskiriami vienas nuo kito – negalima pasirinkti vieną, o ne kitą; ekskliuzija (pašalinimas, išstūmimas) yra inkliuzijos (priėmimo, įtraukimo) galimybės sąlyga. Ir kartu – jos riba. Tolerancija tuomet yra šis „neįmanomas atvirumas“, aporija.

Tokie svarbesni teoriniai tolerancijos nuotyki. Lieka įdomioji dalis – kas jai nutinka politiškai-praktiškai, kaip ją supranta „viešojo nuomonė“, čia ir dabar. Manding, nutinka kai kas kurioziška, ne be Millio ir Derrida pagalbos, nors jie to nei norėjo, nei numatė.

4. TOLERUOTI REIŠKIA ĮŽEISTI

Kitaip nei teorinėse diskusijose, viešojoje erdvėje dominuoja (4) tolerancijos koncepcija – „turiningos pagarbos“. Daugybei „paprastų“ ir ne visai paprastų žmonių „būti tolerantišku“ reiškia ne šiaip *sutarti* kitų gyvenimo formų ir pažiūrų atstovus laikyti politiškai ir etiškai lygiais (sau ir tarpusavyje), bet gerbti patį jų įsitikinimų turinį, t. y. laikyti tuos įsitikinimus etiškai vertingais,

patraukliais, gerai pagrįstais – *ties pat, kiek* bet kurie kiti. Derrida maniera, ši „pagarba“ nejučia sutapatinama su demokratija (nors pats Derrida anaipol ne tokią toleranciją laikė demokratijos charakteristika).

Reikalavimas „pagarbos“ virsta demokratine „teise“, o ši, savo ruožtu, virsta prievole paralyžiuoti valią ir gebėjimą lyginti, vertinti ir spręsti – vienas idėjas, nuomones, laikysenas laikyti geresnėmis nei kitos ir tą pranašumą įrodinėti (tuo labiau – sėkmingai parodyti). Didžiai netolerantišku demokratijos priešiu *de facto* tampa... geras polemikas, maža to – teoretiko tipažas. Pats mąstymas kaip toks (manyti x, o ne y – ne vadovaujantis „skonių“, tradicija ar atsitiktinumumu, o dėl gebėjimo ar bent noro x pranašumą nuosekliai pagrįsti – reiškia būti „labai kategorišku“, „nesugebėti pažvelgti plačiau“, t. y. nemanyti, kad „savaip teisūs“ visi, o priešinga pozicija yra nė kiek ne blogesnė nei manoji). Būtent šios keistosios tolerancijos kažkodėl pageidauja ir žmogaus teisių aktyvistai, *autopilotu* transliuojantys identiškas litanijas: „Neribodami savęs įvairiausio plauko etiketėmis ir žvelgdami vienas į kitą, kaip lygus į lygų, puoselėjame tai, kas yra mūsų, žmonių, prigimtinė teisė. Gerai pagalvojus, juk visi mes iš to paties molio drėbti – tik išmarginti šiek tiek kitokiais raštais“ (Agnė Danilevičiūtė „Jaunimo tinklaraštyje“; be abejo, ji – ne autorė, tik tranzistorius ir simptomas¹⁶).

Metafora verta įsidėmėjimo. Jos garbei ir pavadinšiu šita demokratijos viziją „bendro molio“ politika: tai žvilgsnis į žmones kaip į homogenišką masę, „molį“, kur skirtumai nesvarbūs (menkniekis, „šiek tiek kitokie raštai“, pakabukai prie kuprinių), o svarbu (tariamai) visiems bendras substratas. Skirtumai – ne pagrindas hierarchijai, nes žmonės „nudrėbti“ iš tos pačios masės. Ne tik žmogaus teisių diskursui aktualūs skirtumai (etniniai, socialinės kilmės, odos spalvos, lyties, seksualinės orientacijos, amžiaus...) ir ne tik specifiniame žmogaus teisių veikimo diapazone (su šių skirtumų politiniu nesvarbumu ir negalėjimu būti teisėtu socialinės nelygybės pagrindu absoliučiai sutinku ir daugybę kartų tą akcentavau), bet skirtumai *apskritai, bet kokie*, bet koku atžvilgiu, nes niekas *niekuo* esą „ne geresnis“ už joki kitą, visi lygūs (ne prieš įstatymą, ne teisės ir valstybės akyse – kas ir turėta mintyje skelbiant lygų konstituciniu principu ir kuriant patį žmogaus teisių diskursą – o substancialiai, viskuo, bet kieno politiškai korektiškoms akims), visi pakeičiami vieni kitais. Primk kiekvieną, nes visa yra viena, nes svarbu, kas bendra, o ne kas skiria.

O kas, tiesą sakant, bendra? Minimalus biologinis „likutis“. Iš jo (esą) neįmanoma dedukuoti skirtumų ir

¹⁵ Jacques Derrida, *Of Hospitality: Anne Dufourmantelle Invites Jacques Derrida to Respond*, translated by Rachel Bowlby, Stanford: Stanford University Press, 2000.

¹⁶ <http://www.jauti.lt/ar-homofobija-ir-diskriminacija-neisprusimopadarinys>.

todėl (esą) jie nesvarbūs. Būtent į jį, biologinį likutį, apeliuoja socialinė reklama, nukabinėjanti miestą širdžių su prierašais („baltojo“, „juodaodžio“, „vyro“, „moters“, „heteroseksualo“...) plakatais ir daugybe jų variacijų (pavyzdžiui, socialiniuose tinkluose labai mėgstamas anglakalbis paveikslukas su skeletais: suprask, jei skeletai vienodi, tai kodėl žmonės, į kuriuos jie pavirto, galėjo kuo nors socialiai reikšmingu skirtis?). Sėkmin-

Dovilė Bagdonaitė. Dienoraščiai. 2014. Popierius, markeris, pieštukas

go parodijavimo galimybės akivaizdžios ir išbandytos praktiškai: recidyvisto širdis, sutrikusio intelekto žmogaus širdis, Immanuelio Kanto širdis...

Bet juk (pasak akcijų rengėjų) čia ne apie intelektinį, moralinį ar koki kitoki lygiavertiškumą kalbama, o tik apie žmogaus teises! Aha, ir kodėl jų pagrindu paskelbiama... širdis, kraujas, skeletas ar DNR (biologinės duotybės)? Kaip teisės seka iš tokio pagrindo? O jei seka, tai argi ne vulgariausio rasizmo logika čia pasiskolinama? Kas, jei paaiškės, kad tie skeletai ar širdys tam tikrų žmonių grupių kuo nors yra skirtingos (o taip ir yra)? Apribosime jiems politines teises, nes plaštakos forma ar kraujo grupė skiriasi, ar dilbio kaulai ilgesni/trumpesni? Aišku, kad plakatuose pavardytos kategorijos *in corpore* nesiskiria nei širdimis, nei krauju, tačiau įrodinėti tuo atitinkamos diskriminacijos neteisingumą yra logiškai lygiavertiška diskriminacijos teisingumo „kraujo“ pagrindu įrodinėjimams: abiem atvejais sutariama, kad socialinį ir politinį skirtumą teisėtai steigia koks nors biologinis parametras ir *tik* jis. O juk būtent ši mąstysena kaip tik ir legitimuoja rasizmą, seksizmą ir panašius dalykus.

Valia žūt būt paneigti, nušluoti, nureikšminti pagrindą (bet kokiems) skirtumams tarp individų ir hierarchijos remiasi itin keista prielaida: esą homofobijos, rasizmo, seksizmo etc. priežastis ir sąlyga – *pats polinkis*

klasifikuoti, artikuliuoti, kategorizuoti tikrovę (vadina si, mąstymas kaip toks) ir nepripažinimas bendrumams didesnio realumo nei skirtumams, galiausiai baksnojant (jei ne į „gamtą“, tai) į lygybę įsteigusį institucinį Autoritetą. Cituoju tą patį straipsnelį, reprezentatyvų sava argumentų eiga, tuo, kaip galvoja tipiškas ir naivus, kuo geriausių norų sklindinas šiandieninis „tolerancijos“ aktyvistas(-ė): „1948 m. Generalinė Asamblėja priėmė ir paskelbė rezoliuciją, kuri apibrėžia žmogaus teisės principus. Vienas esminių šios rezoliucijos principų teigia, kad „visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis“. Todėl būtų nepriimtina manyti, jog vieni žmonės gali sau leisti nuspręsti kas, jų galva, yra normalu, o kas ne. Deja, kai kurie vis dar suteikia sau tokias privilegijas“. Politinis organas (Generalinė Asamblėja) paskelbė – *vadinas*, taip yra, *vadinas*, mums nepriimtina manyti kitaip!

Bet kaip, koku būdu pasamprotavimai apie „bendrajį molį“ ir drausminimai nurodomis į Autoritetą implikuoja tezę, nuo kurios pradėjau: kad šioji aktyvistinė tolerancija yra suprantama kaip valios spręsti ir vertinti suspensija? Logiškai (jei „molis bendras“, o skirtumai nesvarbūs, nieko esminga apie žmones nepasakantys ir nesuteikiantys pagrindo jokiai hierarchijai, tai lygybė yra ne formali ir ne sutartinė, o substanciali, gamtiška, todėl bet koks prioriteto kam nors – asmens tipui, gyvenimo formai, kultūrai, požiūriui, nuoseklumui – skyrimas yra nepagrįstas ir neteisėtas; tuo labiau neteisėta šiuo klausimu „manyti kitaip“) ir empiriškai (tie patys žmonės, manantys viena, paprastai mano ir antra). Klasifikacija bloga ne tuo, kad – ši konkrečiai – yra arbitrali, nepagrįsta, netikusi, o *kad* klasifikacija. Todėl privalu „visus priimti“, panaikinti ribas, nieko neatstumti (net seksualinio priekabiautojo, kaip „tolerancijos skatinimo“ filmukuose¹⁷, siūlančiuose „drąsius eksperimentus“, pratęsiant šią logiką iki kraštutinumo: kaip nuostabu – pirmą kartą susitikę visiškai nepažįstami žmonės nurengia vienas kitą!¹⁸).

Neatsitiktinai straipsnelio iliustracija pasirinktas bibliotekos katalogas – stalčiukai su užrašais: „gėjai“, „vargšai“, „turtieji“, „protingieji“, „sveikieji“, „neigalieji“, „spalvotieji“, „baltieji“, „religingieji“, „ateistai“... Supraskime, kiekvienas apibrėžimas yra *vienodai* diskriminacinis, pats *bet koku* pagrindu apibendrinimas ir pavadinimo („etiketės“) davimas yra politiškai ir visai kitaip nekorektiškas, o skirstyti („rūšiuoti“) žmones pagal protingumą, gebėjimus, elgseną, išitikinimus, afiliacijas – taip pat nepadoru, neleistina ir nepagrįsta, kaip būti rasistu (kuriuo tampama vien *matant* ir *įvardijant* odos spalvą, be jokių sociokultūrinių lūkesčių ar išvedžiojimų). Iliustracija turi perteikti siaubą paties

¹⁷ „Tolerancijos virusas, arba homofobo ir homoseksualo apsikabinimas“, in: <http://m.alfa.lt/straipsnis/15795198>.

¹⁸ „Drąsus eksperimentas: pirmą kartą susitikę nepažįstami žmonės

nurengia vienas kitą“, in: <http://www.15min.lt/zmones/naujiena/gyvenimo-skonis/laisvalaikis/pirma-karta-susitike-visiskai-nepazistami-zmones-nurengia-vienas-kita-715-439758>.

katalogo principo: „Žiūrėkite, kaip baisu – skyreliai, stalčiukai su pavadinimais (ne kad su būtent tokiais pavadinimais, būtent toje eilėje, šalia būtent to, o *kad* stalčiukai, *kad* pavadinimai), juose viena aukščiau, kita žemiau...“ Ne, taip negalima, tai įžeidimas Asamblėjai. Adekvati, teisinga žmonija atsirastis tik išvertus visą katalogo turinį ant grindų ir maksimaliai jį sujaukus, o atėjusią valytoją reikia išvyti kaip *fašistę*. Katalogas blogas ne tuo, kad netinkamai sudarytas ar netinkamuose kontekstuose taikomas, o *kad* katalogizuoja.

Atitinkamą viešos erdvės kultūrą vadinu „nuomonių gėlynu“: būtent jį numato reikalavimai „tolerancijos“ („Jokios tolerancijos kitai nuomonei!“ – simptomatiškai piktinasi seksistas feministiniame forume; arba veganas, prikibęs su savuoju veganizmu prie valgančių avienos kepsnį ir pasiūstas šalin; arba asmuo, bandęs kuo nors jus įtikinti, tačiau argumentuotai atremtas, parodant jo pozicijos nepagrįstumą). Laimėti disputą, ginti vienos mąstymo linijos ar pasirinkimo pranašumą prieš kitą, tuo labiau ginti sėkmingai ir įtikinamai – bausis netaktas: težydi visos gėlės, negalima taip imti ir „pervažiuoti buldozeriu“. LGBT reikia toleruoti todėl, kad *visus* reikia („net mus“). Moterų nediskriminuoti dera ne todėl, kad jos – ne blogesnės, o kad *nieko* negalima laikyti mažiau vertu už bet kurį kitą. *Jokiu* pagrindu. Mainais, žinoma, būtina ir gražu *toleruoti* („priimti“ – nesišaipyti, neišmesti iš draugijos, „gerbti nuomonę“) seksistus, rasistus, homofobus, taip pat trolius ir idiotus. *Toleruoti* – prašyti, kad mus pripažintų „žmogus iš gatvės“ (t. y. pirmiausia pripažinti *jį* – arbitru, pripažinimo šaltiniu). Viešos diskusijos („pilietinės visuomenės pagrindas“) tuomet atrodo taip: „kairieji bepročiai“ *vs* „dešinieji bepročiai“, susodinti *kalasi* visų „normalių žmonių“ linksmybei (koks nors Markas Splinteris su Juliumi Panka dalijasi savomis naiviomis teisybėmis). Tegul šou tęsiasi amžinai, tenenugali niekas – *tai* yra demokratija ir *todėl* vertinga bei teisinga (bet mes žinome, kad „tiesos nėra“ ir apie ją niekam negalima spręsti).

Pats laikas paklausti: o kam tokia „tolerancija“ reikalinga ir naudinga? Ar nėra taip, kad, „tolerantiškai“ palaikydami demokratinę „diskusijų kultūrą“ (ir ieškodami joje nišos sau), pasmerkiame save amžinai grundyti apgailėtinoje, žeminančioje „diskusijoje“ su nei jų norinčiais, nei joms pajėgiais, nei vertais? Gerbti tuos, kas spjaudo į veidą – ir niekada nelaimėti? Taip pat – niekada taip ir neleisti atsirasti tikrai diskusijai, be kabučių? Lytis, socialinė kilmė, odos spalva, seksualinė orientacija etc. *neturi būti* politinės tolerancijos/netolerancijos objektu (o būtent šie dalykai šiandien pirmiausia sukabinami su tolerancija): kaip nėra tolerancijos objektas mėlynakiai ar klaipėdiečiai. Reikalauti sau tolerancijos – *pripažinti* savo žemesnį statusą ir pagrindo, kuriuo jis priskirtas, politinį reikavimą.

Tolerancija nėra hierarchijos priešybė. Atvirkesčiai: ji

visada asimetriška, visada iš galios pozicijos, įmanoma, tik kai yra potenciali netoleruoti (sunaikinti ar pašalinti toleruotiną objektą iš savos orbitos); visada pajėgi kategorizuoti ir vertinti, visada numato „gera/bloga“ skirtį ir visada sprendžia, ką laikyti kuo. Antraip ji pati neįmanoma, virsta grotesku. Ketvirtą tolerancijos sampratą reikėtų atmesti kaip kuriozišką nesupratimą, kaip kvailystę, o (3) dalyko išvis nevadinti tolerancija, grįžtant prie istorinių (1) ir (2) koncepcijų: tolerancija – galios santykis, politinis įrankis tam tikrose (visai kitose, nei šiandien toleranciją eskaluojančios) situacijose, o ne *vertybė* ir ne tikslas-savaime. Toleruoti išties reiškia ižieisti. Valstybė, institucija, partija, kuri *toleruoja* LGBT, žydus, krikščionis, nekrikščionis, juodaodžius, pensininkus, neįgaliuosius, – ne nekreipia dėmesio į tą faktorių, ne nelaiko jo pastebėtinu ir politiškai fiksuotinu, o būtent *toleruoja* – kartu skelbia juos (kol kas) „pakenčiamu blogiu“. (O taip pat – neleistinai suplaka fizines charakteristikas su kultūrinėmis; tarsi egzistencinės prielaidos, „pažiūros“ ir „tradicijos“ būtų tokios pat nepakaltinamos ir socialiai bereikšmės, kaip „gamta“.)

Išvada (be abejo): ne kad jie *netoleruotini* ir ne kad tolerancija politiniuose ir asmeniniuose reikaluose nereikalinga ar nesvarbi, o kad *ne tie* objektai tolerancijai pasirinkti, *jei* norima juos ženklinantį faktorių išties pašalinti iš sociopolitinio lauko. Lygiai taip pat verkšlendant poza „toleruokite mane“ automatiškai pasmerkia save amžinai nelygybei („aš jūsų prašau, būkite tokie geri...“). Toleruojama „iš viršaus“, *jei norima*, o ne „apačioms“ paprašius. Priešingai populiariam supratimui, „tolerantiškas“ anaipol nėra lygu „empatiškas“ (socialiai jautrus), ši ekvivalencija galioja tik „bendro molio“ doktrinoje. „Bendras molis“ išties numato empatiją, bet tada – nebe tolerancija, o susiliejimas. Tolerancijos sąlyga – riba, autonomija, distancija, prielaida „kitas yra *kitas*, ne aš“ (todėl jis manęs „neužkrės“, nėra perteklingai *įdomus*; todėl palieku jį ramybėje, jo gyvenimo būdas yra *jo*, ne mano, todėl man nerūpi). Kitiems, beje, autonomiją suponuoti nebūtina – pakanka sau (nuo jų).

Jeigu nemanome, kad homofobija – tokia pat nusipeldanti būti, tokia pat teisinga ir gerbtina, kaip jos atmetimas (rasizmas – kaip nerasizmas, seksizmas – kaip neseksizmas etc.), tai atitinkame (iš dalies) Habermaso ir (visiškai) Rawlso „fundamentalisto“ apibrėžimą (Habermasas ir Rawlsas irgi atitinka; ir tuo labiau atitinka Derrida, aporetinį „atvirumą“ laikydamas politiškai, etiškai, filosofiškai teisingesne pozicija už bet kurią kitą). „Fundamentalizmas“ *arba* „nuomonių gėlynas“ ir amžinos pavilionienų „diskusijos“ su gražuliais: jie vienas kito verti. Trečios galimybės nėra. Šiame kontekste „fundamentalistas“ yra ir turi būti kiekvienas mąstantis žmogus. „Gėlyną pervažiuoti“, atpratinti nuo hipsteriško „mąstymo plačiau“ – manding, yra politinis garbės reikalas. ☒

PAGAUTI MOMENTĄ: JAUNAS LIETUVOS TEATRAS

Kristina Steiblytė

Aš gaudžiau momentą, bet nepagavau.

Tik laikrodį sudaužiau.

Iš spektaklio *Ten būti čia (paūmėjimai)*

1990 m. spektakliu *Ten būti čia (paūmėjimai)* debiutavo Oskaras Koršunovas. Tada dar studijuojantis režisierius iškart padarė nemenką išpūdį. Rūta Vanagaitė jo debiutą net palygino su Eimunto Nekrošiaus. Tačiau įvertinti jo teatrą, suprasti, kuo jis kitoks nuo dėstytojo, kurso vadovo Jono Vaitkaus, kaip savarankiškai apie teatrą mąsto jaunas režisierius, kritikams prireikė laiko. Taip nutiko ne su vienu jo darbu: atmetimą keisdavo susidomėjimas ir susižavėjimas.

Koršunovo teatras iš alternatyvos jau seniai yra viršęs kanonu, bet kritikai vis dar pavadina jį jauniausiu Lietuvos režisieriumi. Turėdami omenyje ne tai, kad po jo daugiau niekas Lietuvoje nepradėjo režisuoti, o tai, kad po jo daugiau niekas Lietuvoje sėkmingai neįgyvendino savo režisūrinės vizijos. Nors ryškesnių režisierių buvo (Gintaras Varnas, Cezaris Graužinis, Agnius Jankevičius, Artūras Areima, Paulius Ignatavičius, Vidas Bareikis – visi sukūrė ryškių, įdomių darbų, įvertintų tiek vietinių kritikų, tiek užsienio festivalių), bet nė vienam nepavyko išlikti tokiu ryškiu taip ilgai kaip Koršunovui ir panašiai sėkmingai įsitvirtinti Lietuvos režisūrinio teatro olimpe greta Eimunto Nekrošiaus, Rimo Tumino ir Jono Vaitkaus.

O teatrologams, kritikams, ilgą laiką ieškojusiems naujo režisieriaus, galinčio užimti neišvengiamai nueisiančiųjų vietą, nutiko keistas dalykas: buvo neatkreiptas dėmesys į tai, kaip stipriai pasikeitė šalis, pasaulis ir teatrinis gyvenimas. Dabartinėmis sąlygomis tikėtis, kad atsiras naujas Nekrošiaus masto kūrėjas, atrodo juokinga. Pradėję dirbti, mūsų didieji režisieriai pastatydavo po spektaklį per kelerius metus, galėjo ramiai ruoštis, mąstyti, tyrinėti, o jauni kūrėjai dabar dirba visai kitais tempais, kurdami po kelis darbus per metus, neretai – ir po kelis vienu metu. Tad tokiomis sąlygomis režisierius neišvengiamai turi atsitraukti ir šalia savęs suburti stiprią komandą, galinčią ne tiek kuo tiksliau įgyvendinti jo viziją, kiek bendradarbiauti. Tokių kartu

sukurtų jaunų kūrėjų darbų pastaruoju metu vis daugėja ne tik nepriklausomose vaidybos aikštelėse, bet ir valstybiniuose teatruose. Ir bendradarbiaujama ne tik tradiciniais režisieriaus, scenografo ir kompozitoriaus deriniais, bet ir kartu dirbant vien aktoriams, aktoriams su šokėjais ar su kino kūrėjais. Taip įvairėjant kūrėjų komandoms, spektakliai tampa vis įdomesni ir ryškesni, nors dažniausiai mažų formų, rodomi ne pagrindinėse scenose ir ne visada kūrybiškai ar juo labiau komerciškai sėkmingi.

Kolektyvinė kūryba pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje nėra naujiena. Teatras apskritai yra bendro skirtingų sričių menininkų darbo rezultatas. Tačiau pastaruoju metu vis dažniau dirbama ne siekiant įgyvendinti vieno iš komandos narių viziją, o ją kartu kuriant ir sprendžiant, kokias menines priemones pasirinkti. Taip savo veiklą pradėjo Bareikis su „No Theatre“, taip pastaruoju metu dirba ir Jankevičius su „Bad Rabbits“. Tačiau dabar ryškėjanti tendencija yra kiek kitokia nei šių judėjimų. Pagrindinis skirtumas – stabilumas. „No Theatre“ ir „Bad Rabbits“ turėjo ar vis dar turi pakankamai stabilią trupę, su kuria tyrinėja, kuria, kartu rodosi scenoje. Tokių stabilių trupių išlaikymas, priešingai nei steigimas, kaip parodė keleri metai, yra sudėtingas ir brangus. Todėl užuot bandę išsilaikyti kaip trupė, jaunieji kūrėjai vis dažniau buriasi į kūrybines komandas vienam projektui. Taigi turime mažiau tokių darinių kaip „Atviras ratas“, Klaipėdos jaunimo teatras, „Trupė liūdi“, aktorių ansamblis „Degam“ ir daugiau nepriklausomų kūrėjų, ieškančių projektus rašyti padėsiančių vadybininkų.

Per pastaruosius metus taip sukurti spektakliai *Sielos virtuvė* (režisierius Ainis Storpirstis, dramaturgė Austėja Lunskytė-Yildiz), *Dalykai* (idėjos autorės Rusnė Kregždaitė ir Lorian Kilaitė, režisierius Paulius Markevičius), *Meile don't stop* (idėjos autorė Karolina Jurkštaitė, trupė „459“), *Dvi su puse minutės* (režisierius Paulius Markevičius, dramaturgė Birutė Kapustinskaitė, instaliacijų autorė Eglė Lekevičiūtė), *Vaikystė* (režisierius Karolis Vilkas). Tokių darbų sukurta ir daugiau, o visus juos vienija kitokio (nei valstybiniuose

teatruose, nei dėstytojų, kursų vadovų, svarbiausių Lietuvos režisierių) kalbėjimo, raiškos, santykio su žiūrovu paieškos. Čia ne tik atsisakoma vieno žmogaus vizijos įgyvendinimo, bet ir bandoma atsiplėšti nuo lietuviškos teatro tradicijos. Tyrinėjama tai, kas svarbu, asmeniškai (patys kūrėjai, kūrybos procesas, teatras, sukrėtusios asmeninės patirtys), kuriamas artumas su žiūrovais, o dirbant mažesnėse erdvėse su ribotais biudžetais spektaklių vizualūs sprendimai yra vis mažiau efektingi. *Meile don't stop* permąstomas lėlių teatras, radikaliai sumažinus mastelį ir priartinus žiūrovą: spektaklis atliekamas aštuoniose dėžėse, kiekvienoje jų rodomas veiksmas tik vienam žiūrovui, stebinčiam pro vienai akiai pritaikytą skylutę. Tokio lėlių teatro eksperimento atsiradimas Klaipėdoje nenuostabus: Klaipėdos lėlių teatras pastaruosius keletą metų yra ta vieta, kur į lėlininkystę žiūrima atviriausiai, daugiausia eksperimentuojama medžiagomis, formomis, pasakojimais. Lėlių teatro elementų turinčioje *Vaikystėje* žaidžiama santykiu su tradicija, susiduriant kūdikiui (nieko apie šio pasaulio tvarką ir teatrinės taisykles nesuprantančiam) su riteriu (tvarkos žinovu ir saugotoju). Tvarka, įprastinė teatrinė schema (bilietas–rūbinė–salė–rūbinė) laužoma ir spektaklyje *Dvi su puse minutės*.

Žinoma, net ir labai norint sukurti, atrasti ką nors nauja, pavyksta tikrai ne kiekvieną kartą. Čia jauniems kūrėjams neretai koją pakiša žinių, laiko ir kartais kūrybiškumo trūkumas. Labiausiai tai juntama spektaklių turinyje, ypač pasirinkus žinomus tekstus ar globalias problemas. Jaunų kūrėjų lūpose visa tai itin retai suskamba taip pat jautriai ir įtikinamai, kaip asmeninės patirtys. Todėl *Dalykuose* idomiausi ne veikėjų-mokslininkų pokalbiai, o nevalingas, nepaaiškinamas judėjimas, atskleidžiantis ne faktus, bet kūrėjų santykį su kvantine fizika. O *Sielos virtuvėje* bene verčiausias dėmesio epizodas, kuriame išėjimo pro akivaizdžiai neužrakintas ir lengvai atidaromas duris niekaip nerandanti kompanija iš šaldytuvo išleidžia Dainių Tarutį – Artaud, stato spektaklį ir aptaria jo nesėkmės priežastis.

Tokie eksperimentai vyksta ne tik visiškai nepriklausomai. Menų spaustuvė ir keli valstybiniai teatrai taip pat vis aktyviau palaiko jaunus kūrėjus, sudaro sąlygas jiems įgyvendinti kūrybines idėjas. Menų spaustuvės „Atviroje erdvėje“ nuo 2003 m. kasmet sukuriami bent po porą pradedančių kūrėjų darbų. Kūrybinė laisvė, kiek teko susidurti su šia programa, čia jei ribojama, tai tik finansinių galimybių. Ir, žinoma, pačių kūrėjų, ne visada turinčių noro ir jėgų atsiriboti nuo ganėtinai tradicinio išivaizdavimo apie teatrą. Praėjusiais metais šioje programoje sukurti darbai *Neišmoktos pamokos* (režisierius ir dramaturgas Aleksandras Špilevojus) ir *Partneriai* (kūrybinė grupė ir atlikėjai Arnas Jasiūnas, Kamilė Pundziūtė, Eglė Stasiulytė, Andrius Tamulionis, Tadas Vasiliauskas, Elzė Višnevskytė) yra būtent

tokio prisirišimo prie teatrinės tradicijos pavyzdžiai. Pirmajame teatras jungiamas su grupės *Colours of Bubbles* koncertu, tačiau galutinis rezultatas yra tradicinis spektaklis tradicinėje juodoje dėžutėje su ketvirtąja siena, pasakojimu (tiesa, fragmentišku – bet vargu ar tai dar gali ką nors nustebinti), dominuojančia dramaturgija ir netgi aiškiu moralu. Antrasis, kurtas lindyhopo šokėjų, taip pat užsidaro juodojoje dėžutėje ir naujovių pasiūlo patiemis atlikėjams bei jų kolegoms, scenoje beveik niekad nešokantiems, bet ne teatro žiūrovams. Juo labiau ne tiems, kurie stebi šiuolaikinių šokių Lietuvoje ir iš jo tikisi kur kas daugiau nei koncertą primenančios šokio stiliaus demonstracijos.

Jaunus kūrėjus eksperimentuoti išileidžia ir valstybiniai teatrai. Panevėžio Juozo Miltinio teatre jau kelerius metus iš eilės vasaromis vyko šio teatro ir VšĮ „Artsfera“ organizuojamos jaunų režisierių dirbtuvės. Lietuvos nacionaliniame dramos teatre (LNDDT) 2016 m. vykdyta jaunų režisierių skatinimo programa, kurios metu sukurti trys spektakliai. Dar keturi jauni menininkai buvo pakviesti dirbti LNDDT ir be šios programos. Jaunimo eksperimentai palaikomi ir Lietuvos rusų dramos teatre. Pamažu atviresni darosi ir kiti Lietuvos teatrai: Vilniaus teatras „Lėlė“, Klaipėdos ir Šiaulių dramos teatrai, Valstybinis jaunimo teatras. Tačiau čia kuriami spektakliai ne visada yra komandos darbas ir nebūtinai juose ieškoma savito kalbėjimo. Šiais atvejais, regis, suveikia ne tik vidiniai jaunų kūrėjų cenzo-

Olgos Lapinos spektaklis *Kodas: Hamlet*. 2016.
Dmitrijaus Matvejevo nuotrauka

riai, nuduodantys žiną, kokį teatrą reikia kurti, kad spektaklis būtų žiūrimas, vertinamas kolegų, kursų vadovų ir gal net kritikų, bet ir pats valstybinio teatro mechanizmas. Jame dažniausiai yra kur kas geresnės techninės sąlygos įgyvendinti savo sumanymus, bet veikia ir daugybė apribojimų, taisyklių, grafikų, planų, kokius ir kada tekstus statyti, kaip ir ką žiūrovams parduoti. Tad tokiomis aplinkybėmis labai lengva sukurti

ne savo spektaklį – tokį, kuriame panaudojamos visos išmoktos priemonės, nespėjus jų kūrybiškai permąstyti, pakeisti ir neturint laiko, drąsos ar išūlumo rizikuoti. Būtent tokie LNDR repertuare yra Povilo Makauskio *Laimingasis princas* ir Kamilės Gudmonaitės *Timonas* (jų sukūrimą parėmė jaunųjų režisierių skatinimo programa). Abu spektakliai tvarkingai atkartoja išmoktas taisykles, pažįstamą estetiką (ypač Makauskas, kuris šiame darbe net per daug akivaizdžiai panašus į savo dėstytoją Varną), o visi netikėti, gaivūs jų elementai atrodo tarsi nutikę netyčia.

Tačiau ne visi pasiduoda valstybinio teatro spaudimui. Tame pačiame LNDR pastaruojų metu sukurta ir kur kas kūrybingesnių, įdomesnių darbų. Tai geriausiai pavyko tiems jauniems kūrėjams, kurie turi darbo ne tik dramos teatruose (ir ne tik teatruose) patirties. Vizualus ir kinui artimas *Kaulinis senis ant geležinio kalno* (režisierius Jonas Tertelis), mažuosius teatro žiūrovus kviečiantis dalyvauti ir bendrauti spektaklis *Raudonkepūrė* (režisierius Paulius Tamolė) bei savotišką ekskursiją po teatro užkulius ir savo pačių (pa)samone organizuojantis *Pirmapradis* (režisierė Karolina Žernytė) yra vieni sėkmingiausių menine prasme ne tik jaunų kūrėjų darbų, bet ir apskritai 2016–2017 m. LNDR sezono spektaklių. O bene ryškiausias sėkmingo eksperimento pavyzdys valstybiniame teatre yra spektaklis-žaidimas *Kodas: HAMLET*. Jis vyksta beveik visose Lietuvos rusų dramos teatro patalpose, aktorius ekstremaliai priartina prie žiūrovų ir šiems suteikia ne estetinį pasitenkinimą (nors ir tai galima pajusti kai kuriose Renatos Valčik įrengtose erdvėse), bet atradimo džiaugsmą. Šis darbas nebūtų įmanomas ne tik be Olgos Lapinos ir jos suburtos kūrėjų komandos, bet ir be teatro administracijos, trupės ir visų kitų darbuotojų palaikymo, bendradarbiavimo ir atvirumo. O taip pasiseka toli gražu ne visiems jauniems kūrėjams, pakviestiems dirbti valstybiniuose teatruose.

Taip besikeičiančiame teatro lauke jauni teatralai vis rečiau steigia savo teatrus, buria trupes. Bene ryškiausia išimtis – visai neseniai įsteigtas Karolinos Žernytės Pojūčių teatras. Nors ir jis veikia ne visai įprastu būdu. Jame yra suburta trupė, veikia režisierė – naudojamo metodo autorė, bet užsiimama kolektyvine kūryba, nuolatiniemis paieškomis. Teatras įsteigtas galvojant apie nestabilumą, nuolatinio poreikio edukuoti naujas kūrybines grupes įveikimą, dirbant su nuolatine tyrinėjama metodą išmanančia komanda. Tačiau jį įveikus, kyla kūrybinio atsinaujinimo iššūkių, kurie akivaizdūs naujausiuose trupės darbuose *Tense in sense* ir LNDR pastatytame *Pirmapradyje*. Abu 2016 m. sukurti spektakliai primena ankstesnius režisierės ieškojimus, mėginant manipuliuoti kuo įvairesniais spektaklio dalyvių pojūčiais, ir kūrybinius atradimus. Dabar nebevystomas estetinis dėmuo jau kelia susirūpinimą, nes kūrybingus,

ieškančius žmones norisi išlaikyti teatro lauke, o pastarieji darbai rodo labiau ne teatro, o terapijos kryptį.

Kiek kitokia situacija už sostinės. Vilnius turi ne vieną nepriklausomą vaidybos aikštelę, jaunus kūrėjus palaikančius teatrus, todėl poreikis steigti nuolatinės kūrybines bendruomenes vis mažėja. O štai Klaipėdoje ar Kaune, kur nepriklausomų aikštelių nėra arba yra netinkamos teatrui (kaip Klaipėdos „Kultūros fabrike“), šis poreikis vis dar stiprus. Tad visai neseniai teatro trupė „Teatronas“ įsikūrė Kauno kultūros centro „Tautos namai“ patalpose. Jas pavadinę „Šelteriu“, mėgina spręsti Kaune vis dar neegzistuojančių nepriklausomų erdvių kūrybai problemą. Nors ir ne itin patogi teatrui, ši erdvė turėtų būti vieta prisiglausti ne tik „Teatronui“, bet ir visiems ieškantiems, kur šiame mieste pristatyti savo idėjas. O Klaipėdoje kur kas seniau įkurtas teatras „Apeironas“ taip pat siūlo savo erdves visiems, kuriems jų gali prireikti. Tačiau pastaruojų metu pačių šio teatro kūrėjų spektakliai dažniau rodyti ne savose patalpose, bet renovuotame Klaipėdos dramos teatre.

Subūrus trupę ir turint savo patalpas, jauniems kūrėjams kyla nemažai ne meninių iššūkių: mokesčiai, atlyginimai, patalpų priežiūra. Tad menine prasme tai nebūtinai yra pats vaisingiausias pasirinkimas. „Apeirono“ teatras Klaipėdoje tai rodo spektakliuose kartotis pradėjusiais siužetais, pasakojamomis situacijomis, santykiais, vizualiais sprendimais. Jau keletą metų vis geriau matomas visoje Lietuvoje, šis teatras šiuolaikiniame jaunų kūrėjų darbų kontekste išsiskiria tuo, kad kuria literatūrinius spektaklius. Jų darbuose dominuoja pasakojimas kalba, o visos kitos priemonės labiau iliustruoja sakomus žodžius nei kuria savarankiškas prasmes. Vienas naujausių teatro darbų *Nekrozė* taip pat yra toks literatūrinis spektaklis. Tačiau jis ne tik (ir vėl) įtvirtina Gretos Kazlauskaitės ir Eglės Kazickaitės kūrybos stilių, bet ir pasirinktu siužetu, kalbėjimo tonu, personažų santykiais primena 2013 m. šiame teatre sukurta *Uroborą* (o šis – Jeano Paulio Sartre'o *Užsklęstas duris*). Spektakliai panašūs dar ir tuo, kad įvairūs pasakojimo niuansai abiejuose darbuose slysta pro ausis dvi valandas klausantis ilgų monologų ir dialogų.

„Apeironas“ padeda užčiuopti ir dar vieną jauno Lietuvos teatro problemą – santykį su tekstu. Vienuose spektakliuose kalbama per daug, kituose – be reikalo, be turinio, neįtikinamai. Ir tik labai retai tekstas naudojamas tiksliai ir aiškiai. Dramaturgija ir kritikų dažnai įvardijama kaip viena didžiausių jauno teatro problemų. Tačiau tai nereikia, kad dramaturgijos nėra, kad tekstai teatrui nerašomi ar kad parašyti – nstatomi: valstybiniuose ir nepriklausomuose teatruose galima pamatyti spektaklių, pastatytų pagal Birutės Kapustinskaitės, Gabrielės Labanauskaitės-Dienos, Mindaugo Nastaravičiaus, Dovilės Statkevičienės, Ievos Stundžytės, Aleksandro Špilevojaus tekstus, Vil-

niuje vyksta „Versmė“ ir „Dramokratija“, Kultūros ministerija organizuoja Dalios Tamulevičiūtės lietuvių autorių scenos meno kūrybinių konkursą. Problema dažniausiai yra tai, kad patys tekstai gali būti įdomūs, bet tik kaip literatūra. Taip neretai nutinka, nes tekstus teatrui pradeda kurti rašytojai, poetai, valdantys žodį, bet nebūtinai galvoję apie veiksmą scenoje. O Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje studijas baigę kino scenaristai dažnai taip pat kuria dialogus, personažus, bet ne veiksmą. Tad didesnė problema yra ne tekstų nebuvimas, o formos jiems suteikimas. Kai pažodžiui statomi dabar parašyti jaunų kūrėjų tekstai, sukuriama tokie tvarkingi, bet teatro prasme neišmoningi spektakliai kaip *Neišmoktos pamokos ar 8 minutės* (režisierė Sigita Piktornaitė, dramaturgė Dovilė Statkevičienė). Kur kas sėkmingiau sujungti žodžių ir teatrinę kalbą sekasi tiems, kurie patys rašo scenarijus, tekstus kuria ne iš anksto, o repetuodami (sėkmingiausiai Lietuvoje tai kol kas pavyko padaryti latviams Valteriui Siliui ir Jānui Balodžiui), dirba visai be jų ar su spektaklio dramaturgo (o tai visai kas kita nei pjesės autorius) funkciją atliekančiu žmogumi.

Tai dažniausiai renkamasi šiuolaikiniame šokyje. Pastaruosius kelerius metus dabartiniame Lietuvos teatre būtent bendradarbiaujant kuriamas šokis atrodo įdomiausiai. Šokėjai dirba kartu vieni su kitais, su kolegomis aktoriams, choreografais, muzikantais, scenografais ar spektaklio dramaturgo rolę išbandančiais kritikais. Tiesa, šokyje tuo užsiima ne tik jauniausioji kūrėjų karta. Pavyzdžiui, šokio performansą *Dior in Moscow* sukūrė Lietuvoje gerai žinoma choreografė Agnija Šeiko ir šokio kritikė Ingrida Gerbutavičiūtė. Šiame darbe jos jungia judesį, tekstą, vaizdą, kad perteiktų savo moteriškumo sampratą. Jaunesnės kartos šokėjai ir choreografai, išugdyti kūrybingame, atvirame Lietuvos šokio kontekste, spektakliuose naudojami tomis pačiomis priemonėmis kaip ir vyresni kolegos, eksperimentuoja jungdami skirtingus šokio stilius, kuria šokio filmus. Airos Naginevičiūtės šiuolaikinio šokio šokėjų kurse studijavusios Greta Grinevičiūtė, Agnietė Lisičkinaitė ir Sigita Juraškaitė išvirtina Lietuvos šiuolaikiniame šokyje ne tik kaip žinomų choreografų darbų atlikėjos, bet ir pačios kurdamos spektaklius. Lisičkinaitės ir Juraškaitės *Popular problems* (2014) dar buvo itin arti lietuviško modernaus šokio tradicijos, bet jau 2016 m. tiek savarankiškus darbus kuriančios Juraškaitė ir Grinevičiūtė, tiek Grinevičiūtės ir Lisičkinaitės duetas *B ir B dialogas* rodo naują tyrinėjimų kryptį, ieškant savo kalbos. Ypač nuo lietuviško modernaus šokio šios jaunos kūrėjos atitolsta naudodamos humorą, autoironiją, išreiškiamą ne tik judesiu, bet ir tekstais, spektaklio metu rodomais vaizdo darbais, kuriamais personažais.

Humoras atsiriboti nuo tradicijos padeda ir kitiems šokio kūrėjams. Kauniečiai Marius Paplauskas, Marius

Pinigis ir Andrius Stakelė spektaklyje (*g*)*round zero* visų pirma žaidžia, taip visiškai atsiribodami nuo Birutės Letukaitės modernaus šokio mokyklos. Jų darbas nuo šios mokyklos tolsta ir mėginant kalbėti apie realias miesto, kuriame jis kurtas, kultūros problemas, ir atsisakant judesio bei kūno estetizavimo scenoje: jie dabar jau nebe estetizuoti judantys objektai, o tikri žmonės su tikromis aistromis. Tačiau estetiškas šokis, nešiimantis nagrinėti socialinių problemų, yra kuriamas ir jaunų šokėjų. Vizualiai bene patraukliausius darbus šiuo metu kuria Urbanistinio šokio teatras „Low air“. Jau pirmasis Airidos Gudaitės ir Lauryno Žakevičiaus spektaklis *Feel link* (2011) išsiskyrė minimalistiniu estetiškumu. Naujausias jų kūrinys *Žaidimas baigtas* vis dar neperkrautas detalių ir objektų, bet jau kur kas labiau vizualiai paveikus. Šį kartą pasakojimo priemonių rinkinį praplėsti padėjo dailininkė Lauryna Liepaitė (ji čia ne tik vizualių sprendimų kūrėja, bet ir bendraautorė, prisidėjusi prie režisūros ir spektaklio dramaturgijos) ir gyvai muziką atliekantis, scenoje su šokėjais bendradarbiaujantis Adas Gecevičius.

Tokių spektaklius įdomiausia stebėti kaip teatrą, ne šokį. O ir vertinami jie yra dažniausiai būtent taip. Ne tik todėl, kad kūrėjai neretai sąmoningai choreografiją, atlikimą palieka antrame plane, bet ir todėl, kad kritikų, galinčių kalbėti apie šokio techniką ir judesiais kuriamus pasakojimus, Lietuvoje beveik nebėra. Ir apskritai kritikos, o ypač jaunos, situacija nėra džiuginanti: tekstų rašoma daug, o laiko stebėti, mąstyti, analizuoti nėra, nes rašymas nėra veikla, kuriai būtų galima atsidėti ir iš jos gyventi. Tai kenkia ne tik kritikų įvaizdžiui, teatro praktikos ir kritikos santykiui, bet ir teatro kūrėjams, ypač jauniems, negaunantiems palaikymo, konstruktyvių pastabų, išsamių, dėmesingų tekstų. Skaitant jaunų kūrėjų darbų recenzijas (kurias dažniausiai rašo taip pat jauni autoriai), į akis krenta kraštutiniai vertinimai, pasidavimas kūrėjų siūlomai interpretacijai ar išankstinei nuomonei ir žodyno trūkumas, nuolat manipuliuojant tais pačiais abstrakčiais epitetais.

Dažnas ir nueinančios XX a. teatrinės tradicijos ilgesys. Nesitapatinti su šia tradicija, išėjus lietuvišką teatro mokyklą, yra sudėtinga. O užstrigti pavojinga: neperžiūrėjus tiek savo teatro suvokimo, tiek teatro istorijos, labai lengva sustoti ir laukti naujo genijaus ilgesingai žvelgiant į tolstantį režisierių olimpą, iš kiekvieno kūrybiškesnio jauno kūrėjo pradendant reikalauti būti ne savimi, o naujuoju Koršunovu. Pradėję susiprasti kritikai kartais kiek desperatiškai ima palaikyti jaunus kūrėjus, bandydami džiaugtis kiekvienu, net ir visai netvirtu, bet bent kiek savitu žingsniu. O patys kruopščiausi imasi ir Lietuvos teatro istoriją peržiūrėti – kad nebegalvotume, jog teatrą kuria tik didžiosios asmenybės, užkariaujančios scenas ir žiūrovus savo teatro vizija, akivaizdžia jau debiutiniame spektaklyje. ❧

LIETUVIŠKAS BALSAS AMERIKIEČIŲ MOKSLINĖJE FANTASTIKOJE

Emilis Kasparas

Lietuvių kilmės amerikiečių mokslinės fantastikos rašytojas Algis Budrys (1931–2008) yra gerai žinomas šio žanro mokslininkams tyrinėtojams, jo vardą atpažįsta skaitytojai anglų, vokiečių ar ispanų kalbomis. Budrio vardas dažnai minimas mokslinės fantastikos enciklopedijose, o interneto paieška siūlo daug straipsnių, interviu ar pasakojimų apie Budrio kūrybą ir darbą. Tiesa, visa ši informacija daugiausia skirta tik skaitytojui anglų kalba. O kiek šis autorius yra žinomas Lietuvoje? Vienos knygos *Šelmis mėnulis* (iš anglų kalbos vertė Aurelija Jucytė, Vilnius: Vaga, 2002) vertimu, apsakymais keliuose senuose mokslinės fantastikos periodiniuose leidiniuose ir kartas nuo karto atsirandančiais fragmentiškais straipsniais interneto portaluose.

Algio Budrio fenomenas, net ir jį pažįstantiems mokslininkams, užduoda daugiau klausimų nei suteikia atsakymų. Šis straipsnis yra įvadinis biografinis pasakojimas apie rašytoją, kuris visada atrodė artimas tarp fantastų užsienietiškomis pavardėmis, lietuvis tarp daugelio amerikiečių ir britų.

VAIKYSTĖS METAI

Pasakojimą apie Budrį vertėtų pradėti nuo šeimos, kuri vaikystėje ir jaunystėje jam atstojo tėvynę. Jis gimė 1931 m. Karaliaučiuje, Jono Budrio, buvusio Klai-pėdos sukilėlių vyriausiojo vado, gubernatoriaus, o nuo 1928 m. Lietuvos konsulo Vokietijoje, šeimoje. Augdamas Lietuvai kaimyninėje valstybėje, mažasis Algis stebėjo nacių įsitvirtinimą, Hitlerio vizitą, o svarbiausia – žmonių, save laikusių vokiečiais, teigiamas reakcijas, kurias jis yra gana vaizdžiai apibūdinęs interviu amerikiečių žiniasklaidai: „Iškėlęs ranką, Hitleris atvyko [į Karaliaučiu] juodu mersedesu. Tikrai manau, kad jis buvo įsistatęs metalinį strypą į rankovę, nes niekaip kitaip nebūtų pajėgęs taip ilgai ją išlaikyti ore“¹. Jis taip

pat prisiminė, kad minia alpo nuo susižavėjimo, o kai kuriuos stebėtojus net apėmė priepuoliai.

Dėl pašlijusių to meto Lietuvos ir nacistinės Vokietijos santykių 1936 m. Jonas Budrys buvo perkeltas į

Algis Budrys

Niujorką dirbti Lietuvos konsulu, o kartu išvyko ir jo šeima. 1940 m. prasidėjusi Lietuvos okupacija, pavirtusi ilga, dešimtmečius trukusia Sovietų Sąjungos priespaulda, paliko Budrį šeimą svetur ir be tėvynės. Amerikiečiai niekada nepripažino šios okupacijos („prievartinio užgrobimo“), tad Jonas Budrys ir toliau išlaikė

Lietuvos pilietybę, galėjo dirbti konsulu ir gavo atlyginimą iš Jungtinių Amerikos Valstijų², bet tautos ilgesys šeimoje paliko ryškų pėdsaką. Nors pats Algis Budrys mažai apie tai kalbėdavęs, tačiau patyrinėjus istoriją, rašytojo biografiją, perskaičius interviu ir prisiminimus, o svarbiausia – jo kūrybą, galima susidaryti tos vaikystės išpūdį, kuris greičiausiai ir paveikė tolimesnį jo gyvenimą.

Augdamas tokioje aplinkoje Algis Budrys matė tėvo konsulo darbą, kuris sukosi ties į Ameriką atvykstančiais išėiviais, vadinamaisiais „dipukais“ (angl. *displaced persons*), arba ties Lietuvos vadavimo reikalais, daugiausia apimančiais Lietuvos okupacijos klausimą amerikiečių politinėje sistemoje. Budriams nereikėjo visko pradėti iš naujo: Jonas Budrys, dirbdamas Lietuvos naudai, buvo aprūpintas Jungtinių Amerikos Valstijų, tad ir Algiui, priešingai nei daugeliui to meto išėivių, nereikėjo rūpintis savo statusu šioje

¹ Mark Williams Pontin, „The Alien Novelist“, in: *MIT Technology Review*, 2008-10-20, in: <https://www.technologyreview.com/s/411039/the-alien-novelist>.

² Šiai prielaidai patvirtinti dar trūksta duomenų, tačiau Jono Budrio

diplomatinis statusas nepalieka jokių abejonių. Rekonstruojant istorines aplinkybes ir pokario diplomatų veiklą, buvo konsultuojamasi su Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos centro mokslininkais.

³ Trevor Jensen, „Algis Budrys: 1938–2008“, in: *Chicago Tribu-*

šalyje, nes jis, kaip ir visa šeima, turėjo leidimą čia gyventi.

Tenka spėti, kaip tokioje aplinkoje galėjo jaustis būsimasis mokslinės fantastikos rašytojas. Pavyzdžiui, Budrys mėgdavęs skaityti amerikietiškus komiksus ir fantastiką – pomėgis, kuris ne visada patikdavo patriotiškų pažiūrų tėvui, greičiausiai mačiusį savo sūnų kaip lietuviškų tradicijų tęsėją, svarbų žmogų atkurtos nepriklausomos Lietuvos gyvenime³. Tačiau reiktų pabrėžti gal ne tiek tai, kaip artimųjų vertybės formavo menamo būsimą naują lietuviškojo elito figūrą, kiek tai, kaip Algis Budrys norėjo priimti šį jam „primetamą“ vaidmenį, kiek jis buvo linkęs įsilieti į Amerikos visuomenę ir tapti tikru amerikiečiu. Pritapimo klausimai ir taps Budrio kūrybos ašimi.

KARJEROS PRADŽIA

Pirmasis Budrio mokslinės fantastikos apsakymas pasirodė 1952 m. tuomet plačiai žinomame amerikiečių mokslinės fantastikos žurnale *Astounding Science Fiction*, o išspausdino jį vienas žymiausių to meto redaktorių Johnas W. Campbellas (1910–1972). Šio redaktoriaus įtaka mokslinei fantastikai buvo didžiulė. Jis dažnai pats imdavosi autoriaus plunksnos, rašydavo patarimus, formules ar net manifestus, kokia turėtų būti fantastika. Skaitant Campbello darbus ir atsiminimus, kartais sunku atskirti, kur baigdavosi jo patarimai ir prasidėdavo tiesiog tironiškas nurodinėjimas.

Bet pirmasis Budrio apsakymas „Aukštas tikslas“ (angl. „The High Purpose“) tikrai prasilenkė su tuo metu populiariu, redaktoriaus ir panašių į jį diktuojamu technologijomis paremtu ateities išivaizdavimo modeliu. Net jei Budrys šabloniškai ir sekė kai kuriais „patarimais“, tai tik tam, kad atitiktų kriterijus, leidžiančius jam išspausdinti kūrinį tokio žanro, kuris konservatyviai laikėsi formuluočių ir formų, nesuteikdavo daug vietos eksperimentams. Be to, tarp šio žanro puoselėtojų pasitaikydavo prieš kitataučius ar išėivius nusiteikusių žmonių (pats Campbellas pasisakė prieš pilietinių teisių judėjimą)⁴.

Galbūt dėl šios priežasties pirmasis Budrio kūrinys išspausdintas anglišku slapyvardžiu (John A. Sentry). Jau nuo pat pirmojo apsakymo Budrys ryškėjo kaip rašytojas, kuris mato mokslinę fantastiką ne tik kaip spėliojimus apie ateitį, tačiau ir kaip galimybę išryškinti žmonių patiriamus išgyvenimus naujoje aplinkoje. Šis motyvas nuolat atsikartoja jo kūryboje, nepaisant ateities, technologijų, ateivių ir kitų mokslinei fantastikai

būdingų atributų. Budriui pamatinis elementas buvo žmogaus gyvenimas atšiauriomis sąlygomis, ypač konservatyvioje visuomenėje ar priespaudos metu.

PIRMIEJI ROMANAI

Budrys studijavo Majamio, vėliau Kolumbijos universitetuose, tačiau pagrindinį dėmesį sutelkė į mokslinę fantastiką. Rašytojas yra įtrauktas į garsių Majamio universiteto alumnų sąrašą, tačiau jo žmona Edna yra taip pakomentavusi Budrio mokslus: „Jis nusprendė, kad žino daugiau už savo mokytojus“⁵. Toks pasirinkimas sutapo su gana palankiomis sąlygomis, susiklosčiusiomis XX a. šešto dešimtmečio viduryje. Mokslinės fantastikos žanro autoriai dėl atpigusių spausdinimo kaštų perėjo nuo kūrinių publikavimo įvairiuose periodiniuose leidiniuose, neretai pernelyg kontroliuotų redaktorių, prie daug liberalesnio romanų spausdinimo leidyklose. Pastarosios noriai leido mokslinės fantastikos knygas su patraukliais, spalvingais viršeliais. Budrys pirmą savo romaną *Netikra naktis* (angl. *False Night*) išleido 1954 m., o papildoma, atnaujinta versija buvo išleista 1961 m. kitu pavadinimu – *Kai kurie nemirs* (angl. *Some Will Not Die*). Šis kūrinys gvildeno žmonių sugyvenimo problemas poapokaliptinėje aplinkoje.

Tikrasis Budrio kūrybos aukso amžius prasidėjo romanu *Žmogus iš žemės* (angl. *Man of Earth*, 1956), nes būtent šioje knygoje autorius pradėjo nagrinėti temas, kurios vyraus jo kūryboje ir sukurs savitą problematiką, ateinančią iš išėiviskos patirties. Pagrindinis kūrinio veikėjas Alanas Sibilis yra ištremiamas į koloniją Plutone, kur turi pradėti savo gyvenimą nuo pradžių. Jis įstoja į Plutone esančią armiją, sėkmingai kyla karjeros laiptais, o galiausiai sužino, kad ši armija ir jos vadovybė planuoja okupuoti Žemę. Taip Budrys ima gvildinti opią okupacijos temą ir tai daro tarsi apversdamas vaidmenis: pats būdamas lietuviu, kurio šalis okupuota Sovietų Sąjungos, bando aiškintis, kodėl žmonės apskritai imasi tokių veiksmų.

Šis romanas susilaukė gana pozityvaus vertinimo, o temos naujumas buvo akivaizdus: amerikiečių mentalitetui, nutolusiam nuo karo nuniokotos Europos problemų, okupacijos tematika buvo dar neatrasta žemė. Priimdama Budrį, amerikiečių visuomenė parodė susidomėjimą problemomis, kurios buvo opios lietuviams išėiviams, ir toks susidomėjimas kilo ne iš politikų, tačiau iš paprastų skaitytojų, kurie skaitydami mokslinę fantastiką galėjo pažinti šias globalias problemas.

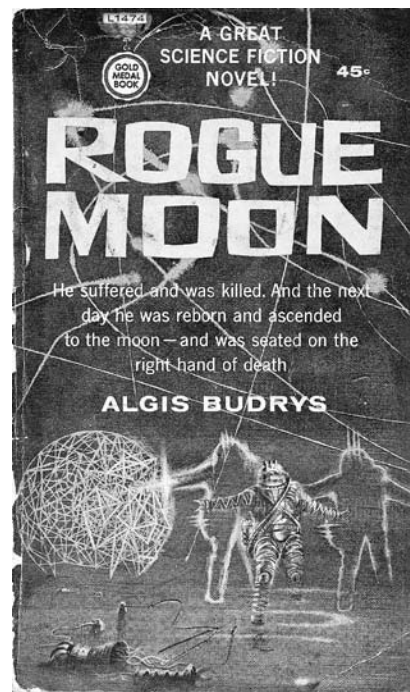
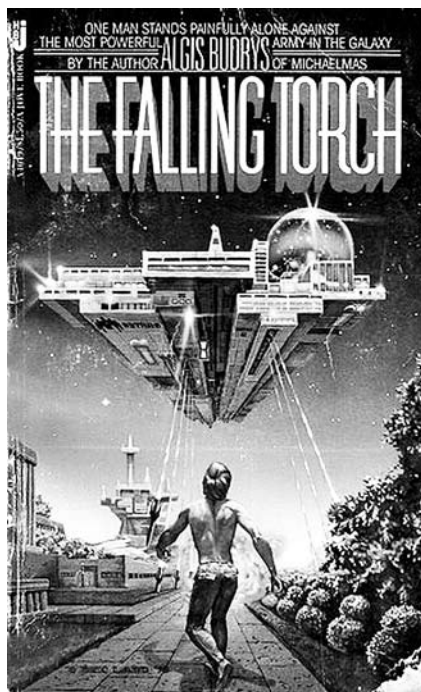
ne, 2008-06-11, in: http://articles.chicagotribune.com/2008-06-11/news/0806100932_1_astounding-science-fiction-young-rubicam-human-behavior.

⁴ John W. Campbell, „Segregation“, in: John W. Campbell, *Collected*

Editorials from Analog, selected by Harry Harrison, Garden City, N.Y.: Doubleday, 1966, p. 12–25.

⁵ Trevor Jensen, *op. cit.*

Algio Budrio mokslinės fantastikos romanų *Krentantis deglas* (*The Falling Torch*), *Kas?* (*Who?*) ir *Šelmis mėnulis* (*Rogue Moon*) viršeliai

FIKCIJA IR LIETUVOS LIKIMAS

Budriui išleidus kitą mokslinės fantastikos romaną *Krentantis deglas* (*The Falling Torch*, 1959), kuriame vėl nagrinėjama okupacijos tema, susidomėjimas tik augo. Šiame romane sudėta daug detalių iš Budrio asmeninio gyvenimo ir jo, kaip lietuvio Amerikoje, patirčių. *Krentantis deglas* yra kone daugiausia dėmesio sulaukęs Budrio romanas, nors nėra toks literatūriškai išdailintas ir nebuvo nominuotas prestižiniams apdovanojimams kaip romanai *Kas?* (*Who?*, 1958) arba *Šelmis mėnulis* (*Rogue Moon*, 1960).

Romano epicentre – Maiklas Vairmanas, priverstas imtis lyderio vaidmens, laisvinant okupuotą Žemę iš ateivių gniaužtų. Jis – jaunas, nepatyręs, buvusio Žemės prezidento, dabar išėivio sūnus, tačiau jo portretas ištirpsta romano atmosferoje, kuri daug kuo panaši į to meto istorinius įvykius. Pagrindinis kūrinio veikėjas labai primena Algį Budrį, o šių Žemės išėivių likimas yra panašus į lietuvių likimą Amerikoje – ir vieniems, ir kitiems tenka nuolat galvoti, kaip pasiekti užgrobtos šalies laisvę.

Krentantis deglas sulaukė atgarsių ir tarp mokslinės fantastikos skaitytojų, kurie netrukus ėmė vesti paraleles tarp romano, Budrio biografijos ir dar nesenos istorijos. Jie galvojo, kad šis romanas – pasakojimas apie Lietuvos likimą, persmelktas biografiniais ir istoriniais faktais, susijusiais su pačiu autoriumi. Į tai reaguodamas Budrys pareiškė, kad romanas nėra istorinės tikrovės perpasakojimas, o yra tiesiog istorija apie veikėją,

kuris imasi veiksmų išgelbėti planetą. Tokia Budrio reakcija parodė, kad jis susitelkęs į mokslinę fantastiką ir nenori primesti vienintelės kūrinio interpretacijos. Žinoma, romano istoriškumo patvirtinimas būtų galėjęs turėti neigiamos įtakos ir jam, kaip mokslinės fantastikos rašytojui, – juk iš šio žanro kūrėjų buvo tikimasi ateities vizijų, o ne istorijos perpasakojimo.

INDĒLIS Į FANTASTIKĄ

Taigi nuo pirmųjų savo kūrinų Budrys domėjosi tokio- mis temomis kaip okupacija, egzilis, nepritapimas, atsiskyrimas, skirtingų žmonių sugyvenimas. Jo kūrinuose *Kas?* ir *Šelmis mėnulis* ėmė ryškėti ir kita tendencija: Budrys pradėjo rašyti apie vidinį egzilį, kai žmogus, net ir būdamas tos pačios tautos ar kultūros dalis, atsiskiria nuo jos. Tokio atsiskyrimo priežastimi neretai tampa kokia nors svarbi patirtis, kuri tokiam žmogui sukelia daug skausmo. Štai Lukas Martino romane *Kas?* atsiduria sprogimo laboratorijoje, esančioje netoli sienos su Sovietų Sąjunga, epicentre. Šis sprogimas Martino stipriai sužeidžia, o jį išgelbėja sovietų medikai, sulopydami kūną, pridėdami metalines dalis ir visiškai uždengdami veidą metaliniu šalmu. Pagrindinis veikėjas grįžta į Ameriką, tačiau šios šalies žvalgyba negali nei patvirtinti, nei paneigti jo identiteto: jo veidas yra visiškai uždengtas ir suniokotas, nėra pirštų antspaudų, o Martino artimiausi giminaičiai jau seniai mirę. Romano herojus daugiau nesiiima darbo Amerikos labui, o atsiskiria ir pasirenka

vienišą gyvenimo būdą. Jis užsiima veikla, kuri daugeliui lietuvių yra artima, – žemdirbyste. Žinodamas, kad visą likusį gyvenimą bus stebimas žvalgybos agentų, Martino užsisiklėdžia nuo visuomenės.

Kiek kitoks, tačiau labai artimas veikėjas yra Alas Barkeris iš *Šelmio mėnulio*. Jis yra pasamdytas atlikti ypatingą užduotį: pereiti paslaptinę labirintą Mėnulyje. Šiame romane Budrys pasiūlo ir savitą būdą keliauti kosmose – siunčiamos žmonių kopijos, o jų „originalai“ paliekami Žemėje. Tokiu būdu žmonių kūnai yra apsaugoti nuo galimų pavojų, tačiau viską, ką daro „replika“, žmogus prisimena. Būtent dėl šios priežasties atrasti kelią per labirintą yra pavedama Alui Barkeriui – kaskadininkui, kuris daugybę kartų buvo atsidūręs greta mirties. Labirinto Mėnulyje konstrukcija nėra žinoma, tačiau į ją patekusios žmonių kopijos žūsta vos žengusios netinkamą žingsnį. Atliekant užduotį ryškėja Alo Barkerio atsiskyreliška pusė – jis dar labiau užsisiklėdžia savyje ir savo skausme.

Viena iš priežasčių, kodėl šis romanas buvo pozityviai įvertintas, galėtų būti ta, kad amerikiečių visuomenei tokia atsiskyrimo forma nebuvo svetima. Nors šeštame ir septintame dešimtmetyje Amerikos ekonominė situacija buvo stabili, vienatvės jausmo irgi buvo apstu – tai puikiai atsiskleidė daugybėje to meto filmų ir knygų. Geras pavyzdys galėtų būti 1954 m. pastatytas filmas *Krantinėje*, kuriame Marlonu Brando įkūnytas pagrindinis herojus Teris Malojus vienišas kovoja prieš korumpuotus profsąjungų vadovus.

Apskritai Budrio indėlis į amerikiečių mokslinę fantastiką buvo dvejopas. Autorius ėmė rašyti apie sudėtingus veikėjus, dažnai atspindinčius patirtis, artimas lietuvių išeiviams Amerikoje (gimtosios šalies ilgesys, bandymas integruotis į naują kultūrinę aplinką arba išgyvenimo sunkumai). Kartu jis pasižymėjo ir technologijų novatoriškumu, o išsiskirdamas iš kitų mokslinės fantastikos rašytojų, apie jas rašė kaip apie išbandymus žmogaus tapatybei ir intelektui, nesiekdamas sukelti baimės ar per didelio optimizmo, kuris buvo nesvetimas daugeliui fantastų.

Budrio romanai buvo vertinami kaip naujos mokslinės fantastikos bangos (J. G. Ballardas, Ursula K. Le Guin, Philipas K. Dickas ir kt.) pagrindas, nes būtent Budrys pirmasis įrodė, kad mokslinė fantastika nėra vien tik kūryba apie technologijas ar ateitį ir gali gvildinti kitas rimtas temas. Tai tarsi patvirtina garsaus britų mokslinės fantastikos kritiko Adamo Robertso žodžius apie Budrio kūrybą: „Sunku suprasti, kodėl amerikietis (lietuvių kilmės) mokslinės fantastikos rašytojas Algis Budrys nėra skaitomas šiuo metu [...]. Savo metu jis turėjo daugybę gerbėjų, o jo romanai pui-

kiai skaitosi ir šiandien“⁶. Budrio vardas yra minimas ir tarp tų autorių, kurie buvo svarbūs formuojant naują mokslinės fantastikos rašytojų kartą Robo Lathamo straipsnyje „Mokslinė fantastika: 1950–1963“⁷.

ATSITRAUKIMAS

Po romano *Šelmis mėnulis* sėkmės (jis buvo nominuotas Hugo apdovanojimui) Budrys ėmėsi rašyti mokslinės fantastikos kritiką, redaguoti mokslinės fantastikos žurnalą, tačiau nuolat rašyti naujų romanų nebeskubėjo. Po 1960 m. jis parašė tik du originalius kūrinius – *Michaelmas* (1977) ir *Sunkus nusileidimas* (*Hard Landing*, 1993).

Nelengva atsakyti, kodėl autorius, pasiekęs kūrybos zenitą, nusprendė sustoti. Nors Budrys ir toliau galėjo didžiulis savo kūriniais, posūkis į kritiką yra sunkiai suprantamas, o to priežastys – nežinomos. Okupacijos, egzilio, nepripažinimo naujoje visuomenėje temos anaipatol nebuvo išsemtos, o septinto dešimtmečio pabaigoje jas perėmė kiti rašytojai.

Atsitraukęs nuo romanų rašymo, Budrys atsiskleidė kaip visapusiška asmenybė. Jis dirbo įvairiausių darbus, nebūtinai susijusius su moksline fantastika, netgi parašė knygą apie tai, kaip parduoti savo kūrybą (*Writing to the Point: A Complete Guide to Selling Fiction*, 1994), ėmėsi smulkaus verslo projektų. Sprendžiant iš šių biografinių detalių, galima teigti, kad Budrys norėjo laisvės ir nemėgo suvaržymų arba jam klįjuojamų etikečių, vis norėdamas save išbandyti naujoje srityje. Būtent klįjuojamų etikečių našta atsispindi šioje citatoje apie save: „Man teko matyti svastika pažymėtas pusplytes, skrendančias į mūsų langus naktį, ir žaisti smėlio dėžėje Manhetene, kai Hindenburgas skrido virš mūsų galvų tiesiai į audrą ir į savo kapą. Mane vadino nacių, komunistu, atsilikėliu, smulkiuoju buržuaziu ir ilgaplaukiu kiaušingalviu. Aš esu, trumpai tariant, dvidešimtojo amžiaus vaikas“.

Jis taip pat įsivėlė į skandalą su Scientologijos bažnyčia, nes redagavo jų mokslinės fantastikos leidinį. Pagrindiniai to meto rašytojai suprato L. Ron Hubbardo įkurtą judėjimą ir jo sekėjus kaip „lunatikų užkampį“ (*lunatic fringe*), darantį gėdą mokslinei fantastikai, nes paverė literatūrinį žanrą tikėjimu ir pasipelnymo šaltiniu.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Budrys lankėsi ir savo gimtojoje šalyje, dovanavo savo knygų Vytauto Didžiojo universitetui. Budrio figūra sulaukia dėmesio iš lietuvių mokslinės fantastikos mėgėjų, tačiau platesnio atgarsio visuomenėje nėra.

Algis Budrys mirė 2008 m. Evanstone, Ilinojaus valstijoje, JAV. Jo kūrybos palikimas – aštuoni romanai ir daugybė apsakymų bei straipsnių.

⁶ Adam Roberts, *The History of Science Fiction*, Palgrave Macmillan, 2006, p. 206.

⁷ Rob Latham, „Fiction 1950–1963“, in: Mark Bould, Andrew M. But-

ler, Adam Roberts and Sherryl Vint, *The Routledge Companion to Science Fiction*, Routledge, 2009, p. 80–89.

„NEMIRSIU, NET JEI MANE IR UŽMUŠTŲ“

Giovannino Guareschi. Don Kamilis. Mažasis pasaulis

Olga Gurevič

Don Kamilis dalyvavo Liaudies namų atidaryme, ir pats Peponis jį lydėjo apžiūrint patalpas. Viskas buvo puikiai įrengta.

– Kaip tamstai atrodo? – džiaugsmu netverdamas pasiteiravo Peponis.

– Žavingai! – šypsodamasis atsakė Don Kamilis. – Tiesą pasakius, nemanau, kad planus būtų padaręs toks meistras kaip Staigius.

– Na, žinoma, – burbtelėjo Peponis, kuris, vienas Dievas žino, kiek buvo išleidęs, duodamas padaryti planus geriausiam miesto inžinieriui.

– Neblogas dalykas sudėti langus gulsčiai, o ne stačiai, – pastebėjo Don Kamilis. – Tokiu būdu kambariai gali būti žemi ir neatrodo taip jau bjauriai. Puiku, puiku! Ar čia bus sandėliai?

– Tai salė susirinkimams, – paaiškino Peponis.

– Ak! Ar jūs įrengėte rūsyje ginklų sandėlį ir pavojingiems partijoms priešams vienukes?

– Ne, – atšovė Peponis. – Partijai pavojingų priešų neturime, o nykštukai gali sau laisvai vaikštinėti. O ginklų sandėlį, jei jis bus reikalingas, manome įrengti pas jus.

– Puiki mintis, – mandagiai atsakė Don Kamilis. – Turėjai progą įsitikinti, kaip stropiai sauguju tamstos man patikėtą automatą, pone Peponi!

Priėjo prie didelio paveikslo, vaizduojančio žmogų su milžiniškais, žemyn pasmukusiais ūsais, mažomis akimis ir pypke dantyse.

OLGA GUREVIČ – filologijos mokslų daktarė, Rusijos humanitarinio universiteto docentė, Tarptautinės Giovannino Guareschio premijos už rašytojo vardo sklaidą pasaulyje ir jo kūrybos tyrinėjimą pirmoji laureatė. Italų rašytojo, žurnalisto ir karikatūristo Giovannino Guareschi (1908–1968) kūriniai versti į daugybę pasaulio kalbų, bendras jo knygų leidimų tiražas yra viršijęs 20 mln. Žinomiausias penkių knygų ciklas *Mondo piccolo. Don Camillo* (Milano: Rizzoli, 1948–1969) yra susilaukęs ir itin sėkmingų ekranizacijų (pavyzdžiui, 6 filmai su Fernandeliu); dar 1953–1956 m. buvo prakalbintas ir lietuviškai – *Don Kamiliaus mažasis pasaulis* (iš italų kalbos vertė Antanas Sabaliauskas, Caracas: Tėvų kelias, d. 1–2). 2017 m. šis egzotiškas leidimas *Artumos* rūpesčiu buvo pakartotas ir Lietuvoje (su originaliais autoriaus piešiniais). *NŽ-A* skaitytojams siūlome pristatomąjį straipsnį, kurio keliskart trumpesnė versija pasirodė kaip knygos įvadas. Tekstą iš rusų kalbos vertė *Teresė Elsterytė MVS*.

– Šis turbūt yra vienas iš jūsų mirusiųjų? – rimtai paklausė Don Kamilis.

– Jis yra tarp gyvųjų ir, kai čia atvyks, pasodins jus ant jūsų bažnyčios bokšto perkūnsargio, – pykčiu nebetverdamas paaiškino Peponis.

– Per aukšta vieta bažnytkaimio klebonui. Aukščiausia miestelio vieta visuomet paliekama viršaičiui, o aš nuo šios valandos ją užleidžiu tamstai.

* * *

Peponis, eidamas pro atviras bažnyčios duris, pamatė altorių, piktai nusiėmė skrybėlę ir vėl ją užsidėjo, kad niekas nepastebėtų. Bet Kristus jį matė ir, kai Don Kamilis įėjo į bažnyčią, patenkintas jam tarė:

– Peponis praėjo pro šalį ir mane pasveikino.

– Būk atsargus, Viešpatie, – atsakė Don Kamilis. – Atsimink, kad buvo tokių, kurie Tave pabučiavo ir paskiau už trisdešimt sidabrinų pardavė. Tas, kuris Tave pasveikino, prieš porą minučių pasakė, kad sukilimo metu visuomet rasiąs 75 kalibro pabūklą ugniai atidaryti į Dievo namus!

– O ką jam atsakei?

– Kad visuomet pasistengsiu atrasti 81 kalibro kanuolę paleisti ugnį į jo štabą.

– Suprantu, Don Kamili! Bet blogiausia, kad tu 81 kalibro kanuolę tikrai turi.

Don Kamilis išskėtė rankas.

– Viešpatie, – tarė, – tiek daug yra įvairių mažmožių, kurių nesinori atsikratyti, nes jie yra prisiminimas. Mes visi esame truputį sentimentalūs. O ar ne geriau, kad tokie dalykai pasiliks mano namuose, o ne pas kitus?

– Don Kamilis visuomet teisus, – linksmai atsakė Kristus, – kol nepadaro nesąmonės.

– Dėl to nesibaiminkim. Aš turiu geriausią pasaulyje Patarėją, – atsakė Don Kamilis, ir Kristus neturėjo ką jam atsakyti.

Ištraukos iš Giovannino Guareschi knygos *Don Kamilis: Mažasis pasaulis* (iš italų kalbos vertė Antanas Sabaliauskas, Kaunas: Artuma, 2017).

Pirmasis *Mažojo pasaulio* lietuviškas leidimas pasirodė Karakase, Venesueloje, lenkiškas – Londone, į vietnamiečių kalbą Vietnamo karo metu ją vertė misionierius džiuŋglėse, o į eskimų – du seminaristai ledynuose... *Don Kamilis* išverstas į šimtus kalbų – nuo eskimų iki vietnamiečių, ją skaito hindi ir afrikanų kalbomis.

Giovannino Guareschio *Mažasis pasaulis* yra tarsi lėšis, kuriame nedidelio Emilijos miestelio, įsikūrusio Po upės pakrantėje, ypatingasis pasaulis lūždamas tampa

Giovannino Guareschi knygos „Mažasis pasaulis“ iliustracija. Autoriaus piešinys

atvaizdu italų gyvenimo bei apskritai žmogiškosios egzistencijos su jos nekintamomis, paprastomis vertybėmis, kurias taip sunku išsaugoti.

Kas gi yra tuose iš pirmo žvilgsnio paprastuose apsakymuose, kas verčia juoktis ir susimąstyti įvairius žmones, neretai ir labai tolimus Italijai, žmones, kurie neatmena pokario Europos, gal nė neskaitė apie ją, nieko nežino nei apie komunistus, nei apie katalikus.

Don Kamilio ciklas buvo visiškai naujas ir ypatingas literatūros žanras – epopėja iš mažosios formos kūrinių. Visi 347 pasakojimai – savarankiški, užbaigti kūriniai, kurių apimtį riboja laikraščio skiltis. Kiekvienas turi savo siužetą, tačiau visi kartu jie sukuria visiškai naują teksto erdvę. Tas iš nieko kuriamas pasaulis, panašiausias į teatro sceną, kur pirmiausia pasirodo pagrindiniai personažai, po to įvedami nauji žmonės ir vietos. Iš pradžių matome tik aikštę ir bažnyčią; komunistą ir kunigą, baltą ir rudaplaukį klounus tuščioje scenoje. Po to susipažįstame su miesteliu ir apylinkėmis, išskyla laukai, keliai, kanalai, didingoji Po upė brėžia pasaulio ribą, pasirodo įvairaus amžiaus, profesijų ir įsitikinimų žmonės, kurie miršta, gimsta, tuokiasi, pykstasi ir myli vienas kitą. Mažasis pasaulis tampa didžiuoju pasauliu.

Guareschi šiuos apsakymus rašė 20 metų. Nuo 1946 m. kartą per savaitę jie pasirodydavo laikraštyje *Candido*. 1948 m. Guareschi iš visų anksčiau parašytų pasakojimų atrinko 44 pirmajam rinkiniui – *Don Kami-*

lis. Mažasis pasaulis. Vėliau iš dar maždaug 60 apsakymų jis sudarė rinkinį *Don Kamilis ir jo kaimenė* (1953) bei apsakymų seriją, kurie išaugo į romaną *Draugas Don Kamilis* (1963). Šie rinkiniai, nors pasakojimai juose tarp savęs nesusiję ir anksčiau leisti skirtingu metu, dėl savo kompozicijos tapo atskirais savarankiškais kūrinių. Pirmasis supažindina mus su Mažuoju pasauliu – nustato jo koordinatas, įveda į sceną naujus herojus, apibrėžia svarbiausius konfliktus ir vertybes. Antrajame surinktos įvairių žmonių, šio pasaulio gyventojų, istorijos. Trečioji knyga – odiseja, kelionė iš tikrojo, Mažojo pasaulio į didįjį pasaulį, šešėlių karalystę: Sovietų Sąjungą.

Mažąjį pasaulį sugalvojo Giovannino Guareschi, tačiau jis iš tiesų egzistavo ir tebeegzistuoja realioje Italijos geografinėje ir istorinėje erdvėje. XX a. Italijos istorijos kvintesencija – politinė komunistų ir katalikų priešprieša po karo – skaitytojui išskyla per prizmę santykių ir vertybių, kurie negali nebūti bendri visiems, kai tik žmonės liaujasi buvę granito luito dalele arba vientiso mechanizmo sraigteliais, kai jie lieka paprastais asmenimis, paskirais individualiais, vyrais ir moterimis.

Amžininkai skaitė apsakymus apie Don Kamilį kaip laikraštį, kaip aktualią ir, žinoma, įtraukiančią antikomunistinę politinę satyrą. Jie siuntė autoriui tūkstančius laiškų klausdami, kodėl šis taip žmogiškai vaizduojas komunistus, juk tai kenkia kovai su jais. Arba, atvirkščiai, kodėl jie tokie kvaili, juk tai netiesa, jie – vienintelė „sveika“ jėga italų ir tarptautinėje politinėje arenoje. Guareschiui grasino, jo nekentė, jį niekino, tačiau toliau skaitė, kiekviena nauja knyga buvo perleidiama daugybę kartų, o pirkimai mušė visus pasaulinius rekordus.

Tačiau Guareschi pasakojo ne apie komunistus, o apie tai, kad širdies balsas nugali visas ideologijas, užtemdančias pasauliui akis; ir ne apie katalikus jis kalbėjo, bet apie žmogaus sąžinės balsą. Jis gyveno 60 metų, parašė keletą dešimčių knygų ir scenarijų, keletą šimtų straipsnių, nupiešė nesuskaičiuojamą daugybę karikatūrų, iškabų, reklamų, vinječių ir komiksų, triskart sėdėjo kalėjime, dukart buvo ištremtas ir dvejus metus praleido koncentracijos stovyklose, jis išbandė jėgas kaip žemvaldys ir restauratorius; neįtraukiant kalėjimų ir tremties vietų, jis pakeitė šešis miestus, bendradarbiavo su gausybe žurnalų, laikraščių ir naujienų agentūrų, tačiau jis visada liko ištikimas sau ir savo įsitikinimams.

Giovannino Oliviero Giuseppe Guareschi gimė 1908 m. gegužės 1 d. Fontanelle di Roccabianca, Parmos provincijoje. Jo gimimo metu po namų langais (pirmajame aukšte buvo įsikūrusi socialistų partijos skyrius) vyko triukšminga gegužės 1-osios demonstracija. Skyriaus pirmininkas – dvimetris socialistas Giovanni Faraboli – parodė miniai naujagimį ir pasakė, kad šis

gegužės 1-ąją gimęs kūdikis būsiąs raudonųjų vadas. Mirė Guareschi 1968 m. liepos 22 d. ir, įsupus į monarcho vėliavą su Savoijos dinastijos herbu, palaidotas Roncole Verdi, vos keletą kilometrų aukštyje Po upe nuo tos vietos, kur gimė. Didžiosios upės tarp šių dviejų taškų apima visą Giovannino, jo personažų, jo tikėjimo ir jo talento istoriją.

„Esmė ta, kad mano mama buvo mokytoja“, – kartodavo Giovannino, kai kalbėdavo apie savo įsitikinimus ir rašytojo strategiją. Mokytojos, visą savo gyvenimą atsidavusios tikrų italų auklėjimui, „Italijos ir Ortografijos tarnautojos“ paveikslas persmelkia visą jo kūrybą.

Išaugo Guareschi trečio dešimtmečio Parmoje, garsoje savo literatūrinėmis, kur rinkdavosi poetai ir dailininkai. Jis buvo tapęs Parmos kultūrinio gyvenimo dalimi, tačiau visame kame jai prieštaravo. Jis pamėgdžiodavo intelektualus, besižavinčius Proustu, jų dievaitį vadindamas Frustu, rašė apie juos šmaikščius eilėraščius ir piešė šmaikščius piešinėlius.

Parmoje jaunuolis atrado spaudos pasaulį su kaleidoskopiška miesto įvykių kronika, juodai baltomis iliustracijomis ir akį traukiančiomis antraštėmis. Guareschi mokėsi laikraštyje daryti viską: rašyti, piešti, skaityti korektūras, redaguoti. Jis nuėjo kelią nuo jaunesniojo korektoriaus iki vyriausiojo redaktoriaus, laikraštyje pradirbo visą gyvenimą. Realų miesto kronikos pasaulį jis pavertė išgalvotu savo fantazijos pasauliu; kiekvienam iš tiesų įvykusiam arba išgalvotam epizodui jis suteikdavo visai naują nuolatinio pasikartojimo, amžino egzistavimo atspalvį.

Kartais chuliganas Guareschi naktį sudaužydavo žibintą, o žurnalistas Guareschi apie tai ryte pranešdavo įvykių skiltyje. Jis su ta pačia humoro ir žaismingumo doze pasakodavo ir apie Parmos paminklų naktinius pasivaikščiojimus, tiek ir apie fašistų valdžios pomastiškus vizitus, o po to aprašydavo visą procesą, kaip kūrė šiuos kūrinius.

1936 m. Giovannino Guareschi buvo pakviestas į seniai Milane pasirodžiusio humoristinio leidinio *Bertoldo* redakciją. Iki tol tokia periodika Italijoje buvo specializuota: kareiviams – nešvankūs juokeliai, aukštuomenės damoms – prancūziškas salonų humoras. Politinė satyra, gimusi amžiaus pradžioje, trečio dešimtmečio pabaigoje buvo visiškai uždusinta. Šiame fone Italijoje, iš pradžių Romoje (laikraštis *Marc'Aurelio*), kiek vėliau Milane (*Bertoldo*) atsiranda visai naujos rūšies humoras, tinkantis bet kurio amžiaus ir socialinio sluoksnio žmonėms, lengvas ir subtilus, balansuojantis ant absurdo ribos, pilnas žodžių ir prasmų žaismo. *Bertoldo* redakcija visų pirma buvo kūrybinis sambūris. Jo dalyviai po Antrojo pasaulinio karo lėmė Italijos veidą įvairiausiose kultūros srityse. *Bertoldo* visiems savo autoriams tapo ir tam tikra laboratorija, kur jie išbandydavo savo jėgas įvairiuose žanruose ir meno rūšyse;

taip vieni jų susiformavo kaip dailininkai (Mario Bazzi, Giac Mondaini, Walter Molino, Rino Albertarelli, Mario Brancacci, Ferdinando Palermo, Saul Steinberg), kiti kaip rašytojai (Giuseppe Marotta, Carlo Manzoni, Massimo Simili, Giovanni Mosca), treči kaip kino kūrėjai – scenaristai, režisieriai, aktoriai (Vittorio Metz, Marcello Marchesi, Angelo Frattini, Dino Falconi).

Amžininkai prisimena *Bertoldo* visų pirma kaip literatūros ir meno mokyklą. Akademiniuose tekstuose, ypač menotyros, galima aptikti minima *Bertoldo* mokyklą, jos įtaką ir t. t. Apskritai visi *Bertoldo* autoriai ir rašė, ir piešė. Tai buvo novatoriškas leidinys ir žodine, ir vizualine raiška; ne atsiktinai jo autoriai vėliau sukūrė „naują kiną“, „naują karikatūrinį meną“, „naują dizaino mokyklą“ ir t. t.

Ketvirtame dešimtmetyje humoristiniai leidiniai buvo deklaratyviai atsirboję nuo politikos, kartu – ir nuo bet kokio oficiozo, nuo džiovinančios ir varginančios režimo retorikos bei monumentaliosios estetikos. Šios periodikos, visų pirma *Bertoldo*, dėka komizmas – ne kaip grubūs ir nešvankūs „kareiviški juokeliai“ ir ne kaip intelektualus žaidimas (Luigi Pirandello) – tapo integralia italų literatūros ir kultūros dalimi, „vidurinėsios klasės“ literatūros norma. Naujosios krypties Italijoje kūrėjai atkartoję Guy de Maupassant'ą, O. Henry, Jerome'ą K. Jerome'ą ir sukūrė savąjį *Punch*. *Bertoldo*

Giovannino Guareschi humoristinio leidinio *Bertoldo* redakcijoje. 1936. Iš: <http://www.mondoguareschi.com/gallery/guareschi>

renė visai jaunų dailininkų ir autorių komanda; ten pateko įvairūs žmonės, troškę išeiti iš režimo žurnalistikos rėmų, nors ir nesijautę esantys realioje opozicijoje. 25 metų vyriausiasis redaktorius Mosca taip aprašė redakcijos nuotaikas: „Mūsų opozicija buvo ne tiek politinė (nes tai ir nebuvo įmanoma), kiek dvasinė. Dažnai mes ir patys jos nesuvokdavome. Redakciją sudarė ne antifašistai, o jauni žmonės, kupini kritinės dvasios ir negalėję pakęsti, kad kas būtų nuleista iš viršaus“.

Pagrindinė *Bertoldo* humoristinės kūrybos ypatybė – retorikos išjuokimas – daugiausiai ir prisidėjo formuojantis Guareschi kaip rašytojui. „Humoras apnuogina pačią esmę ir ilgą kalbą sutrumpina iki kelių žodžių. Humorą nukerta retorika, dėl to jis yra pirmasis bet kurios diktatūros priešas. Humorą kaip toks paneigia diktatūra“, – rašė Guareschi pirmosios savo pokarinės knygos įžangoje, reziumuodamas gyvenimo nuverstą režimo sąlygomis patirtį ir nuspėdamas būsimas politines batalijas.

Kad ir nebūdamas opozicionierius, Guareschi neretai sutrikdydavo ar net įsiutindavo Tautos kultūros ministeriją, kuri Mussolinio laikais buvo atsakinga už cenzūrą, gautus nurodymus atlikdamas su savitu humoru. Kai buvo įsakyta paskleisti antiamerikietišką medžiagą ir visi laikraščiai sumirgėjo juostuotomis dėdės Semo kelnėmis, Guareschi *Bertoldo* publikavo vinjetę iš serijos „Jų papročiai“, vaizduojančią amerikiečių redakcijos gyvenimą: korektorius sėdi užkėlęs ant stalo vieną koją, redaktorius – dvi, o vyriausiasis redaktorius – visas tris. Pačiame imperiškojo Italijos militarizmo įkarštyje jis publikavo piešinių seriją „Nykštukinės valstybės“, kur karaliai, eidami pietauti, nutraukdavo karą ir vėl paskelbdavo, pasiūsdami karalienes pranešti apie tai pro langą.

Atsiliepdamas į ilgakojų gražuolių madą, Guareschi išplėtojo „moterų temą“ cikle „Bjauri našlė“, sukurdamas didžiulės ir baisios bobos beformę suknele bei jos mažučio, niekingo ir mirtinai sergančio vyro paveikslą. Ši „šiuolaikinio vyriškumo“ pajuoka taip papiktino cenzorius, jog vienam numeriui su „Bjauriomis našlėmis“ buvo uždėtas areštas.

Bertoldo buvo juokiamasi iš visko: iš kiekvienos išgirstos absurdiškos frazės, išsvystos ar išgalvotos kvailos situacijos. Neišsenkančiu šaltiniu čia tapo patys redakcijos gyvenimai: autoriai virsdavo personažais, o leidybos procesas atsiverdavo prieš skaitytojų akis lyg šiuolaikiniuose realybės šou. Autoriai ne šiaip pasišaipydavo vienas iš kito, bet ir aprašydavo savo pokštus, eksplikuodavo juos skaitytojams, būtinių chuliganizmą (pavyzdžiui, ant stalo paliktų svetimų vinjetėlių nuspalvinimas prieš pat atiduodant į spaustuvę) paversdami menine akcija („spalvas pridėjo Loverso“, „piešė Guareschi, o juoda plunksna – Manzonio“ ir t. t.). Jie mistifikavo vienas kitą ir skaitytoją, paskelbdavo neegzistuojančių vienas kito kūrinių recenzijas, publikuodami jų recenzijų paneigimus ir rengdami viešas diskusijas.

Dirbdamas *Bertoldo* (1936–1943) Guareschi parašė ir pirmąsias savo knygas iškalbingomis paantraštelėmis: *Atrandame Milaną* („humoristinė su autobiografiniais ketinimais“, 1941), *Likimo vardas – Klotilda* („ryžtingai humoristinė, kartais agresyviai humoristinė, parašyta siekiant palaikyti ir palinksminti skaitytoją“, 1942),

Vyras koledže („humoristinė, nors žymiai švelnesnė nei *Klotilda*, parašyta siekiant priversti skaitytoją nusišypsoti“, 1943). Šios knygos labai juokingos, o jų veiksmas veržliai vystosi Europoje ir Amerikoje abstrakčiai stabilu laikotarpiu prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Jos parašytos šauniai ir įmantriai; veržlios gaudynės, herojų apgavystės ir ekspresyvios išdaigos – kinematografiški,

Giovannino Guareschi. 1949.
Iš: https://en.wikipedia.org/wiki/Giovannino_Guareschi

tačiau, svarbiausia, jau šiose knygose pagrindinis pasakojimo motyvas – meilė, kuri viską nugali, įveikia visas matomas ir nematomas kliūtis, atstumus ir socialinę nelygybę, užsispyrimą, snobizmą ir visus suvaržymus, medžiaginį nepriteklių ir politines santvarkas; meilė, kuri nugali ir pačią mirtį.

Vienoje knygoje herojų laimei kliudo jų šeimų užsispyrimas iki absurdo, aklas tiek, kad meilę paverčia neapykanta, akina herojus keistiems ir netikėtiems poelgiams, kartais netgi įstumiantiems į padėtis per plauką nuo mirties. Vis dėlto galų gale šis užsispyrimas palaužiamas ir meilė triumfuoja. Kitoje knygoje luominiai prietarai ir iki bet kokią prasmę praradęs aristokratų išdidumas sukuria fantastinį paveikslą, kai po vedybų vyras išsiunčiamas į berniukų internatą pasimokyti gražaus elgesio prie stalo.

1942 m. spalį Giovannino pirmą kartą suimamas už viešą Mussolinio įžeidimą ir gruodį išsiunčiamas į kariuomenę, į artilerijos įgulą Pjemonte. 1943 m. rugsėjį

Italijoje įvyksta perversmas, Mussolinio vyriausybė nuverčiama, dučė bėga į šiaurinę šalies dalį, kur paskelbiama nauja fašistinė valstybė – Italijos socialistinė respublika. Vėrmachtas, žaibiškai mestas priešais buvusią Vokietijos sąjungininkę, okupavo visą Italijos šiaurę bei centrinę dalį ir paėmė į nelaisvę visus ten dislokuotus kariuomenės dalinius. Italų kareiviams pasiūlyta pasirinkti – tęsti tarnybą Vėrmachte arba keliauti į koncentracijos stovyklą. Daugiau nei pusė milijono Italijos karininkų pasirinko ištikimybę priešais ir atsisakė prisidėti prie Vokietijos, o vėliau – ir Italijos socialistinės respublikos kariuomenės. Juos deportavo į Vokietiją ir Lenkiją, kur jie daugiau nei dvejus metus praleido koncentracijos stovyklose, savuoju stovėjimu ir ištikimybė nebyliai pasipriešindami nacizmui – vėliau istorikai šį pasipriešinimą pavadino Baltuoju.

Tarp šių karininkų buvo ir leitenantas Guareschi, kuris su įgula buvo internuotas 1943 m. rugsėjo 9 d. Ir vėliau, atsisakydamas kaip nors bendradarbiauti, dvejus metus praleido Čenstakavos ir Beniaminowo (Lenkijoje), Sandbostelio ir Witzendorfo (Vokietijoje) koncentracijos stovyklose. „Mes neturėjome pavirsti į gyvulius ir iš nieko susikūrėme kultūrą“, – rašė jis, prisimindamas šį gyvenimo tarpsnį *Pogrindžio dienoraštyje*, išleistame 1949 m. Milane.

Tai keletą dešimtmečių Italijoje buvo vienintelė knyga apie internuotuosius italų karininkus. Savo žurnalistikoje jis nuolat kalbėjo apie grįžusius iš lagerių, apie jų problemas ir pergyvenimus. Iki pat XXI a. Guareschio balsas, pasakojantis apie „Baltojo pasipriešinimo“ heroizmą ir tragediją, buvo praktiškai vienišas. Todėl būtent Guareschiui italų kultūra turi dėkoti už italų karo belaisvių atminimo išsaugojimą ir dabar vėl gimusį susidomėjimą ja.

Laikotarpis nuo 1943-ųjų rugsėjo iki 1945-ųjų rugpjūčio tapo lūžiniu Guareschio kūryboje. Būtent tuo metu galutinai susiformavo jo pažiūros ir vertybės, pakito literatūros samprata ir susiformavo naujas rašymo stilius. Būtent už spygliuotos vielos Guareschi liovėsi šalintis politikos, ignoruoti svarbius pokyčius pasaulyje ir apskritai vengti rimtų dalykų. „Geraširdiško juoko laikai“, – kaip darba *Bertoldo* apibūdino jo draugas ir bendradarbis Manzoni, pasibaigė. Nors rašytojo Guareschio judėjimo laisvė ir galimybės gauti informacijos buvo realiai apriboti, tačiau jo horizontas žymiai prasiplėtė. Anksčiau jį tedomino mikropasaulis: mažiausi kasdienio gyvenimo įvykiai, buitiniai pokštai, kalbos, juokai. Ir tai, kas amžina, kas virš pasaulio: kosmosas, kurį sudaro nenutrūkstama pasikartojančių smulkmenų grandinė, sustingęs pasaulis, amžini jausmai ir tiesos. Dabar gi jis pasineria į sudėtingą nuolat kintančią geopolitinių procesų tikrovę. Galima drąsiai teigti, kad būtent koncentracijos stovykloje gimė politinis žurnalistas Guareschi.

Antrojo pasaulinio karo ir koncentracijos patirtis įtikino Guareschi, kad šioje epochoje politika tapo pirminiu žmogiškojo gyvenimo veiksmu. Pokariniame pasaulyje politika tapo kiekvieno asmens gyvenimą struktūruojančiu elementu. Niekas taip gerai negali iliustruoti žmogaus didvyriškumo ir ydų, kaip jo požiūris į visuomenėje vykstančius procesus, taigi politinius procesus. Būtent koncentracijos stovyklose, neturėdamas nė menkiausios galimybės rašyti, Guareschi apibrėžė savo pokarinės žurnalistikos (politinė satyra, aktyvi pilietinė pozicija) ir literatūrinės kūrybos (prarastosios pasaulėvaizdžio ir žmogaus asmenybės vienovės atkūrimas, individualaus prado priešpriešinimas masei ir bandai, asmenybės – partijai) principus bei užduotis.

1945 m. grįžęs iš lagerio Guareschi toliau dirbo Rizzoli leidykloje, kur jam pasiūlė vadovauti naujam politiniam humoristiniam žurnalui *Candido*. Kartu pokario metais jis atsiskleidė kaip talentingas ir produktyvus rašytojas. 1945 m. išleista lageryje parašyta *Kalėdinė pasaka*, po jos – literatūrinis-mėginis albumas *Laikinoji Italija* – knyga-koliažas, apsakymų ir pamąstymų rinkinys apie laikotarpį jau „po karo“, bet dar „prieš taiką“, iliustruota nuotraukomis ir laikraščių iškarpomis, bukletais ir tuo metu populiarių dainų tekstais. 1948 m. vienu metu publikuoti pirmasis šeimyninių kronikų tomas *Užrašų knygelė* ir *Don Kamilis. Mažasis pasaulis* – pirmasis pasakojimų apie Don Kamilį ir Peponį rinkinys.

Tuo metu jau dvejus metus *Candido* kiekvieną savaitę pasirodydavo pasakojimai apie merą komunistą ir kunigą iš Po žemumos. Tačiau knyga buvo perskaityta kaip visai naujas kūrinys ir sulaukė milžiniško pasisekimo, kaip ir visi vėlesni rinkiniai. Dar sėkmingesni buvo filmai, pastatyti pagal Guareschio apsakymus, kuriuose pagrindinius vaidmenis atliko Fernandelis ir Gino Cervi. Iki šiol Italijoje nesutiksi žmogaus, kuris nebūtų matęs šių juostų.

Pokarinis Giovannino Guareschio gyvenimo ir kūrybos periodas buvo įtemptas ir dramatiškas. Jis aktyviai dalyvavo 1946, 1948, 1951 ir 1953 m. politinėse kampanijose, kuriose pasisakė prieš komunistus. Jo plakatai: „Balsavimo kabinos slaptuoju Dievas tave regi, o Stalinas – ne“, „Mama, balsuok prieš juos už mane“ (negrįžusių iš fronto Rusijoje vardu), atliko svarbų vaidmenį per 1948 m. rinkimus, net britų *The Times* rašė: „Humoristas Guareschi nugalėjo italų komunistus“.

Tačiau valdžia neįvertino tokio Guareschio laikraščio palaikymo, priešingai – labai greitai su jo komanda kilo stiprus konfliktas. Tiksliau, Guareschi ir *Candido* įsivėlė į konfliktą su valdžia. Esmė ta, kad satyrikus, kitaip nei politikus, domino ne ideologija, o valstybės atkūrimo realioji pusė ir tarnavimas šaliai. Nuo pradžios *Candido* autoriai pasisakė už tai, kad Respublikos prezidentai ir premjerai, pradėdami vykdyti pareigas,

sustabdytų savo narystę partijose, nes nuo šiol jie tar nauja tautai. Guareschi labai gerbė Respublikos prezidentą Luigi Einaudi, tačiau 1951 m., sužinojęs, kad prezidentas naudojasi savo padėtimi reklamuodamas jo žemėse gaminamą vyną, iš karto sureagavo į šį faktą tulžinga ir ypač taiklia karikatūra, už ką buvo lygtinai nuteistas aštuonis mėnesius kalėti. Ši bausmės laiką jis realiai atsėdėjo Parmos kalėjimo vienutėje 1954–1955 m., papildomai gavęs metus, skirtus už Alcide De Gasperio, Italijos krikščionių demokratų partijos įkūrėjo, 1945–1953 m. nepakeičiamo ministro pirmininko, Italijos Respublikos tėvo „šmeižtą“. De Gasperi buvo pasirengęs patenkinti Guareschio ar jo šeimos malonės prašymą, jei *Candido* puslapiuose Guareschio paskelbtų „Gasperio laiška“ teismo būtų pripažinti klastote, tačiau Guareschi atsisakė rašyti prašymą ir uždraudė tai daryti savo artimiesiems. Su tuo pačiu užsispyrimu, su kokių lageryje vis rašydavo: „Nemirsiu, net jei mane ir užmuštų“, ant malonės prašymo blanko abiejų pusių kiekvienoje eilutėje rašė: „Teisus aš, teisus“. 1955 m. išėjusio iš kalėjimo Guareschio kūrybą imta spausdinti ženkliai mažiau. Iki gyvenimo pabaigos išleistos tik dvi jo knygos: *Draugas Don Kamilis* (1963) ir *Karšta Postifero vasara* (1967). 1961 m. *Candido* buvo uždarytas. Giovannino toliau rašė ir piešė kitiems leidiniams. Jis nusipirko mažą namelį Šveicarijoje ir ilgai ten gyveno, o savo kaime Roncole Verdi atidarė kavinę, vėliau – restoraną ir labiau tuo užsiėmė nei literatūra. Jis ir toliau daug dirbo, tačiau tarsi nerado sau vietos, kilnodamasis tarp Roncole, Cademario ir Červijos (kur praleisdavo vasaros mėnesius). Jis vengė būti Milane, darbas Romos kino studijoje „Cinecittà“ nesisekė, o kartu su Pieru Paolo Pasoliniu sukurtas filmas *La Rabbia* (*Pyktis*) taip ir nebuvo imtas rodyti. Jo santykiai su kolegomis rašytojais buvo sudėtingi, o dar labiau pablogėjo po to, kai riebiausia italų kultūros grietinėlė susirinko pagrindinėje Milano literatų kavinėje „Bagutta“ išgerti už Guareschio 1954-ųjų įkalinimo nuosprendį ir palinkėti jam niekada neišeiti iš kalėjimo, – tokiaime įkarštyje buvo politinės aistros. Ir kai 1968 m. liepos 22 d. Guareschi mirė po antrojo infarkto Červijoje, į laidotuves Roncole atvyko tik artimi draugai, o iš žurnalistų ir rašytojų draugijos tepasirodė Carlo Manzoni, Alessandro Minardi ir Indro Montanelli.

Iš kur toks atskyrimas, numarinęs profesinį solidarumą ir paprasčiausią žmogišką užuojautą? Juk kita dieną po rašytojo mirties pasirodė keletas kone šventvagiškų straipsnių: „Mirė autorius, kuris niekuomet ir nebuvo gimęs“, „Guareschio klaida buvo ne jo anti-komunizmas, o tai, kad jis išvis nemokėjo rašyti“. Šios nesantaikios šaknys glūdi istorijoje, ypač dar tokioje nesenoje – karinėje ir pokarinėje.

Mat karas Italijoje nesibaigė nei 1945 m. balandžio 25 d., kai teritorija buvo išlaisvinta iš vokiečių okupa-

cijos, nei gegužės 8-ąją, kai buvo pasirašyta taikos sutartis. Karas Italijoje persimetė į pilietinį karą, politinę konfrontaciją. Raudonieji partizanai, nusileidę nuo kalnų, šaudydavo bendradarbiavusius su senuoju režimu, taip pat ir dvasininkus, turtingus žemvaldžius ar šiaip neįtikusius asmenis. Išlikę Italijos socialistinės respublikos armijos būriai ir fašistų grupelės atsišaudydavo. Per dvejus pilietinio karo metus žuvo kone daugiau žmonių, nei karo metais.

Politinės įtampos centras buvo Emilijos sritis, Po upės lygumos derlingos žemės. Čia komunistų partija visuomet buvo stipri; iki šiol daugelyje miestų stovi paminklai Leninui ir šiomis dienomis gali sutikti žmogų, ant kaklo pasirišusį raudoną skarelę, panašią į pionieriaus kaklaraištį. Čia vieno miestelio meras, vos pradėjęs vykdyti pareigas, sumanė nutiesti didžiulį plentą, idant šis gyvenvietę atkirstų nuo bažnyčios, tačiau katalikai iškasė požeminę perėją, kad vis tiek galėtų eiti į Mišias. Žodis „komunistas“ čia iki šiol sukelia karštas diskusijas, nors jau 20 metų partijos nebėra. Jokioje Europos šalyje komunistų partijos pozicijos nebuvo tokios tvirtos, niekur savanoriško prisijungimo šešioliktąją respublika prie Sovietų Sąjungos grėsmė nebuvo tokia reali. Niekur pasidalijimo kiekvienuose namuose nebūta tokio aiškaus ir griežto. Niekur menas nebuvo taip orientuotas į politiką kaip Italijoje. Ir jeigu trečiajame dešimtmetyje dailė ir poezija buvo susijusi su fašistine ideologija (futuristai, d’Annunzio), tai po karo praktiškai visas šalies kultūros elitas, pasisukęs 180 laipsnių, po opozicine raudona vėliava pradėjo traukintis ir naikinti visus režimo pasireiškimus. Antifašizmas imtas prilyginti komunizmui, o partizanų būriai, leidęsi iš kalnų, idant nužudytų politinius priešininkus, – herojiškoms Pasipriešinimo brigadoms. Vienus lozungus keitė kiti. Komunistams priešinosi įvairios jėgos, kurias telkė visų pirma Katalikų Bažnyčia. Ir Guareschio kūryboje to meto politinė konfrontacija – komunistai ir katalikai, liaudies frontas ir krikščionys demokratai – yra praktiškai visų siužetinių linijų pagrindas.

Mažojo pasaulio įžangoje autorius sako, kad šioje knygoje „vaizduojama italų politika nuo 1946 m. lapkričio iki 1947 m. lapkričio. Trumpai sakant, tai yra vienerių metų politikos istorija“. Aprašomi įvykiai, vykę dešimtmečiu anksčiau „įtampos mažinimo“ bei dialogo kūrimo kurso – tuo įtempčiausiu metu, kai šalis dar tik sprendė dėl savo raidos kelio. Politinių žmogžudysčių siaubą bei įtampą galime pajusti Tešliaus ir Balčiaus istorijose, įvairių ginklų, pasirengusių iššauti ar sprogti paminėjime, nuolatiniam laukime, kada jis bus panaudotas. Tačiau tai nėra fotografija ir tikrai ne tikroviškas buvusio konflikto atvaizdas; pats Guareschi sakė, jog „klysta 90% piliečių, kai nori matyti komunistus tokius, kokį aš savo pasakojimuose vaizduoju Peponi“. *Mažasis pasaulis* pasakoja apie tai, kad esama ir kito matmens.

Apie tai, kad žmoguje yra kai kas, ko negalima su-trypti, kas jame slypi labai giliai ir gali gražinti žmogui jo žmogiškumą. Taip atsitiko ir Peponiui pasakojime „Ruduo“, kai jis ėmė prisiminti Pirmąjį pasaulinį karą, kuriame pats kariavo, ir tuomet visi propagandiniai antipatriotiniai šampai išgaravo jam iš galvos. Taip

Giovannino Guareschio knygos „Mažasis pasaulis“ iliustracijos. Autoriaus piešiniai

atsitiko ir Staigiui, kuris su „garbingu abejingumu“ laukė „svetimos valstybės atstovo“ – vyskupo, tačiau pamatęs, kaip senasis hierarchas susvirduliavo, padavė jam ranką ir iš granito luito pavirto žmogumi, vietos gyventoju, išdidžiai aprodančiu savo miestelį garbingam svečiui (pasakojimas „Žaliava“). Tokių istorijų knygoje daug, ji visa yra apie tai, kiek daug gali žmogus, kai, remdamasis savo protu, nesusilieja su minia ir liaujasi plaukęs pasroviui.

Mažojo pasaulio pasakojimuose užsimenama apie visų šalių nusikaltimus: fašistai pliekė socialistus, komunistai pliekia ir žudo reakcionierius, reakcionieriai pliekia komunistus. Guareschio požiūris į šį uždara smurto ratą matyti pasakojime „Ramstis“ iš antros knygos (1953), kuris yra tarsi Guareschio manifestas šiuo klausimu. Neatsitiktinai šis pasakojimas pasirodė prieš pat rinkimus. Tai vienas liūdniausių ir baisiausių serijos apie Don Kamilį pasakojimų: čia nėra nė vieno pokšto, užtat pateiktas vienas ilgiausių Don Kamilio monologų – kalba apie prievartą. Siužetas paprastas: meras Peponis inspektuoja mokyklą, klasę, kurioje mokosi jo sūnus. Norėdamas patikrinti mokinių žinias, jis iškviečia atsakinėti savo sūnų, užduoda klausimą iš daugybės lentelės, o šis negali atsakyti. Tuomet meras klausia jo suolo draugo. Berniukas žino atsakymą, tačiau atsako atsakyti Peponiui, sakydamas, jog šis kadaise sumušęs jo tėvą ir jis atsimenas tai, o kai užaugs, jis taip pat jį sumuš. Tarp berniukų kyla tikras karas, kurio nei tėvai (antrojo tėvas – buvęs smogikas, ir Peponis tvirtina, kad tąsyk tik atsiskaitęs su juo už ankstesnius darbelius), nei Don Kamilis negali sustabdyti. Baigiasi viskas tuo, jog kartą Peponio sūnų suranda kritinės būklės akmeniu praskelta galva. Peponis bėga prie ano berniuko

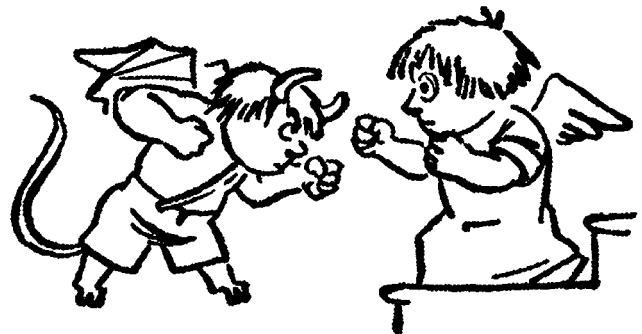
namų, jis trokšta atkeršyti ir pamato, kaip tas pilnomis siaubo akimis lipa į aukštos įtampos linijos stulpą. Tolumoje berniukas pastebi karabinierių mašiną, tačiau neišsilaiko, krenta nuo stulpo į upę ir žūsta. Pasakojimas baigiamas Don Kamilio malda ir, atrodytų, visiškai su ja nesusijusia pastraipa, kurioje vis dėlto išsakyti visi Guareschio įsitikinimai:

Upė po senovei plukdė savo vandenį į jūrą. Tuos pačius vandenį, kuriuos plukdė prieš dešimtis milijonų metų. Taip pat ir istorijos leidžiasi į jūrą, o nuo jūros grįžta į kalnus ir lygumas. Ir tos istorijos amžinos, visuomet tos pačios, ir žmonės jų klauso, bet nesuspranta jų išminties. Todėl, kad išmintis yra nuobodi, kaip šimtas, tūkstantis ar dešimt tūkstančių don kamilių, kurie, daugiau nepasitikėdami žmonėmis, kalba upės vandenims.

Amžinos tiesos, perduodamos iš kartos į kartą, harmoningai skambančios su gamta ir tokios natūralios kūriniškai. Klausydamas jų, žmogus negali elgtis blogai, negali skleisti blogio.

Tuo metu, kai kultūra atsisakė tiesos, išsisknijusios kiekviename individe, tiesos kaip tokios, netgi jos sąvokos, ir ją išstūmė už kultūrinės erdvės rėmų, žmonės tapo silpni ir bejėgiai, vadinasi, rizikavo patekti į „masinės tiesos“ valdžią. Tikėtina, kad Guareschio dovana ir buvo šis ypatingas jautrumas masinių paklydimų melui ir „šviesių“ idealų apgaulėi. Taip pat ir neįtikėtinas narsumas priešinant tam, kas „teisinga“ ir „pažangu“, o būtent – užsispyręs nenoras atsisakyti „pasenusio“ asmeninės tiesos, amžinųjų tiesų, jei norite, to, kas kilnu ir šventa (jo talentas leido jam nuostabiu būdu niekuomet nepavartoti šių patetiško žodžių), suvokimo.

Todėl knygos pagrindinis herojus yra ne Don Kamilis ir ne jo „mirtinas draugas“ komunistas Peponis, tačiau

tarsi Kristaus balsas, kuris, kaip prisipažįsta autorius, yra „mano sąžinės balsas“, tarsi pati Žemuma, kur teka „didinga ir tyli upė, kurios dauba pavakarį dviračiu pravažiuoja pati mirtis“. Šis balsas kalba iš širdies gelmių ir šaukia į kiekvieno žmogaus širdį. ❧

SOFISTAI, PILIETYBĖ IR ATĖNŲ DEMOKRATIJOS KRIZĖ

Vilius Bartninkas

I

Gyventi politiškai, reiškia veikti arba turėti galimybę veikti bendruomenėje: tai jau standartiniu tapęs pilietybės apibrėžimas Aristotelio *Politikoje* (3.1). Šio dvigubo apibrėžimo pirmoji dalis numato piliečių aktyvią politinę gyvenseną, kuri pirmiausia apėmė dalyvavimą teismuose, tautos susirinkimuose ir, pageidautina, pareigų turėjimą. Tad pilietybė yra dalyvavimas santvarkoje. Kaip Aristotelis tuojau pastebi, toks apibrėžimas yra itin demokratinis, kadangi ne visos santvarkos sudaro sąlygas visiems piliečiams aktyviai dalyvauti viešumoje. Antai aristokratinėse ir oligarchinėse santvarkose tik menka piliečių dalis, nustatoma pagal ekonominių pajėgumų, nuopelnų ar kilmės kriterijus, turi teisę veikti politiškai. Tačiau tai nereiškia, kad likę bendruomenės nariai nėra piliečiai. Būtent tokius atvejus apima antroji apibrėžimo dalis. Oligarchijų ir aristokratijų piliečiai įgyja galimybę veikti savo bendruomenėje, kai tik jie atitinka oficialius reikalavimus tapti visateisiais nariais, pavyzdžiui, jų pajamoms perkopus nustatytą ribą arba jiems įsiliejus į valdančiųjų šeimų gretas, ir šia prasme piliečiai iš potencialių politinių veikėjų tampa aktualiais. Šitaip abi apibrėžimo dalys yra pririštos prie esamos santvarkos. O kas nutinka šiems piliečiams, kai santvarka pasikeičia? Aristotelis nenoriai pripažįsta, kad buvusios valstybės gyventojai nebebus naujosios piliečiais, ir greitai priduria, kad ištikimybės naujai santvarkai klausimą teks atidėti kitam kartui. Jo sprendimas atrodo neelegantiškas turint omenyje tai, kad santvarkos graikų valstybėse keitėsi gana dažnai. Nepaisant to, graikų prisirišimas prie gimtojo polio nemenko. Kaip ir mums, graikams valstybė buvo daugiau nei vien konkrečiu metu egzistuojanti santvarka. Šalia santvarkos ir miesto erdvėje veikiančių piliečių trečiasis dėmuo, siejantis gyvuosius, mirusiuosius ir ateisiančius į valstybę, buvo jos steigties

pasakojimai ir kitos legendos. Galbūt tai, kad Aristotelis gyveno graikų polių saulėlydžio laikais, o galbūt tai, kad jis didžiąją gyvenimo dalį praleido kaip svetimšalis ir atvykęs, neleido jam suprasti, kokie svarbūs paprasčiausiems graikams buvo šie pasakojimai.

Parankiausias pavyzdys – Atėnai. Kad ir kokia santvarka tuo metu egzistavo, – o Atėnai buvo išgyvenę ir tironiją, ir oligarchiją, ir demokratiją, – visi piliečiai žinojo, kad miestas yra deivės Atėnės globoje. Juk ji, pasakojama, varžiusis su Poseidonu dėl Atikos teritorijos, kai dievai dalijosi pasaulio žemes, kuriose bus garbinami. Jūrų dievas pasiūlė šaltinį būsimai jūrinei imperijai, o deivė mergelė sukūrė alyvmedį būsimai prekybinei galybei. Atėnė laimėjo atėniečių pasirinkimą. Tačiau kas rinkosi? Senaisiais laikais manyta, kad rinkosi pirmieji mitiniai Atėnų valdovai – Kekropas arba gyvatiškasis Erehtėjas. Tai tiko monarchiniam, aristokratiniam etosui. Artėjant demokratinei revoliucijai, atėniečiai mitą atitinkamai pertvarkė. Imta manyti, kad varžybas lėmė arba Olimpo dievų balsavimas, arba Atėnų moterų balsai!¹ Ir monarchiniu, ir demokratinu laikotarpiu šis steigties pasakojimas nešė žinutę, kad valstybė nėra vien politinis darinys, taigi santvarka, bet ir religinis vienetas, taigi įkurtas ir pašvęstas konkrečiai dievybei. O tai reiškė, kad valstybės tvėrmė yra palaikoma dievų sankcijos. Nors ir žmonių nereikėtų pamiršti. Juk šiame mite esama aiškiai išsakytos prielaidos, kad atėniečiai egzistavo dar prieš dievams juos pasirenkant. Tad iš kur pirmieji žmonės atsirado? Tai nukelia į kitą pasakojimą – autochtonijos mitą. Anot jo, atėniečiai, kitaip nei daugelis kitų graikų, nebuvo atvykęliai į išrinktąją žemę. Jie didžiavosi esantys pačios Atikos vaikai. Ešą dievas Hefaistas turėjęs nešvarių ketinimų Atėnės atžvilgiu, tačiau jam nepavykę patenkinti savo seksualinio troškimo. Jo sėkla, nukritusi ant Atikos žemės, subrandino dirvą, iš kurios išdygo žmonės. Deivei mergelei pagailo naujagimių ir ji pasirūpino jų auginimu ir auklėjimu². Šis mitas puikiai tarnavo atėniečiams, kai reikdavo pabrėžti visų piliečių bendrą kilmę ir prigimtine lygybę... arba iškilus reikalui perbraižyti Atikos sienas ir darsyk pabrėžti, kur

¹ Žr. Apolodoras, *Biblioteka*, 3.14.1; Herodotas, *Istorija*, 8.55; Ovidijus, *Metamorfozės*, 6.75–82; šv. Augustinas, *Dievo miestas*, 18.9.

² Platonas, *Meneksenas*, 237b; Euripidas, *Ijonas*, 29–30.

dievų nustatytos atėniečių žemės baigiasi. Natūraliai kyla klausimas, kaip šio pasakojimo dalį apie Atėnės rūpestį suderinti su ankstesniu pasakojimu apie atėniečių balsavimą dėl jų dievo? Niekaip. Mite nėra chronologijos, čia esama daug laiko, kuris nereikalauja būti suderintas ir suvertas į grandinę. Ir šiedu pasakojimai nėra vieninteliai. Atėnė taip pat ženkliai figūroja Tesėjo žygiuose, vienas kurių yra Atikos demų, mažųjų bendrijų suvienijimo, ženklusio Atėnų kaip vieningos valstybės pradžia (vėlesni šaltiniai pridurs – kaip demokratinės valstybės pradžia³); taip pat Ijono mite, kur protagonistas, vadovavęs jonėnų genčiai, ją sumaišė su Atikos gyventojais ir vėliau kolonizavo rytinę Egėjo jūros pakrantę. Šis bendros kilmės pasakojimas vėliau puikiai pasitarnaus atėniečiams reiškiant imperines pretenzijas tvarkyti Jonijos valstybių reikalus po graikų ir persų karų V a. pr. Kr. antroje pusėje.

Steigties mitai kūrė ypatingą santykį su valstybe. Jie suteikdavo koordinates piliečio tapatybei ir, stojus naujam laikui, iš naujo artikuliuodavo piliečio santykį su esama politine sankloda. Jie leido graikams savo prisirišimą prie valstybės suvokti panašiai kaip mums – prisirišimą prie motinos ar tėvo⁴. Tad bendruomenės istorijos kūrė šeimynišką santykį su tėvyne ir leido piliečiui jaustis šių pasakojimų dalimi. Neatsitiktinai V a. pr. Kristų intelektualams pradėjus svarstyti apie teorinį piliečio santykį su valstybe, šis romantinis, emocinis, sakytume, neracionalus tapatybės dėmuo, buvęs toks svarbus politikoje, susilaukė pirmutinio puolimo. Tai, ką Platonas mums išsaugojo savo veikale *Meneksenas*, tėra labai švelnūs to meto debatų aidai. Dialoge išgirstame ironizuojančią Periklio meiluzės Aspasisijos kalbą, kurioje juokiamasi iš atėniečių įsitikinimo, kad jie esantys autochtonai, užauginti motinos žemės, ir kad šiuo pagrindu jie drįsta manyti, jog yra pranašesni ar dorybingesni už kitus graikus (237a–237c). Aspasisja kaltina atėniečius naivumu ir fantazavimu, o tai, nors ir neretai tampa rimta politine yda, negriauna valstybės kaip tokios. Kur kas stipresnė kritika mus pasiekė išlikusiuose sofistų fragmentuose. Dalis jų, kaip Protagoras, abejojo, ar apskritai įmanoma ką nors žinoti apie dievus⁵; kiti, kaip Prodikas, manė dievus esant gamtos reiškinių metaforomis⁶; radikaliausią poziciją randame „Sizifo fragmente“, kur anoniminis autorius⁷ be užuo-

lankų teigia, kad dievai tėra žmonių išradimas. Pripažinus bet kurio iš šių teiginių teisingumą, steigties mitai iškart netenka prasmės, mat politinė graikų tapatybė laikėsi ant religinio pagrindo. Polis, motinos vaizdinys ir steigiančioji dievybė sudarė neišardomą triadą graikų vaizduotėje. Graikai nebūtų suvokę steigties pasakojimų, kuriuose nebūtų dievybių. Valstybei, netekusiai savo dievų ir steigties pasakojimų, grėsė prarasti tapatybę ir tęstinumą.

Sofistai neapsiribojo vien tik religine kritika. Ne ką mažesniu iššūkiu tapo jų socialinė kritika, kuri tiesiogiai abejojo graikų pasakojimuose piešiama ir kasdienėse patirtyse užfiksuota politikos vizija. Sofisto Antifonto fragmentas yra programinis šio žanro pavyzdys:

Juk kas priklauso nuo įstatymų, yra naudinga, o kas priklauso nuo prigimties, yra būtina. Ir kas priklauso nuo įstatymų, yra sutarti dalykai, o ne prigimtis, tačiau kas priklauso prigimčiai, yra gamtos dalykai, o ne sutarta. Tad jei nusižengęs įstatymams kas nors liktų nepastebėtas tų, kurie sutarė, jis išvengtų gėdos ir bausmės, o jei būtų pastebėtas – ne. Bet jei jis griebtųsi jėgos prieš prigimtį ir tai, ką galima pagal ją sukurti, žala būtų ne ką mažesnė, jei joks žmogus nepastebėtų, ir ne ką didesnė, jei visi matytų. [...] Visų šių dalykų svarstymas yra skirtas šiam teiginiui, kad daugelis dalykų, teisingų pagal įstatymus, nustatyti prieš prigimtį. Juk įstatymai yra nustatyti akims, ką reikia joms matyti ir ko nereikia; ir ausims, ką reikia joms girdėti ir ko nereikia; ir liežuviui, ką reikia jam kalbėti ir ko nereikia [...]. Ir daugybę paminėtų dalykų kas nors galėtų rasti kaip priešiškus prigimčiai: gi jie suteikia daugiau skausmo, kai galėtų mažiau, ir mažiau malonumų, kai įmanoma daugiau [...].⁸

Antifontas išsklaido politines iliuzijas apie steigties pasakojimus ir tariamą politinio gyvenimo neišvengiamumą. Žmonės nesukuria valstybės ir netampa piliečiais gimdami iš žemės ar padedami dievų. Politinis gyvenimas nėra gamtos duotas ar natūralaus polinkio nustatytas. Politika randasi žmonių susitarimo keliu, todėl visi politiniai dalykai yra konvenciniai ir dirbtiniai. Maža to, politika atsiranda prigimties sąskaita, iškreipdama tai, ką gamta davė⁹, todėl nei valstybė,

laikyti autoriais. Be to, kad ir kas būtų autorius, nereiktų manyti, jog mūsų fragmento kūrėjas tapatinasi su veikėjo žodžiais, juolab kad yra neaišku, ar šis fragmentas buvo didesnės poemos dalis, ar savarankiškas poetinis pamfletas. Prisimenant Anaksagoro, Diagoro ir Sokrato likimus, autorius anonimiškumas neturėtų stebinti, nes ateistiniai svarstymai Atėnuose buvo prilyginami nusikaltimui.

⁸ Antifontas, fr. B44A, vertė V. B.

⁹ Plg. su Hipijo pozicija *Protagore* (337c–d): „Susirinkusieji, aš laikau, kad jūs visi esate iš prigimties mano giminaičiai, artimieji ir bendrapiliečiai, o ne pagal įstatymą. Juk panašus yra iš prigimties giminiškas panašiam, tačiau įstatymas, žmonių tironas, dažnai varžo mus prieš prigimtį“.

³ Plutarchas, *Tesėjas*, 24.1–3.

⁴ Aischilas, *Septynetas prieš Tėbus*, 17.

⁵ Protagoras, fr. A3, fr. B4.

⁶ Sekstas Empirikas, *Prieš fizikus*, 9.18, 9.51, 9.52.

⁷ Fragmentas yra išsaugotas Platono dėdės Kritijo korpuse. Senoji tradicija nesutaria, kas buvo tikrasis autorius: ar Euripidas (*Aetijus*, 1.7.2), ar Kritijas (Epikūro pozicija pgl. Filodemą, *Apie pamaldumą*, 19; Sekstas Empirikas, *Prieš fizikus*, 9.54). Didžioji dalis senųjų autorių manė, kad pastarasis yra geresnis kandidatas, bet tik todėl, kad Kritijas buvo ir šiaip niekšas, vadovavęs žiauriam trisdešimties tironų režimui, todėl jam kaip ir tiko dar ir bedievio vaidmuo. Tačiau šiuolaikiniai tyrimai rodo, kad nesama nei tekstinio, nei teorinio pagrindo jį arba Euripidą

nei pilietybė neišpildo natūralių žmogaus galimybių. Priešingai, politinės santvarkos neigiamai riboja žmones. Tai jau kaltinimas ne vien tradiciniams pasakojimams, bet ir Aristotelio užfiksuotai pilietinio veikimo sampratai. Antifontas ragina graikus sabotuoti miestų įstatymus, kurie bet kuriuo atveju esantys arbitralūs, ir įsiklaudyti į vidujai diktuojamus objektyvius prigimties dėsnius, kurie reikalauja tenkinti fiziologinius poreikius. Šitaip Antifontas atskiria politinį gyvenimą nuo žmogaus prigimties. Jis ragina nebedalyvauti pilietinėje veikloje ir verčiau slapčia įgyvendinti savo asmeninius interesus ir poreikius. Kitaip tariant, jis ragina sugrįžti iš politikos į prigimtinę būklę.

Vargiai ar yra kas geriau apibendrinęs šias naujai išplitusių sofistų idėjų tarpusavio sąsajas už Platoną:

Visos šios mintys priklauso žmonėms, kurie, anot jaunųjų, yra išsilavinę, t. y. rašytojams ir poetams, sakantiems, kad pats teisingiausias dalykas yra pergalė, pasiekta jėga. Tokiu būdu jauni žmonės puola į nerealingumą, tarytum dievai nėra tokie, kaip įstatymas verčia mus manyti juos esant, ir dėl to kyla pilietinė nesantaika, kai jaunimas yra traukiamas link „teisingo gyvenimo pagal prigimtį“, kuris, tiesą sakant, tėra kitų sąskaita šeiminkaujančio žmogaus gyvenimas, o ne tarnavimas kitiems pagal įstatymą.¹⁰

Sofistinė „gyvenimo pagal prigimtį“ doktrina turi pozityvią ir negatyvią dalis. Negatyvioji skirta abejoti pilietinio gyvenimo verte, esamomis politinėmis normomis, įstatymų teisingumu, o tai savaime veikia ir religingumą, kuris buvo reguliuojamas bendruomenės nutarimais. Pozityvioji dalis ragino atrasti tikrąjį žmogiškumą, kurį slepia prigimtis, ir jį patenkinti. Pasirodo, tenkintinų malonumų ir vengtinio skausmo pažinimas tėra tik pradžia. Didžiausias iš visų malonumų, kurio nerandame Antifonto fragmente, bet kuris atsikartoja daugelio kitų sofistų pasvarstymuose, yra troškimas dominuoti. Tai pagrindinė pamoka, dėstoma jaunajai auditorijai. Kaliklis, kylantis Atėnų politikas, teigia, kad įstatymai tėra išradimas riboti natūralią stipriųjų valdžią, kuri, nepaisant visų iššūkių, prigimties dėka vis tiek galiausiai įtvirtina savo galią¹¹. Šiuo pagrindu Trasimachas mano, kad teisingumas yra ne kas kita kaip stipresniojo nauda, o šią tiesą esą įkūnija kiekvienas pasaulyje aptinkamas politinis režimas, mat jis leidžia įstatymus, kurie būtų naudingi tik esamai valdančiajai klasei¹². Tad, oratoriaus Gorgijo žodžiais, pati prigimtis numachiui stipriesiems valdyti, o silpniesiems paklusti¹³. Kad tai nebuvo vien tik politinės idėjos, bet

ir, kaip Platonas teigia, realią praktiką kreipiančios vertybės, matome iš to fakto, kad panašios nuostatos vyravo Atėnų užsienio politikoje. Liūdnam pagarsėjusiame *Melo dialoge* atėniečių derybininkai kreipiasi į bepralaiminčius meliečių lyderius tokiomis sofistinėmis formuluotėmis:

Mes tikime, kad dievai, ir žinome, kad žmonės pagal būtiną prigimties dėsnį visada valdo, kai tik gali valdyti. Ir mes nesame pirmieji, įsteigę šį įstatymą arba, jį įsteigus, pradėję veikti, tiesiog jį radome esantį, pasinaudosime juo ir paliksime jį veikti amžiams po mūsų, žinodami, kad ir jūs, ir visi kiti darytumėte tą patį, jei tik turėtumėte tokią pačią galią kaip mes.¹⁴

Todėl:

Jūs žinote lygiai tiek pat kiek mes, kad teisingumo žmonių reikalų svarstymuose būna tik tarp lygių galybų, tuo tarpu stiprieji daro tai, ką gali, o silpnieji kenčia tai, ką privalo.¹⁵

Tai yra gąsdinantys žodžiai priešui. Bet, kaip pastebi Platonas, dar labiau gąsdina tai, kad lygiai tokie patys žodžiai gali būti skirti tavo paties bendruomenės nariams.

II

Sofistinis sąjūdis iš naujo pareikalavo permąstyti žmogaus santykį su valstybe. Ir prodemokratiški, ir oligarchinių pažiūrų Atėnų intelektualai, nepatenkinti naujomis sofistų idėjomis, svarstė, kaip pagrįsti dievų vaidmenį politinės bendrijos gyvenime, kaip vėl pateisinti politinio veikimo vertę ir kaip iš naujo motyvuoti aktyviai veikti valstybėje. Vienas iš kraštutinių pasiūlymų buvo nesipriešinti sofistinėms prielaidoms. Juk gali būti, kad sofistai išties teisūs – priešprieša tarp žmonių prigimties ir politikos atrodo akivaizdi. Gal politika tikrai tėra žmonių išradimas, tik sofistai nesuprato, kokia yra tikroji žmonių prigimtis? Jau minėtame „Sizifo fragmente“ anoniminis autorius svarsto:

Buvo laikas, kai žmonių gyvenimas neturėjo tvarkos / ir tarnavo gyvuliškai jėgai, / kai nebuvo jokių apdovanojimų geriesiems, / nei jokių bausmių blogiesiems. / Ir tuomet, man regis, žmonės įsteigė / įstatymus, skirtus bausmėms, kad teisingumas būtų tironas / [...], o puikybė būtų jo vergė: / kad jei kas nusikalstų, būtų nubaustas. / Po to, kai įstatymai viešai / uždraudė

¹⁰ Platonas, *Įstatymai*, 890a, vertė V. B.

¹¹ Platonas, *Gorgijas*, 483a–484b.

¹² Platonas, *Valstybė*, 338c–339a.

¹³ Gorgijas, *Helenė*, 6.

¹⁴ Tukididas, *Peloponeso karo istorija*, 5.105.2, vertė V. B.

¹⁵ *Ibid.*, 5.89, vertė V. B.

žmonėms imtis jėgos savo darbuose, / bet jie toliau tai tęsė slapčia, tuomet, man regis, / pirmašyk kažkoks gudrus ir sumanus vyras / išrado mirtingiesiems dievų baimę, kad / blogiesiems būtų ko bijoti, net jei slapčia / kažką darytų, ar saktų, ar mąstytų.¹⁶

Antifonto liaupsinti natūralūs žmonių fiziologiniai poreikiai šiame fragmente nuspalvinami niūriais tonais. Kaip ir po beveik poros tūkstančių metų Thomo Hobbeso *Leviatanas*, šis fragmentas teigia, kad žmonių prigimtis yra pasibjaurėtina. Palikti savo valiai žmonės tarnauja grubiausiems ir žemiausiems instinktams. Žmonės ėmėsi politikos, kad bausmių ir apdovanojimų padedami išgyvendintų savo prigimtį, tačiau ydingai polinkiai sugebėjo įveikti net tokią paskatų sistemą. Todėl, autoriaus nuomone, žmonės turėjo ne tik išėiti iš prigimtinės būklės, bet ir ateiti į religinę fazę, kurioje apsukrus protas, išmaštęs dieviškumo idėją, sukūrė dar galingesnį visuomenės kontrolės mechanizmą. Netikėtus šio ateistinio diskurso momentus yra tas, kad socialinė inžinerija yra liaupsinama – ji esanti reikalinga ir

¹⁶ Kritijas, fr. DK25, 1–15, vertė V. B.

¹⁷ Platonas, *Protagoras*, 322b–d.

gera. Esą net jei valstybė ar religija būtų dirbtinos, anot autoriaus, jos bent jau sugebėjo sumažinti tai, kas žmonėse yra blogiausio. Politinės veiklos reikia tam, kad apsisaugotume nuo pačių savęs.

„Sizifo fragmento“ doktrina yra radikaliausia, ką galime rasti Antikos politinėje mintyje. Deja, ji nesulaukė platesnio pritarimo ar plėtojimo. Matyt, flirtu su sofizmu, atviro ateizmo deklaracijos, kraštutinio pesimizmo žmonių prigimties atžvilgiu buvo per daug net ir skeptiškiausiems mąstytojams. Tačiau viena idėja yra verta rimtesnio dėmesio. Kitaip nei Kaliklis ar Trasmachas, anoniminis autorius mano, kad įstatymai tapo gyvybiškai svarbiu žmonijos išradimu ir būtent jie sudaro politinės būklės esmę. Fragmento autorius savo įkvėpimo veikiausiai sėmėsi iš vyresnės kartos sofisto Protagoro, kuris panašiai teigė, kad ydinga pirmą kartą būklė buvusi išgyvendinta su įstatymų pagalba. Tik juos sukūrė ne išradingas genijus, o žmonija kaip tokia, dievų dėka suvokusi teisingumo bei bendro gyvenimo prasmę¹⁷. Akivaizdu, kad Protagoras teigia demokratizuotą teisingumo antropologiją, kadangi pagal šią teoriją politiškai mąstyti yra pajėgūs visi žmonės, o ne vien išrinktieji ar stiprieji. Be to, valstybės ir įstatymų kilmė yra siejama su visais žmonėmis. Tai ne tik tampa

Kristina Marmokaitė. Kitas. 2016. Fotografija

argumentu už prigimtinių politikos pobūdį, bet ir leidžia iš naujo persvarstyti, kas apibrėžia žmogaus politinį gyvenimą. Protagoriškame mąstyme įstatymai tampa politinės būklės epicentru, kuriančiu tiek piliečių tarpusavio santykius, tiek jų santykius su valstybe.

Legalistinio santykio su valstybe idėja turėjo pasisekimo Atėnų demokratų rateliuose¹⁸. Įdomią legalistinio patriotizmo versiją aptinkame Platono dialoge *Kritonas*, pasakojančiame apie vieną paskutiniųjų Sokrato gyvenimo dienų. Sokratą nuteisus mirties bausme, jo draugas lankosi kalėjime ir ragina bėgti. Po kelių nesėkmingų argumentų ir įtikinėjimų Sokratas bando įsivaizduoti, ką valstybės įstatymai, jei jie būtų gyvi, pasakytų apie tokį raginimą nepaklusti (50d–51d). Įstatymai kreipiasi į Sokratą tvirtindami, kad žmogaus gyvybė nesanti duota vien tik prigimties. Juk valstybės įstatymai nustatė Sokrato tėvų vedybą ir jo motinos gimdymo tvarką, todėl valstybė yra ne ką mažiau atsakinga už žmogaus atsiradimą. Maža to, valstybė sudaro sąlygas ne tik Sokrato gyvybei užsimegzti, bet ir jo prigimčiai išsiskleisti. Įstatymai vardija nutarimus, kurie sankcionavo rūpinimąsi Sokrato auginimu ir mityba, o, jam paaugus, nustatė gimnastinį ir kultūrinį ugdyimą, kas ir leido Sokratui užsiimti savo veikla suaugus, filosofuoti ir tapti tuo, kuo jis šiandien yra. Įstatymai įsitikinę, kad prigimtis nėra pirmiau politikos, bet priešingai – jie leidžia prigimčiai tvarkingu būdu vystytis. Analogijos išvada yra ta, kad Sokratas yra ne ką mažesnė tėvynės atžala nei savo tėvų vaikas ir jis turėtų valstybę suvokti kaip savo tėvą (50e). Ir jei pilietis ištis privalo turėti, kad ir metaforine prasme, šeiminių ryši su valstybe, tuomet iš to seka ne vien rašytinės pareigos įstatymams, bet ir natūralios, nerašytinės. O tarp jų ir tokios: neskriausk savo tėvynės, kaip neskriaudi tėvų; paklusk įstatymams, kaip paklūsti tėvams (51a–b). Vadinasi, nepabėk, Sokratai, iš kalėjimo ir ramiai pasitik tau skirtą mirties bausmę.

Ar *Kritone* užfiksuotas legalistinis bandymas gaivinti patriotizmą skamba įtikinamai? Apskritai galima pri tarti, kad dėl išvardintų priežasčių bendruomenės įstatymai yra svarbūs žmogui, bet tuo pat metu ir toliau laikytis antifontiškos pozicijos, kad esminiais momentais valstybės interesai prasilenkia su piliečio, ypač kai duotasis klausimas yra gyvybės ar mirties. Be to, pats argumentas yra sukonstruotas analogijos pagrindu, o tai tik dar labiau pabrėžia valstybės fiktyvumą. Supaprastinus analogijos žinutę, įstatymais verta tikėti, kadangi jie suteikia gyvenimui tvarkos ir reguliarumo, bet gerai išžiūrėjus paaiškėja, kad minėtus įstatymus

priėmė tie patys Sokrato tėvai, seneliai ir kiti piliečiai. Vargu ar dėl to turėtume jaustis dėkingi personalizuotiems bendruomenės nutarimams. Protagoriškai ar kritoniškai suvoktos ištikimybės įstatymams nepakanka. Išsklaidžius steigties pasakojimų iliuzijas apie prigimtinių santykių su valstybe, sunku iš naujo patikėti valstybės tėviškumu ar motiniškumu. Įstatymų lūpomis kalba tos pačios tiesos, kurios matyti ir senuosiuose miesto steigties pasakojimuose, tik pateiktos priimtina forma naujai intelektualinei madai. Jos galbūt skamba patraukliai demokratiniam skoniui, bet šiame liudijime nesama naujo bandymo įtikinti politinio gyvenimo poreikiu. Galbūt mes nieko kito ir negalime norėti iš įstatymų kalbos. Juk *Kritonas* vaizduoja IV a. pr. Kristų pradžią, praėjus vos keleriems metams po triuškinančio pralaimėjimo Spartai Peloponeso kare ir Atėnuose įsivyravus konservatyvioms politinėms grupuotėms. Tuo metu dominuojantis santūrus tonas smarkiai kontrastuoja su Peloponeso karo pradžioje skambėjusiu pilietiniu patosu, kuris sofistinių intelektualinių iššūkių ir milžiniškos politinės grėsmės kontekste ne tik drąsiai teigė pilietinio gyvenimo vertę, bet ir siūlė novatoriškai pergalvoti atėniečių santykį su savo valstybe. Bene vizionieriškiausias bandymas yra užfiksuotas Periklio laidotuvių kalboje, pasakytoje 431 m. Paprotys sakyti laidotuvių kalbas gimė karuose su persais ir jų tikslas buvo pašlovinti kovoje kritusius karius¹⁹. Bet Periklis šią progą netikėtai išnaudojo pašlovinti žuvusiųjų tėvynei ir nubrėžti politinio gyvenimo principus gyviesiems atėniečiams.

Periklio laidotuvių kalba prasideda nuo standartinių retorinių topų, kuriuos atėniečiai ne kartą girdėjo apie save. Atėnų santvarka atsirado ne šiaip sau, o aktyvaus piliečių dalyvavimo ir pasišventimo, ypač įveikiant persų invaziją, dėka; taip pat Atėnai sutraukia geriausius visų santvarkų elementus, tokius kaip laisvė, politinė lygybė, įstatymų viršenybė ir meritokratija; toliau, Atėnuose esama deramo balanso tarp viešo ir privataus gyvenimo, kiekvienam, net ir labiausiai kenčiančiam nepriteklių, yra suteikiamos sąlygos turėti laisvo laiko, dalyvauti politikoje ir mėgautis valstybės pasiekimais bei pažanga; iš to plaukia turtingas kultūrinis ir socialinis gyvenimas, laisvi, dosnūs ir drąsūs piliečiai, ir valstybės ribose sau pakankamas politinis gyvenimas²⁰. Visa tai matėme *Kritone*: valstybė sudaro sąlygas žmonėms gerai gyventi ir šis teiginys tampa stipria retorine priemone įtikinėti valstybės reikalingumu. Parodęs, dėl kokių Atėnų kritę kariai pasiaukėjo, Periklis kreipiasi į minią:

¹⁸ Pvz., Lisijas, *Laidotuvių kalba*, 2.18–19; Demostenas, *Prieš Aristogeitoną*, 25.15–16.

¹⁹ Žymiausias mus pasiekusios laidotuvių kalbos yra Periklio (431 m. pr. Kristų), Gorgijo (publikuota 347 m.), Lisijo (394 m.), Demostenos

(338 m.), Hiperejido (323 m.) ir Platono *Meneksenas*, analizuojantis ir šaržuojantis šių kalbų žanrą.

²⁰ Tukididas, *Peloponeso karo istorija*, 2.36–41.

Jūs, išlikusieji, turite trokšti ne ką mažesnio dvasios tvirtumo mūšio lauke, nors ir verta melsti saugesnės baigties. Jūs turite ne tik žodžiais paisyti narsumo teikiamos naudos – apie tai gal kas nors plačiai kalbės, suminėdamas visas gėrybes, kokias tik teikia gynyba nuo valstybės priešų, nors jūs ir patys tai žinote neblogiau už jį – bet ir patys mąstyti apie Atėnų galią, matydami ją kiekvieną dieną savo darbuose, iki kol aistringai pamilsite valstybę. Ir, kai patirsite visą jos didybę, įsisąmoninkite, kad visa tai pasiekė vyrai, žinantys savo pareigą ir turintys drąsos ją vykdyti, kurie savo veiksmuose visada bijojo gėdos, ir kurie, jei savo užmojuose patirdavo kokią nesėkmę, nemanė gali palikti valstybę be savo šaunumo ir pasiaukojimo atiduodami jai gražiausią savo auką.²¹

Periklio žodžiai apie meilę valstybei toli gražu nepriima tipinių meilės motinai ar tėvui motyvų. Ši meilė yra užvaldanti ir aistringa. Periklis tiesiai vadina pilietį Atėnų meilužiu (*erastēs*, 2.43.1.8). Iš pasąžo matyti, kad piliečio aistra privalo būti intensyvi, emociinga, vienpusė: greta galios, jam nereikia turėti geresnių priežasčių mylėti valstybę, jam nereikia kartu su kitais – piliečiais, artimaisiais, draugais – dalytis meile, o svarbiausia, jam nereikia pačiam būti valstybės mylimam. Tik jam vienam reikia gyventi kasdien galvojant apie valstybę, pamiršus savo ir kitų interesus ir absoliučiai jai atsidačius. Periklis įsitikinęs, kad tokiu būdu piliečiai stengsis visomis išgalėmis tenkinti savo šalies poreikius ir jiems bus gėda ją nuvilti. Toliau Periklis teigia, kad, pamilę valstybę, piliečiai rungtyniaus ir konkuruos tarpusavyje dėl valstybės dėmesio jiems, agonistinis santykis užtikrins valstybės didybę, o ši savo ruožtu užtikrins nemarią šlovę ją iškovojusiems piliečiams²². Visa tai skamba ne kaip laisvo žmogaus santykis su valstybe, o kaip vergystė. Bet jei tarnavimas kylo iš meilės, atrodo, kad išnyksta riba tarp individo laisvės ir nesuinteresuoto atsidavimo kažkam anapus jo. Šią intymią tiesą Periklis nori perkelti į viešąją erdvę: jo kuriama pilietybės koncepcija yra grįsta ne įprasta meile, o erotika, ir jis siekia pilietinio gyvenimo, primenančio ne šeimą, o įsimylėjėlių aistras. Ne atsitiktinai ši koncepcija šokiruoja. Periklis sąmoningai naudoja homoerotinę *erastēs* sąvoką ir su ja susijusias minėtas aristokratinės praktikas²³. Jis tikėjosi, kad adaptavęs aristokratinę mylinčiųjų ir mylimųjų santykį demokratijoje, jis įžiebs naujos ugnies patriotizmui ir karui su Sparta.

Nesunku nuspėti, kaip jau ten galiausiai nutinka su ugninga meile valstybei arba, tiksliau tariant, valdžiai.

Ji gimdo ne demokratų, o tironus. Aistringas santykis su politika verčia ne tik atiduoti visą save politiniam veikimui, bet ir sukuria geismą pasisavinti šlovę viešumoje tik sau ir pavydą, jei tenka dėmesiu ir scena dalytis su kitais. Tai skatina troškimą savintis valstybę ir norą tapti vieninteliu, išrinktuuju bendruomenės numylėtiniu. O jei prie viso to pridėsime politiniu lygmeniu palaikomą varžybų nuotaiką, tai bendruomeninis gyvenimas išvirsta į kovą, o ne bendradarbiavimą. Galimas daiktas, kad Periklio laidotuvių kalba ne tiek nukalė naują pilietybės sampratą, kiek conceptualiai įvardijo tai, ką Periklis savo akimis matė Atėnų gyvenime. Jo gyvenamuoju laikotarpiu senoji politikų karta buvo nustumta į šoną, išskyrus patį Periklį, Atėnai neteko aiškaus lyderių pasirinkimo ir savo viltis pirmiausia kreipė į jaunimą. Staiga ambicingumas, įnešantis naujos jėgos, žavesys, suteikiantis politikai daugiau glamūro, ir jaunatviškas nepasirengimas, reiškiantis politinį nesuiterpimą, tapo populiarioriais ir vertinamomis savybėmis. Ne viename Platono ir Ksenofonto veikaluose matome šių jaunų žmonių portretus, kurie, tik sulaukę pilnametystės, veržiasi užlipti ant tautos susirinkimo tribūnos ir paaiškinti, kaip nuo šiol visi turės gyventi. Kaip vėliau Platonas su kartėliu pastebės, tais laikais visas miestas norėjo atrodyti ir elgtis kaip jaunimas, visi liaupsino ir laukė naujosios kartos, net seniai imitavo jaunuolių madas, kalbėseną ir aprangą²⁴. Tai buvo ir Periklio kaltė: jo paties iškilimas ir trisdešimt metų trukęs dominavimas sukūrė politinį vakuumą ir priverė ieškoti pakaitos jaunimo tarpe. O jaunuoliai nebuvo pasiruošę politiniam gyvenimui, jie neturėjo iš kartos į kartą perduodamos patirties, menkai mąstė apie demokratinį gyvenimo būdą, o pats Periklio vienvaldystės pavyzdys vertė juos siekti tokio paties iškilimo ir gundė dar didesniu prizu – tikra tironija. Todėl visiškai natūralu, kad Perikliui 429 m. mirus, jaunieji politikai įkai-tino viešąją erdvę. Jų rankose politinis gyvenimas tapo rizikingas ir nenusipėjamas, jų taktiniai ir strateginiai pasiūlymai ne kartą išvirto į demoralizuojantį fiasko ir herojiškas avantiūras kare su Sparta, kiekvienas pralaimėjimas ir pergalė vertė susidoroti su priešininkais, veikimo metodai tapo vis žiauresni: masiniai nugalėtų miestų išžudymai, kaip Melo saloje 416 m., ir nuolatiniai savo miesto piliečių persekiojimai. Atėnai prarado bendro sugyvenimo normas, aistra Atėnų galiai atvedė ten, kur ir žadėjo – į pilietinio karo ir santvarkos nuvertimo pavojų. Vidury Peloponeso karo paaiškėjo, kad piliečių susiskaldymas ir siekis dominuoti politinėje arenoje yra toks didelis, kad jie vieni kitus laiko eg-

²¹ *Ibid.*, 2.43.1, vertė Leonas Valkūnas, pakeitimai V. B.

²² *Ibid.*, 2.43.2–6.

²³ Pvz., vienpusė meilė, konkurencija su kitais mylinčiaisiais, gėdos jausmas nuvyklus mylimajai, intensyvus meilės demonstravimas įvairiais

darbais ir kt. Plg. Ksenofontas, *Spartiečių santvarka*, 2.12–14; Ksenofontas, *Puota*, 8.32–35; Ksenofontas, *Helenika*, 4.8.39; Platonas, *Puota*, 178d–179a, 182a–d; Platonas, *Istatymai*, 636a–d.

²⁴ Platonas, *Valstybė*, 563a–b.

zistenciniais priešais ir jau geriau derėsis su priešiška Sparta arba nekenčiamu Persijos valdovu, nei su kaimynais kitapus gatvės.

Keli šių aistringųjų demokratų-tironų vardai Antikos filosofus ir istorikus ypač domino. Kas bendra tarp Alkibijado, Kritijo ir Charmido? Visi trys atėjo iš tos pačios aplinkos. Jie – aristokratai, mėgavęsi pinigais ir garsių protėvių vardais, savo ekscentrišku elgesiu nuolat būdavę miesto dėmesio centre, Atėnų auksinis jaunimas, giminytės ryšiais daugiau ar mažiau susijęs su Periklio šeima. Sakytume, nuo mažumės pasmerkti valdžiai. Priešingai nei jų tėvams ir seneliams, jiems nereikėjo pratintis prie savo statuso kantriai mokantis iš vyresnių. Jų lavinimas buvo patikėtas profesionaliems edukatoriams, sofistams, mokiusiems juos retorikos, debatų ir teismo bylų sprendimo meno, atskleidusiems jiems, kokie yra kalbiniai ir psichologiniai mechanizmai manipuluoti įrodinėjant savo tiesą pašnekovui arba miniai, dėščiusiems apie žmogaus prigimties ir politikos paslapčių ypatybes. Jie atėjo veikti į nusistovėjusį politinį pasaulį, tačiau patys buvo suformuoti naujų intelektualinių madų. Ir jie buvo pasiryžę senąjį pasaulį pakeisti pagal savo matymą. Jų ugdymas buvo nukreiptas pragmatikos, sėkmės ir asmeninės naudos linkme, ir jie labai anksti suprato, kad turi viską, ko reikia galiai. Kur visa tai galiausiai atvedė, galima nuspėti. Alkibijado oportunistą trumpai apibendrinti sunku, bet čia pakaks pasakyti, jog jis sugebėjo ne tik suburti milžinišką kariuomenę ir taip pasiųsti trečdalį Atėnų piliečių į pražūtį per kampaniją Sicilijoje, bet ir išduoti Atėnus mažiausiai du kartus: pirmąkart – Spartai, kuri su jo pagalba pasiekė svarbių taktinių laimėjimų, o antrąkart – Persijai. Tuo tarpu Kritijas, Charmidas ir jų kompanija sunkiausią Atėnų istorijos valandą, 404 m. pralaimėjus kare su Sparta, pasisiūlė padėti spartiečiams sunaikinti Atėnų demokratiją. Remiami Spartos kariuomenės, jie įkūrė trisdešimties tironų tarybą, turėjusią pakeisti santvarką ir atimti iš didelės dalies piliečių politines teises ir turta. Tiesa, jiems to nepakako ir tironiškąją revoliuciją vainikavo masinis „netinkamų“ atėniečių valymas. Po metus trukusio siautėjimo, propartietiškas režimas buvo nuverstas, o tironai – išžudyti.

Tas faktas, kad demokratija buvo pasmaugta tiek lauktos jaunosios kartos rankomis, paliko gilų randą.

²⁵ *Ibid.*, 559d–561a.

²⁶ *Ibid.*, 572e–573c, vertė Jonas Dumčius.

Natūralus klausimas – kas kaltas? Tokie skirtingi tyrimai kaip Tukidido *Peloponeso karo istorija* ir Aristotelio *Atėniečių santvarka* sutarė, kad nei konkretūs kariniai sprendimai, nei pati Atėnų santvarka kaip tokia neturėjo lemiamos reikšmės. Filosofai manė, kad čia pirmiausia būta vidaus politikos krizės, o jos epicentras – ugdymo krizė. Platono diagnozę sudarė trys punktai: pirma, tradicinės ugdymo vertybės neteko savo ankstesnio patrauklumo bei įtikinamumo ir jos sukūrė edukacinę tuštumą; tuomet pastaroji buvo pripildyta naujomis eksperimentinėmis idėjomis, tarp kurių dominavo sofistinis raginimas „gyventi pagal prigimtį“; galiausiai senojo ugdymo sąvokos buvo sugražintos į naująją paradigmą tarus, kad visa tai, ką sofistai siūlo kultivuoti, išties yra tos pačios dorybės, kurių senoji karta ir laikėsi²⁵. Bet tai nebuvo šios ugdymo programos pabaiga. Svarstydamas, kas vėliau nutiko Alkibijadui ir jo kartai, Platonas rašė:

Kai tie išmaningi kerėtojai ir tironų kūrėjai nesitiki koku nors kitu būdu išlaikyti jaunuolį savo rankose, jie išgudrina įdiegti jam kokią nors aistrą, valdančią dykinėjimo ir švaistymo troškimus; ši aistra – tai tarsi didelis sparnuotas tranas. [...] Aplink šią aistrą spiečiasi kiti troškimai, lydimi smilkalų, miros, vainikų, vynų ir tokioms bendrijoms įprastų palaidų smagumų. Išauginę ir išpuoselėję gašlumo geluonį, šie troškimai įdiegia jį tranui, ir tada tasai sielos valdovas, apimtas šėlo, gelia. Ir jeigu jis aptinka jaunuolio sieloje nuomonių ar troškimų, kuriuose dar likę šiek tiek padorumo ir gėdos, užmuša juos, išstumia lauk, kol jaunuolis galutinai apvalo savo sielą nuo nuosakumo ir pripildo ją užplūdusio šėlo. [...] Žmogus, mano mielas, tikru tironu tampa tada, kai jis arba dėl savo prigimties, arba dėl įpročio, arba ir dėl vieno, ir dėl kito [...] nuolat būna ką nors išsimylėjęs arba išseina iš proto.²⁶

Ar šis pasažas suverčia visą kaltę vien tik sofistinio judėjimo suformuotoms idėjoms ir ugdymo programai? Iš dalies. Pasaže aptariamas psichologinis tipažas tikrai priskirtinas tam, ką kritikai laikė sofistinės pedagogikos rezultatais. Tačiau esminis elementas, įtvirtinantis naujo tipo mąstymą apie politiką ir motyvuojantis siekti sofistų idealų, yra aistra. O ši, jei mūsų tyrimas yra teisingas, yra periklinės viešosios erdvės, skatinusios agonistinių ir aistringą santykį su valstybe, rezultatas. ❧

APIE PARTIZANUS IR HOLOKAUSTĄ

Dainius Noreika

Partizanų kovą už Lietuvos nepriklausomybę nuo Sovietų Sąjungos, vykusią 1944–1953 m., jau gana seniai pradėta tyrinėti moksliskai. Prieš 30 metų pasirodžiuosioje Kęstučio K. Girniaus knygoje¹, netrukus perspausdintoje ir jau laisvoje Lietuvoje², subalansuotai derinant socialiniams mokslams būdingesnę racionalaus pasirinkimo teorijos prieigą ir istorinių (dėl ribotų galimybių – publikuotų, dažnai kupiūruotų) šaltinių tyrimą, partizanų karas atskleidžiama kaip pamatinė pokario Lietuvos socialinė tikrovė. Knygos sukakčiai paminėti skirtoje „Trakinių partizanų“ akademinės dienos diskusijoje dalyvavę istorikai pažymėjo, kad Girniaus monografija ne tik pralenkė laiką daugybe Lietuvos partizanų karo tyrinėjimo aspektų, bet ir daugybe klausimų lieka aktuali šiandien³.

Girnius įtikinamai parodė, kad profesionalus žvilgnis į disponuojamus šaltinius gali neutralizuoti daugelį jų fragmentiškumo ir nepatikimumo problemų, pademonstravo, kaip mūsų partizanų karas atrodo platesnėje ankstesnių ir vienalaikių ginkluotų konfliktų perspektyvoje, kartu atskleisdamas tokios perspektyvos naudą paties reiškinių suvokimui. Tačiau galbūt svarbiausia – jis įgyvendino principą, kad „nevalia vieno [sovietinės istorijos, – D. N.] mito keisti kitu“⁴. Iš Girniaus studijos mes žinome, kad tekstas apie Lietuvos partizanų karą gali nebūti ideologizuotas ar politizuotas, kad juo įmanoma atskleisti visumą okupuotame krašte vykstančių procesų, supažindinti su žmogaus elgsenos variacijomis konkrečiomis istorinėmis aplinkybėmis, ugdyti kritinį mąstymą ir kt. *Partizanų kovos Lietuvoje* ir lietuvių išėivijai, ir besilaisvinančiai, po to ir laisvai Lietuvai tapo tikro mokslinio nesenos praeities tyrimo pavyzdžiu, kuriam prilygti dėl didžiulio ideologinių iškraipymų paveldo, ilgametės gynimosi nuo jo tradicijos ir gyvų atminties aistrų buvo beveik neįmanoma.

Atskirai dėmesio yra vertas vienas Girniaus jau iš pagrindų užkabintų interpretacinių klausimų blokas, prie kurio šiame tekste ir sustojama detaliau. Klausimai

mai sukasi apie dalies už Lietuvos nepriklausomybę kovojusių partizanų ankstesnį kolaboravimą su naciais ir dalyvavimą žydų žudynėse. Dar prieš trisdešimtmetį Girnius suformulavo keletą pagrįstų (tuo metu jam prieinamų šaltinių analize pagrįstų) tezių, įgalinusių gilesnį šios problematikos suvokimą: a) dalis buvusių nacių kolaborantų, net ir dalyvavusių masinėse civilių, daugiausia žydų, žudynėse antrosios sovietų okupacijos pradžioje tapo partizanais: „[i] miškus pateko ir tie, kurie vokiečių okupacijos metais jau buvo įpratę žudyti“⁵; b) buvusieji nacių kolaborantai (dauguma kurių pokariu slapstėsi arba pasitraukė į Vakarų) sudarė tik nedidelę dalį partizanų, tarp kurių kiekybiškai dominavo jaunesni represyviams sovietų režimui besipriešinę žmonės; c) be išsamaus empirinio tyrimo platesni šios problematikos apibendrinimai yra sąlygiški, nes tik toks tyrimas padėtų tiksliau atsakyti į klausimą, koks buvo Lietuvos partizanų karo ir ankstesnio lietuvių kolaboravimo su naciais santykis⁶. Atrodytų, atsivėrus sovietiniams archyvams, gausėjant atminimo šaltinių, vis atrandant užslėptų partizanų veiklos dokumentų buvo galima tikėtis, kad kas nors netruks priimti Girniaus pasiūlytą konceptualių tyrimų perspektyvą.

Tačiau taip iš esmės neįvyko. Ir šiandien, diskutuojant dėl partizanų ankstesnio dalyvavimo žydų žudynėse ar kolaboravusiųjų su naciais vėlesnio partizanavimo dažniausia linkstama į kraštutinumus, kai pasiduodama vienaip ar kitaip ideologizuoto vertinimo formulavimams. Tekstuose partizanai arba tapatinami su žydų žudikais, arba mėginami visiškai atsieti nuo šio „problemiško“ konteksto. Abiem atvejais faktams tenka tikrai ne pagrindinis vaidmuo. Papildomą kliūtį kritiškam ir objektyviam dalyvavimo Holokauste ir partizanavimo santykio svarstymui sudaro dažnai abiem minėtomis ideologizuotoms perspektyvoms priimtina nuostata, kad žydų žudikai buvę dehumanizuoti individai iš to meto visuomenės paraščių (nesutariama tik dėl

¹ Kęstutis Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1987.

² Kęstutis Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1990.

³ 2017 m. balandžio 27 d. Vilniaus universiteto Istorijos fakultete vy-

kusioje diskusijoje dalyvavo knygos autorius Kęstutis Girnius ir istorikai Norbertas Černiauskas, Mindaugas Nefas, Aistė Petrauskienė.

⁴ Kęstutis Girnius, *op. cit.*, p. III.

⁵ *Ibid.*, p. 369.

⁶ *Ibid.*, p. 97–99.

tokių individų kiekio). Kaip visa tai atrodo konkrečiai ir kokie šansai kalbamus kraštutinumus ir jų siūlomą perskyrą įveikti?

PARTIZANAI = ŽUDIKAI?

„Kauno mirties dileris: Juozas Lukša.“ Taip vadina si viena iš pernai JAV apgintos humanitarinių mokslų daktaro disertacijos dalių⁷. Juozas Lukša, žinomas Lietuvos partizanų vadas (slapyvardžiai Daumantas, Skirmantas ir kt.), tapo vienu pagrindinių herojų šio akademinio darbo, kuriame analizuojama, kaip Vakarų valstybės, ypač jų žvalgybos, pasitelkė buvusius nacių bei jų kolaborantus Šaltojo karo konfrontacijoje su SSRS. Davidas Albanese'as dėsto, kad Lukša, nacių kolaborantas, 1941 m. birželio 27 d. Kaune „Lietūki“ garažo kieme vykusių žydų žudynių dalyvis, pokariu – svarbus antisovietinio pasipriešinimo veikėjas, tapo priimtiniu bendradarbiu JAV Centrinės žvalgybos agentūrai (CŽA), o šiandien yra priimtinas herojus savo tautinę tapatybę stiprinantiems lietuviams. CŽA sprendimas pasirinkti „mažesnę blogį“, t. y. bendradarbiavimą su nusikaltėliu Lukša, autoriui yra suprantamas dėl Šaltojo karo aplinkybių. Tačiau Lukšos heroizacija šiandienėje Lietuvoje, jo vertinimu, liudija vertybinių orientyrų problemą, veikiausiai nulemtą „postkomunistinės šalies багаžo“⁸.

Albanese'as teigus. Asmens patriotizmas, pastangos siekiant tautos politinės nepriklausomybės ar bet kokie kiti nuopelnai negali tapti indulgencija už padarytus nusikaltimus žmoniškumui, o jo biografija negali būti konstruojama selektyviai ištrinant nemalonus įrašus. Į šiuos autoriaus teiginius tikrai verta įsiklausyti. Tačiau tik į šiuos, nes visa tai, kas pasakyta apie Lukšos sąsajas su naciais ir dalyvavimą žydų žudynėse, yra nepagrįsta, tiksliau, laužta iš piršto. Tai, ką autorius pateikia kaip jo teiginius pagrindžiančius įrodymus, iš tikrųjų juos diskredituoja. Tai nuorodos į Rusijos propagandisto Aleksandro Diukovo redaguotą knygą⁹ ir fotografiją, kurioje užfiksuotas nužudytų aukų fone pozuojantis nenustatytos tapatybės asmuo su laužtuvu ar lazda¹⁰. Reikia ne tik labai pasitikėti tokios informacijos pateikėjais, bet ir nekreipti dėmesio į akivaizdžius Lukšos bei nuotraukoje įamžinto žydų žudiko anatominius skirtumus. Šie paklydimai gali būti paties autoriaus tendencingo požiūrio ar profesionalumo stokos pasekmė. Tačiau tikėtinau, kad Albanese'as tiesiog sekė jam

pažįstama istoriografinė tradicija, kuri Lietuvos partizanų tapatinimo su žydu žudikais paradigma įtvirtino taip giliai, kad naujų mokslinių darbų autoriams nė nekyla minčių ją patikrinti.

Panašios mados yra persmelkusios ir gerokai plačiau pasklidusius publicistinius bei pop-istorinius tekstus. Prieš keletą metų Nyderlanduose ir Lietuvoje išleistas Roberto van Voreno darbas yra vienas geriausių abejingumo skelbiamų faktų patikimumui pavyzdžių. Čia antisovietinis lietuvių veikimas tapatinamas su pronacine laikysena, pokario partizanai minimi tik žydų žudynių kontekste, 1941 m. Birželio sukilimas kildinamas tik iš Lietuvos aktyvistų fronto, o pastarasis – iš nacių¹¹. Partizanams kaltė priskiriama ne tik už dalyvavimą Holokauste, bet ir už jo užmiršimą. Esą dėl „miško brolių“ grasinimų net žydus nuo represijų gelbėjusieji žmonės bijodavę kalbėti apie tai, ką padarę¹². O štai kaip pateikiamas Vietinės rinktinės sunaikinimo siužetas: „[i]š 13 000 demobilizuotų karių tik dalis, apie 3 500, atidavė ginklus, o kiti pasitraukė į miškus ir vėliau sudarė prieš sovietus kovojusių partizanų branduolį. Tragedija ta, kad tarp tų, kurie narsiai kovėsi prieš sovietų okupaciją, buvo tie, kurie aktyviai dalyvavo žydų žudynėse“¹³. Kodėl gi žudynių vykdymas inkriminuojamas Vietinei rinktinei, kuri su tuo neturėjo nieko bendra? Tikėtina – todėl, kad ji buvo suformuota nacių okupacijos metu. O visa kita – ypač faktas, kad rinktinės veikimo ir masiškiausių žydų žudynių Lietuvoje laikotarpiai nesutapo – nesulaukia autoriaus dėmesio. Aišku, Vietinėje rinktinėje buvo asmenų, kurie anksčiau dalyvavo žydų žudynėse ar pogromuose, o vėliau tapo partizanais, tačiau toks niuansuotas aiškinimas tekste neatsispindi.

Analogiška trajektorija ir faktiniais klystkeliais sekama didelio viešuomenės dėmesio sulaukusioje Rūtos Vanagaitės ir Efraimo Zuroffo knygoje¹⁴. Nepaisant triukšmingai paskelbto naujo požiūrio, *Mūsiškiuose* taip pat tradiciškai nežvelgiama skirties tarp lietuvių antisovietinio pasipriešinimo, nepriklausomybės atkūrimo aspiracijų ir nusikaltimų žmoniškumui. Autorė į vieną nusikaltėlių gretą surikiuoja ir Lietuvių aktyvistų frontą, ir Lietuvos nacionalsocialistų partiją; ir Birželio sukilimą, ir Laikinąją vyriausybę; taip pat lietuviškąją administraciją, Katalikų Bažnyčią, Tarėjų tarybą, Tautinio darbo apsaugą, Hamanno skrajojantį ir Vilniaus ypatingąjį būrius. Knygos skaitytojo akiratis užpildomas ne praeities tikrenybių detalėmis, bet emo-

⁷ David Albanese, *In Search of a Lesser Evil: Anti-Soviet Nationalism and the Cold War*, [daktaro disertacija], Boston: Northeastern University, 2016, p. 222–252.

⁸ *Ibid.*, p. 251.

⁹ *Великая обоганная война-2. Нам не за что каяться!* редактор Александр Дюков, Москва: Яуза, Эксмо, 2008.

¹⁰ David Albanese, *op. cit.*, p. 222–252.

¹¹ Robert van Voren, *Undigested Past: The Holocaust in Lithuania*, Amsterdam: Radopi, 2011, p. 66–72; Robert van Voren, *Neįsisavinta praeitis: Holokaustas Lietuvoje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, p. 66–72.

¹² *Ibid.*, p. 173.

¹³ *Ibid.*, p. 113.

¹⁴ Rūta Vanagaitė, *Mūsiškiai*, Vilnius: Alma littera, 2016, p. 48–103.

ciškai pagavimomis NKVD tardymo protokolų ar amžininkų liudijimų ištraukomis¹⁵.

Naujausio šios srities darbo – Arkadijaus Vinokuro knygos – kartinė idėja, kad „budelių vaikai nekalti dėl savo tėvų nusikaltimų“¹⁶, įgyvendinama iš tikrųjų novatoriškai (publikuojant trisdešimt penkis pokalbius su žydų žudikų ar kitaip dalyvavusių genocide vaikais ir kitais giminaičiais). Paties autoriaus rašytas knygos įvadas išsiskiria subtiliomis ir giliomis min-

Monika Mykolaitytė. Be pavadinimo. 2011. Fotografija

timis. Tačiau paliesdamas klausimą apie nepagrįstą „pokario „didvyrių“ garbinimą“¹⁷ Vinokuras prisimena vieno iš antisovietinio pagrindžio organizatorių Jono Noreikos – Generolo Vėtros biografiją ir požiūrį į ją išsako pasitelkdamas komentaro interneto portale citatą: „[t]aip, Jonas Noreika kovojo prieš rusus. Ar mes ne visi kovojome prieš rusus? Jonas Noreika padarė tai, ką padarė daugelis lietuvių, bet jis taip pat organizavo žydų getą, kuris privedė prie tūkstančių mūsų Lietuvos piliečių nužudymo. Jis suėmė nieko neįtariančius Lietuvos piliečius, užsiėmusius savo kasdieniais darbais. Jis įsakė vykdyti jų turto plėšimą, apiplėšė ir paruošė juos sunaikinimui. Stalinas elgėsi taip pat“¹⁸. Tačiau kodėl autorius nesiima pats aiškintis lietuvių partizanų ankstesnio bendradarbiavimo su naciais problematikos, bent pamėginti aptarti istorinį lauką, kritiškai įvertinti šaltinius? Vietoj to jis pasirenka visų šių elementų stokojančią nekompetentingą nuomonę. Antai profesionalus Alfredo Rukšėno tyrimas rodo, kad Noreika nebuvo nei masinių žydų žudynių iniciatorius, nei organizatorius, nes tai vykdė nacių saugumo policijos operatyvinės

grupės. Jis nesuiminėjo pasmerktųjų, nes tai vykdė lietuvių policijos personalas. Žagarės getas buvo įsteigtas dar prieš Noreikai pradėdant eiti kokias nors pareigas Šiaulių apskrities administracijoje. 1941 m. rugpjūčio 22 d., jau būdamas apskrities viršininkas, jis perdavė valsčių viršaičiams ir miestelių burmistrams Šiaulių apygardos viršininko Hanso Gewecke'ės įsakymą dėl apskrities žydų perkėlimo į Žagarės getą, be to, organizavo žydų turto nusavinimą apskrities administracijos žinion¹⁹. Noreika buvo nacių kolaborantas ir eilinis Holokausto proceso dalyvis, bet kolaborantas ir žudikas – nėra tas pats.

Kokios gi šios istorinių tekstų tradicijos, kurią reprezentuoja minėtieji darbai, šaknys? Jų esama dviejų. Pirmoji glūdi dar Antrojo pasaulinio karo metais susiklosčiusioje pasaulėžiūros schemeje, dalijančioje pasaulį į Ašies ir Antihitlerinės koalicijos blokus. Šioje dvipolėje konstrukcijoje tam tikra vieta teko ir įvairiems partizanams: sovietiniai-komunistiniai partizanai buvo suvokiami kaip Antihitlerinės koalicijos priedėlis, o Lietuvos partizanai, kaip ir 1941 m. birželio sukilėliai, Vietinės ir Tėvynės apsaugos rinktinių nariai, Vokietijoje parengti Lietuvos laisvės armijos žvalgai buvo priskiriami pronacinių subjektų kategorijai. Tokia samprata persikėlė į pokarį, o atidesniems minėtų reiškinų tyrinėjimams Vakaruose nebūta nei akademinio intereso, nei palankios politinės konjunktūros.

Tačiau pokario ir Šaltojo karo laikų konjunktūra, lėmusi politiškai motyvuotus nacių ir jų talkininkų vertinimus bei tekstų apie Holokaustą kryptis²⁰, buvo tinkama kryptingai sovietų veiklai, tapusiai antrąja lietuvių partizanų su žydų žudikais tapatinančios istoriografinės paradigmos šaknimi. Sovietai ypač pabrėžė lietuvių antisovietinių kovotojų ir nacių ideologinį bendrumą, įrodinėjo, kad lietuviai, veikdami išvien su naciais, vykdė masines civilių žudynes, o vėliau tuos pačius metodus pritaikė partizanaudami. Mingailės Jurkutės teigimu, įgyvendinant sovietų režimo uždavinius, „lygiagrečiai buvo pateikiamos nacių vykdytos masinės žudynės ir „banditų nusikaltimai“, taip sulyginant jų statusą ir nusikaltimo svorį – viso laisvojo pasaulio pasmerkto nacionalsocializmo nusikaltimus žmoniškumui ir Lietuvoje siautėjusių „banditų gaujų“ nusikaltimus niekuo dėtiems taikiems gyventojams“²¹. Vakarų šalių visuomenės tokie naratyvai pasiekė dėl sistemingų KGB pastangų, kuriomis siekta diskredituoti lietuvių laisvės siekius ir sukiršinti lietuvių bei

¹⁵ Plačiau žr. Nerijus Šepetytis, „Jūsiskiai – mums ne mūsųškiai“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2016, Nr. 2, p. 10–16.

¹⁶ Arkadijus Vinokuras, *Mes nežudėme*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2017, p. 11.

¹⁷ *Ibid.*, p. 29.

¹⁸ *Ibid.*, p. 30.

¹⁹ Alfredas Rukšėnas, „Jono Noreikos-Generolo Vėtros biografijos

kontroversijos“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2016, Nr. 1 (39), p. 39–64.

²⁰ Nerijus Šepetytis, „Lietuvių santykiai su žydais? Holokausto istoriografijos analitika“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2005, Nr. 6, p. 246–254.

²¹ Mingailė Jurkutė, *Lietuvos partizanų karo atmintis: Sovietinis, vietinis ir išeivijos pasakojimai*, [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 71.

žydų sionistų bendruomenės²². Vėliau jie tapo pagrindu leidiniams, įrodinėjusiems, kad Jonas Žemaitis-Vytautas, Adolfas Ramanauskas-Vanagas, Lukša, Noreika, kiti žinomesni partizanų vadai ir rezistentai buvo žydų žudynių vykdytojai²³. Šitaip išsiskynęs Lietuvos partizanų ir nacių tapatumo mitas šiandien yra gyvas ne tik Rusijoje, bet ir Vakaruose bei Lietuvoje. Be to, jis yra įkomponuojamas į naujus tekstus, dalis kurių pasižymi net moksliskumo atributais. Šie tekstai ir toliau palaišys naratyvo gyvastį, o šaltinių kritika, faktų verifikacija, dėmesingas vietinių procesų ir reiškinių unikalumo pažinimas, istorinio konteksto įvertinimas ir toliau nebus reikalingi.

PARTIZANŲ IDEALIZACIJA

Problema ta, kad darbai apie partizanų karą, išleisti Lietuvoje po fundamentaliosios Girniaus knygos perleidimo, mėgina paaiškinti tikrai ne viską. Jie pasakoja apie heroizuotą laisvės kovą, apie partizanų spaudą, religingumą, pabrėžia, kad partizanai buvo vienintelė teisėta okupuotos Lietuvos valdžia. Tačiau kai kurie partizanų apygardos vado Juozo Krikštaponio, kuopos vado Stasio Čėplos-Vilko, būrių vadų Juozo Ūselio-Pakalnio ir Edvardo Guogos-Glaudžio biografijų faktai netampa integralia tokio pasakojimo dalimi. Į šį pasakojimą paprastai nepatenka žinios, kad minėtieji asmenys, tarnaudami naciams pavaldžiame 2-ajame policijos batalione, dalyvavo civilių (daugiausia žydų) žudynėse dabartinės Lietuvos ir Baltarusijos teritorijose²⁴.

Net prieš 1990 m. kovo 11-ąją Lietuvos partizanus ir Birželio sukilėlius imta garsiai vadinti laisvės kovotojais. Tuometinėje valstybingumo atkūrimo atmosferoje istorijos vaizdiniai atgimė kaip tautos tapatybės ir patriotizmo ugdymo šaltinis, o juose iškilo ir ginkluotų kovų prieš SSRS siužetas. Jis formavosi pirmiausia kaip atsvara sovietiniam propagandiniam pasakojimui, kuris nebuvo priimtinas tiems, kurie disponavo jam priešingu, dažniausiai artimoje socialinėje aplinkoje suformuotu antisovietinių kovų pažinimu ir tiems, kuriems jis siejosi su kitais jau demaskuotais propagandiniais vaizdiniais. Todėl šie žmonės savo antisovietinio pasipriešinimo sampratą ėmė grįsti idealizuotu pasakojimu, kuris buvo suręstas ant išėivijoje padėtų pamatų – ten rašiusių autorių Juozo Brazaičio-Ambrazevičiaus²⁵ ir Vytauto Vardžio²⁶ darbų. Pastarųjų kertiniu akmeniu

buvo paties partizano Lukšos-Daumanto suformuluota partizanų karo samprata, kurios branduolį sudarė partizano – laisvės kovotojo, sovietinių represijų aukos ir drauge civilių gyventojų gynėjo – vaizdiniai²⁷.

Išėivijoje besiformavęs idealizuotas pasakojimas buvo stipriai veikiamas prieškarinio Lietuvoje vyravusios istorijos rašymo tradicijos ir karo bei pokario metų aplinkybių. Tai (pirmiausia) lietuvių laisvės siekių, bendradarbiavimo su vokiečiais sąskaita, kontroversijos, kurios ypač nepalankios buvo pirmųjų tekstų apie rezistenciją autoriams. Tad nenuostabu, kad jų darbuose stengtasi išvengti prielaidų laisvės kovotojų tapatinimui su žudikais. Dėl to Brazaičiui-Ambrazevičiui, kurio veiklą nacių okupacijos metais taip pat tyrė JAV Kongreso ekspertų komisija (po tyrimo jis buvo išbrauktas iš JAV gyvenančių nacių karo nusikaltimais įtariamųjų sąrašo), Birželio sukilimas buvo „egzistencinis sprendimas“, o partizanų karas – „heroiškausias ginkluotos rezistencijos [...] veikimas“²⁸. Pačių rezistentų telkiamasi autorius aiškino pasitelkdamas „tautos riterinės atrankos“ bei „pareigos ir širdies motyvų“ epitetus²⁹.

Apie partizanų ankstesnį dalyvavimą žydų žudynėse (ir kolaboravimą su naciais apskritai) lietuvių autoriai

Monika Mykolaitytė. Be pavadinimo. 2011. Fotografija

nedaug rašė ir vėliau. Jų darbuose buvo linkstama manyti, kad dauguma žudikų ir kolaborantų partizanų karo metu buvo pasitraukę į Vakarus, slapstėsi arba ėmė dirbti sovietams. Apie tai Tomas Remeikis užsiminė gana lakoniškai³⁰, o Romualdas Misiūnas ir Reinas Taagepera – kiek plačiau: esą nacių kolaborantai „pa-

²² Darius Juodis, *Šiapus ir anapus kordono: Sovietų saugumo veikla prieš lietuvių išėiviją 1945–1991 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, p. 242–267.

²³ *Lithuania. Crime and Punishment*, 1999, January, Nr. 6.

²⁴ Alfredas Rukšėnas, *Kauno tautinio darbo apsaugos, 2-ojo pagalbinės policijos tarnybos batalionų karių kolektyvinė biografija*, [daktaro disertacija], Klaipėda–Vilnius, 2013, p. 217, 359, 362, 373.

²⁵ Juozas Brazaitis, *Vienų vieni: Dvidešimt penkerių metų rezistencijoje*, Chicago: Į Laisvę Fonas Lietuviškai Kultūrai Ugdyti, 1964.

²⁶ Vytautas Vardys, *Soviet Colonialism: The Baltic Experience*, Chicago, 1964.

²⁷ Juozas Lukša, *Partizanai už geležinės uždangos*, Chicago: Lietuvių katalikų spaudos draugija, 1950.

²⁸ Juozas Brazaitis, *op. cit.*, p. 190.

²⁹ *Ibid.*, p. 221–227.

³⁰ Tomas Remeikis, *Opposition to Soviet Rule in Lithuania 1945–1980*, Chicago: Institute of Lithuanian Studies Press, 1980, p. 58–59.

bėgo į Vokietiją arba stėjo bendradarbiauti su Maskva, dažnai pakeisdami vardą ir pavardę³¹. Šis teiginys iš tikrųjų atspindi dalies nacių kolaborantų pasirinkimus, tačiau nėra tinkamas visumai apibendrinti. Toks formulavimas rodo gana tiesmuką suvokimą, kad su okupantais bendradarbiavęs žmogus yra vien prisitaikėlis oportunistas, kuriam kitoks elgesys nėra būdingas. Keičiantis okupaciniam režimui jis arba sprunka su senuoju šeimininku, arba išverčia kailį ir tarnauja naujam. Vis dėlto Lietuvos istorinė tikrovė Antrojo pasaulinio karo metais buvo palanki rasti įvairiems kolaboravimo bei pasipriešinimo santykių pavidalams: tiek oportunistiškam dvigubam³², ar net trigubam kolaboravimui³³; tiek bendradarbiavimui su vienu okupantu siekiant apsiginti nuo kito. Šiandien aišku, kad nacių kolaborantai ne vien bėgo į Vakarus ar ėmė dirbti Maskvai. Nemaža dalis jų toliau kovojo prieš sovietus³⁴. Tačiau šių klausimų svarstymas išėivijoje dar nebuvo pribrendęs.

1990 m. Lietuvoje gana aštriai jaučiama naujųjų tautinių ir senųjų sovietinių istorinių vaizdinių kolizija taip pat nepaskatino rasti gilesnių išvalgų. Atvirksčiai, vietos autoriai buvo linkę plėtoti išėivijoje subrendusį idealizuotą pasakojimą. Objektvūs, tačiau, to meto supratimu, nepatogūs faktai taip pat nebuvo pageidaujami. Buvę tarp kertinių sovietinės propagandos vaizdinių, jie kartu su visa propaganda pateko į žlugusio komunistinio melo paveldą. Žvelgiant iš šio taško, faktus apie galimas partizanų sąsajas su nacių okupacija tereikėjo ignoruoti arba paviršutiniškai paneigti, pateikiant nuorodą į patogų šaltinį. Pavyzdžiui, Nijolės Gaškaitės ir bendraautorių darbe pateikiamas teiginys, kad tik 8% partizanų buvę kaltinami kolaboravimu su naciais, yra pagrįstas partizanų, kurie žuvo laikotarpiu nuo 1951 m. rugpjūčio iki 1953 m. sausio, biografinių duomenų sta-

tistika, nors šį aspektą išsamiau ir objektyviau atspindėtų 1944–1946 m. duomenys³⁵.

Apibendrinant, idealizuotas požiūris natūraliai susitelkė vien į lietuvių aukos ir kančios perspektyvą, o partizanų karą atsiejo ir izoliavo nuo santykio su problemiškais Antrojo pasaulinio karo procesais svarstymo, neskatino gilesnės, talpesnės ir kritišką mastymą ugdančios sampratos formavimosi. Dėl to partizanų karą idealizuojančius darbus vieni vadina ne tiek akademiniais tyrimais „mokslui priimtina prasme“, kiek viena iš praeities perspektyvų, „turinčia teisę garsiai kalbėti po ilgo draudimo prabilti“³⁶, kiti sieja su atskirų politinių jėgų mėginimu monopolizuoti „martirologinį diskursą“, siekiant įtikti „specifiniam“ elektoratui³⁷. (Pastebėtina, kad tokios interpretacijos dažnai ne mažiau ideologizuotos iš priešingos, jau aptartos pusės.) Tokia kritiškumo ir analitiškumo stokojanti perspektyva gaji ir šiandien³⁸. Jos poveikį visuomenei atspindi keisti svarstymai, kad antisovietinėje kovoje dalyvavęs ir už tai represuotas asmuo yra tarsi išteisinamas dėl ankstesnių nusikaltimų žmoniškumui. Esą „tik niekšas drįstų jį vadinti kolaborantu ar žydšaudžiu“³⁹.

AR VISI KOLABORANTAI VIENODI?

Idealizuotai partizanų karo paradigmai prijaučiantys autoriai yra linkę *a priori* atmesti (ar bent visiškai marginalizuoti) laisvės kovotojų sąsajas su nacių kolaborantais, ypač žudikais, dėl iki šiol egzistuojančios tendencijos pastaruosius dehumanizuoti, t. y. traktuoti kaip rasistus, sadistus ir užkietėjusius nusikaltėlius. Tačiau ar toks požiūris pagrįstas?

Kolaboravimas – tiesiog bendradarbiavimas su okupantu arba priešu – yra būdingas visai karų ir konfliktų istorijai. Tačiau etalonu dažniausiai laikomi bendra-

³¹ Romualdas Misiūnas, Rein Taagepera, *Baltijos valstybės: Priklausomybės metai 1940–1980*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 94–96.

³² Dalis buvusių sovietų kolaborantų (komunistų, komjaunuolių, milicininkų, saugumo bendradarbių ir kt.) Vokietijos okupacijos metu talkininkavo naciams, taip siekdami išvengti jų keršto; žr. Leonid Rein, „Local Collaboration in the Execution of the „Final Solution“, in: *Holocaust and Genocide Studies*, 2006, t. 20, Nr. 3, p. 381–409.

³³ Kai kurie minėtų „Lietūtkio“ garažo žudynių vykdytojai (pavyzdžiui, Juozas Surmas) iki 1940 m. buvo nacių saugumo agentai. 1940–1941 m. jie kolaboravo su sovietais, o 1941 m. birželį žudydami jie mėgino vėl įrodyti lojalumą naciams; žr. Arvydas Anušauskas, Gražina Sviderskytė, *XX amžiaus slaptieji archyvai: Dvylika istorijos detektyvų*, Vilnius: Alma littera, 2008, p. 58–101.

³⁴ Apie 35% visų partizanų vadų (Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos narių, sričių ir apygardų vadų) ilgiau ar trumpiau buvo tarnavę naciams pavaldžioje policinėse struktūrose; žr. Enrika Žilytė, „Partizanų vadų kolektyvinė biografija“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2016, t. 38, p. 84–112. Šiaurės rytų Lietuvoje (Zarasų, Rokiškio, Utenos apskričių teritorijose) veikusiose partizanų junginiuose buvusieji naciams pavaldžių savisaugos padalinių, viešosios policijos ir pagalbinės policijos nariai 1944–1945 m. sudarė 18–21% visų partizanų; žr. Dainius Noreika, „Nuo Lietuvos šaulių iki miško brolių: lokalsios ginkluotos struktūros raidos tyrimas“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2012, Nr. 2

(32), p. 50; Dainius Noreika, „Šauliai, Birželio sukilimas ir partizaninis karas: Šiaurės rytų Lietuvos atvejis“, in: *Lituanistica*, 2015, t. 16, Nr. 3 (101), p. 228. Žinoma, su laiku tokių asmenų dalis tarp partizanų vis mažėjo.

³⁵ Nijolė Gaškaitė, Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, Bonifacas Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 14.

³⁶ Egidijus Aleksandravičius, „Atviros atminties visuomenei“, in: Nijolė Gaškaitė, *Pasipriešinimo istorija: 1944–1953 metai*, Vilnius: Aidai, 1997, p. 5–6.

³⁷ Vasilijus Safronovas, „Lietuvos atminimo politikos tendencijos po 1990 metų“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, sudarė Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 337–378.

³⁸ Edita Jankauskienė, „1944–1953 m. Lietuvos partizaninis karas su Sovietų Sąjunga“, in: *Lietuvos karai: Lietuvos XIX–XX a. nacionalinių karų sisteminė-kiekybinė analizė*, Vilnius: Eugrimas, 2014, p. 211–270.

³⁹ Vytautas Sinica, „A. Terleckas – KGB'istas, valstybės kūrėjas – balvonai, J. Noreika – tautos gėda?“ in: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/v-sinica-a-terleckas-kgbistas-valstybes-kurejai-balvonai-j-noreika-tautos-geda.d?id=68629510>, (2017-05-28).

darbiavusieji su nacių valdoma Vokietija⁴⁰. Iš čia kilo ne tik vienas populiariausių kolaboravimo sinonimų – *kvislingizmas*, bet ir dauguma šiandienų akademinų apibrėžimų. Jos kolaboravimą tiesiog laiko išdavystės sinonimu ir patriotizmo priešingybe, tačiau plačiose šio reiškinio intensyvumo skalėse telpa įvairios būsenos, svyruojančios nuo savanoriškos kolaboracinės iniciatyvos iki pasyvaus susitaikymo su suvokiama realybe⁴¹.

Lietuvoje kolaboravimo samprata, tiesa, yra stipriai paveikta griežto kolaboravimo su sovietais vertinimo, nors patys apibrėžimai yra gana universalūs. Pavyzdžiui, Vytauto Tininio tekste dominuojantis sąvokos dėmuo yra „tėvynės išdavikas“. Autoriaus teigimu, „(k)olaborantais laikomi žmonės, dažniausiai dėl politinių ir ideologinių įsitikinimų išdavę Tėvynę, jos nepriklausomybę ir ėmę savanoriškai bendradarbiauti su okupantais“⁴². Toks tiesmukas ir seklokas apibrėžimas gerokai atsilieka nuo išradingesnio, dar 1989 m. pateiktojo Vinco Trumpos, pasak kurio, kartais „sunku praveisti aiški ir tiesi linija tarp laisvės kovotojo ir kolaboranto“, nes skirtingomis istorinėmis aplinkybėmis tam pačiam asmeniui gali tekti ir išdaviko, ir tautos herojaus vaidmuo⁴³. Nepaisant to, nemažai daliai istorijos rašytojų buvo priimtinau manyti, kad vienas asmuo niekaip negali būti buvęs ir laisvės kovų herojus, ir nužmogėjęs išdavikas. Todėl diskusijos apie tai, anot Joachimo Tauberio, iki šiol dūsta „kategoriskose klišėse *arba–arba*“⁴⁴.

Pokariu lietuvių išeičių tekstai kolaboravimo su vokiečiais ir ypač Holokausto tema dažnai gynybiškai neigė tautiečių bendradarbiavimą su okupantais ir dalyvavimą nusikaltimuose žmoniškumui. Vieni kaltę vertė kitataučiams⁴⁵, kiti sutiko, kad tarp kolaborantų būta ir lietuvių, tačiau tai esą buvo visuomenės atplaišos⁴⁶, taigi – vėl tarsi svetimieji. Toks vektorius, konkuruodamas, o vėliau ir susiliedamas su liberaliosios krypties intelektualų terpėje subrendusiu suvokimu, kad būtina atvirai žvelgti į aptariamą problemą, persikėlė į Lietuvą ir smelkėsi į akademinis tekstus. Pavyzdžiui,

⁴⁰ John A. Armstrong, „Collaborationism in World War II: The Integral Nationalist Variant in Eastern Europe“, in: *The Journal of Modern History*, 1968, t. 40, Nr. 3, p. 396–410.

⁴¹ Leonid Rein, *The Kings and the Pawns: Collaboration in Byelorussia during World War II*, New York: Berghahn Books, 2011, p. 11–18.

⁴² Vytautas Tininis, „Kolaboravimo sąvoka Lietuvos istorijos kontekste“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 1 (9), p. 71–78.

⁴³ Vincas Trumpa, „Kovotojai ir kolaborantai“, in: Vincas Trumpa, *Lietuva XIX-tame amžiuje*, Chicago: A. Mackaus knygu leidimo fondas, 1989, p. 62–77.

⁴⁴ Joachimas Tauberis, „Tarp laisvės kovos ir masinių žudynių: 1940–1944 metų fiktyvios lietuviškos biografijos įvadas“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2002, Nr. 1, p. 99–120.

⁴⁵ Mykolo Biržiškos tekste, mėginant įrodyti žudikų nelietuviškumą, aprašytas vokiečių kolaborantų būrys, kurio visi „ginkluoti jaunuoliai tekalbėjo lenkiškai, nors pats būrys [...] buvo žinomas kaip „lietuviškas“; tokiu jį skelbė ir vokiečiai“ (Mykolas Biržiška, *Lietuvių tautos kelias į*

tai atspindi Romualdo Misiūno ir Reino Taagepera'os pastebėjimas, kad kolaboravę lietuviai buvę „saujelė padugnių“⁴⁷, arba Vyganto Vareikio teiginys, kad „lietuvių kolaborantų dauguma dažnai susidėdavo iš visuomenės atmatų“⁴⁸. Visa tai kūrė nacių kolaborantų svetimumo ir atsiribojimo nuo jų nuotaiką, dehumanizavo juos, taip tarsi savaime paaiškinant jų elgsenos priežastis ir išstumiant juos į to meto sociumo užribį.

Pastebėtina, kad tokios istoriografinės tendencijos prisidėjo prie kolaboravimo su vokiečiais (apskritai) ir dalyvavimo žydų žudynėse (konkrečiai) fenomenų sujaukimo. Pavyzdžiui, vienas profesionaliausių Holokausto tyrinėtojų Saulius Sužiedėlis, pateikdamas lietuvių dalyvavimo žydų žudynėse priežasčių kompleksą, nurodė, kad lietuviai žudikais tapo dėl: 1) „kriminalinio elemento oportunistinio prasiveržimo“; 2) noro keršyti už kai kurių žydų padarytus nusikaltimus lietuvių tautai pirmojo bolševikmečio metu; 3) staiga susidariusių dviejų bendruomenių priešišku geopolitinių interesų; 4) tradicinio antisemitizmo, gavusio progą prasiveržti karo ir okupacijos aistrų įkarštyje; 5) tarp lietuvių dar prieš karą pasirodžiusių fašistinių ir nacionalistinių nuotaikų, skatinusių antižydiškus veiksmus⁴⁹.

Panašią schemą šis autorius taiko ne tik lietuvių įsijungimo vykdant žudynes aiškinimui, bet ir kolaboruoti (apskritai, vykdant kitas veiklas) aiškinimui. Šiuo atveju autorius išskiria: 1) nacionalistinį idealizmą; 2) politinį naivumą; 3) ideologinį užkratą; 4) pataikūnišką oportunistumą; 5) kriminalinius kėsulus⁵⁰.

Akivaizdu, kad antroji traktuotė buvo stipriai paveikta pirmosios, t. y. žydų žudymo priežasčių kompleksas veikia ir mastymą apie kolaboravimą apskritai. Galima sutikti, kad lietuvių kolaboravimo su naciais intencijas (prieš prasidedant Vokietijos–SSRS karui ir jo pradžioje) formavo geopolitiniai interesai, politinis ar socialinis oportunistas, bet nėra paprasta suprasti, koks vaidmuo čia teko „kriminaliniams kėsulams“. Suprantama, kad Lietuvos teritorijoje vykstant karo veiksmams ir sukilimui susidarė palankios sąlygos plėsti, užvaldyti

naująjį gyvenimą, t. 1, Los Angeles: Lietuvių dienos, 1952, p. 48).

⁴⁶ Juozas Prunskis teigė, kad žydų žudynėse dalyvavo tik „turintys nusikaltėiškių polinkių“ lietuviai; žr. Juozas Prunskis, *Lithuanian's Jews and the Holocaust*, Chicago: Lithuanian American Council, 1979, p. 13.

⁴⁷ Romualdas Misiūnas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 67–68.

⁴⁸ Vygantas Vareikis, „Kontraversiniai antrojo pasaulinio karo vertinimai“, in: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2009, t. 18: *Antrojo pasaulinio karo pabaiga Rytų Prūsijoje: faktai ir istorinės išvagos*, p. 11–34.

⁴⁹ Saulius Sužiedėlis, „Penkiasdešimčiai metų praėjus: Lietuvių tautos sukilimo ir laikinosios vyriausybės istorijos interpretacijų disonansai“, in: *Metmenys*, 1991, Nr. 61, p. 149–172.

⁵⁰ Saulius Sužiedėlis, „Lithuanian Collaboration during the Second World War: Past Realities, Present Perceptions“, in: *„Kollaboration“ in Nordosteuropa: Erscheinungsformen und Deutungen im 20. Jahrhundert*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2006, p. 164–173.

turtą, smurtauti, žudyti, atlikti kitas kriminalines veikas, bet vargu ar jos buvo susijusios su kolaboravimu. Dėl strateginių priešasčių su vokiečiais bendradarbiavusios Lietuvos laikinosios vyriausybės bei dėl taktinių ir socialinių motyvų tai dariusių policijos ar savisaugos formuočių veikla pirmiausia buvo nukreipta į kriminalinių reiškinų suvaldymą, o ne jų inicijavimui. Net pirmųjų brutalių žudynių ir pogromų priešastimi tapo ne patys kriminaliniai kėsmai, o kolaborantų oportunist-

Monika Mykolaitytė. Be pavadinimo. 2011. Fotografija

mas, mėginimas išsivirtinti naujojo okupacinio režimo sąlygomis ar siekis išvengti keršto už ankstesnį talkininkavimą sovietams. Dėl to paties kolaboravo ir atkurtoji lietuvių saugumo bei kriminalinė policija, kitos institucijos, tačiau kriminalinis elgesys jiems nebuvo savaiminis tikslas. Tai buvo priimtina sąlyga (arba kaina) siekiant kitų tikslų.

Be to, šioje Sužiedėlio schemoje vartojamų žodžių „naivumas“, „užkratas“ ir „pataikūniškumas“ prasmis krūvis suponuoja tam tikrą autoriaus išankstinę nuostatą nacių kolaborantų atžvilgiu, taip tarsi primetant jiems savąjį žinojimą, kur nuvedė kolaboravimas, kuo baigėsi Antrasis pasaulinis ir kaip po jo yra vertinamas nacionalsocializmas. Toks kolaboravimo naratyvas, painiojantis įvairius to meto reiškinius – kriminalinius polinkius, rasiinį antisemitizmą, amoralų oportunizmą – formavo nuostatą, kad bendradarbiavimas su naciais buvo tolygu nusikaltimams žmoniškumui ir Lietuvos gyventojų interesų išdavystei. Vis dėlto kolaboravimo motyvų ir veiksmų įvardijimui galima pasitelkti ir emociškai neutralias sąvokas. Pavyzdžiui, Stathis Kalyvas, tirdamas graikų tarnybą nacių pagalbiniėje policijoje 1941–1944 m., teigia, kad tokį graikų

⁵¹ Stathis N. Kalyvas, „Armed collaboration in Greece, 1941–1944“, in: *European Review of History / Revue europeenne d'histoire*, 2008, t. 15, Nr. 2, p. 129–142.

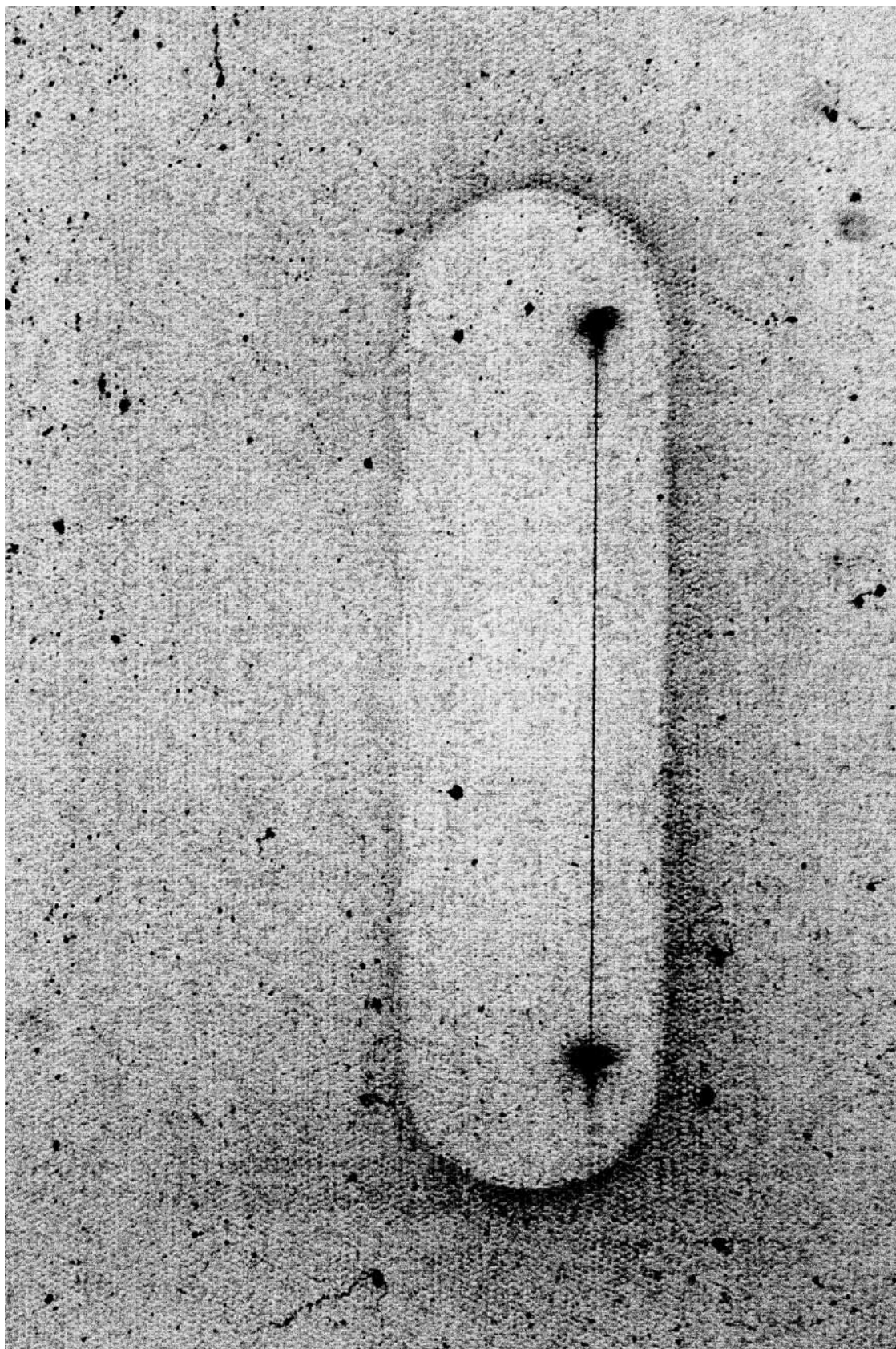
pasirinkimą lėmė strateginė politinė orientacija, „mažesnės blygybės“ pasirinkimas, materialiniai interesai, nacių prievartos vengimas⁵¹.

PABAIGAI

Antrojo pasaulinio karo ir su juo susijusių procesų realybė buvo tokia – dalis žmonių buvo ir kolaborantai, ir laisvės kovotojai. Šį faktą konstatuodami neturėtume įsivelti į ginčą dėl pasmerkimo ar išteisinimo. Tai tiesiog atspindi epochos sudėtingumą. Sutraukimas į dvipolę formulę „patriotai arba žudikai“ neleidžia apčiuopti istorinės tikrovės. Siekiant ją atskleisti, yra būtina keliapakopiškai ištirti bei išsiaiškinti ir nacių okupacijos laikotarpio, ir partizanų karo įvykius bei aplinkybes. Tai taptų pozityvia objektyvaus, tačiau skirtingus veiksmus, poelgius ir procesus reprezentuojančių faktų jungimo į nuoseklų ir kritišką pasakojimą sąlyga. Realios, o ne supaprastintos ir suprimityvintos socialinės tikrovės rekonstrukcija leistų praeitį pažinti su visais jos šviesiais ir tamsiais pustoniais, o ne tik juodai baltai.

Pagrįstai kalbant apie partizanų biografijose esančius kolaboravimo su naciais ir dalyvavimo jų nusikaltimuose (aiškiai juos skiriant kaip visumą ir konkrečią jos dalį) faktus nėra griaunamas antisovietinio ginkluoto pasipriešinimo kaip Lietuvos laisvės kovos vaizdinys, nes šie faktai tėra gilesnės istorinės tikrovės reprezentacija: a) nusikaltimus žmoniškumui vykdė ne vien fanatiški dehumanizuoti individai, bet ir *normalūs* to meto visuomenių nariai; b) tarp jų buvusių lietuvių pasirinkimus (ir nepasirinkimus) labiausiai formavo objektyviai ir subjektyviai racionalūs veikimo modeliai, visuomenėje vyravusi kolektyvinio veikimo formų samprata; c) juos paklusti skatino vadovybės įsakymų vykdymo prievolė ir socialinis spaudimas; d) svarbus vaidmuo teko žudynių vyksmą inicijavusiai ir legitimavusiai nacistinei vadovybei (kuri tuo metu buvo reali ir absoliuti), bei intensyvėjusiems karo reiškiniams – aktyviai antisemitinei propagandai, pirmosios sovietinės okupacijos ir valdymo sąlygotai visuomenės poliarizacijai ir brutalizacijai, žudymo rutinizacijai ir pripratimui prie jo. Dalis buvusių nacių kolaborantų ar Holokausto dalyvių tapo partizanais, kovojusiais prieš sovietinę Lietuvos okupaciją. Kovos dėl laisvės nepaneigia nei vieno iš jų ankstesniųjų socialinių vaidmenų, neatperka nusikaltimų, taip kaip ir pastarieji neatima teisės juos vadinti laisvės kovotojais. Tokia vertinimo dialektika atveria galimybę šiandienei visuomenei geriau suvokti praeities reiškinį visumą, o istorijos mokslui – realizuoti savo didaktinę funkciją: atskleisti karo prigimtį ir totalitarinių režimų okupuotuose kraštuose vykusius procesus.

Kristina Marmokaitė. Riba. 2016. Fotografija

Bolševikai ir ganytojo pareiga

ARŪNĄ STREIKŲ kalbina LAURYNAS PELURITIS

Praėjusių metų pabaigoje popiežius Pranciškus pripažino arkivyskupo Teofiliaus Matulionio (1873–1962) kankinystę ir atvėrė kelią jo paskelbimui palaimintuoju. Šių metų birželio 25 d. Vilniuje pirmą kartą švenčiamos jo beatifikacijos iškilės. Šis Katalikų Bažnyčiai ir visiems Lietuvos tikintiems labai reikšmingas įvykis paskatino iš naujo prisiminti nepaprastą Teofiliaus Matulionio gyvenimą.

Būdamas ištikimas tikėjimo tiesoms ir nepaliaudamai kovodamas už tikinčiųjų teises, jis ne kartą buvo kalintas tiek carinės, tiek bolševikinės valdžios. Po bolševikų perversmo Rusijoje dirbęs kunigas pirmą kartą trejiems metams buvo nuteistas 1923 m. Po penkerių metų popiežius Pijus XI jį paskyrė titulinio Matregos ir Mogiliovo vyskupų pagalbininku, o 1929 m. slapta buvo konsekruotas vyskupu. Bet netrukus jis vėl buvo suimtas: iš pradžių išstremtas į Solovkų salas, vėliau pervežtas į Leningrado kalėjimą, perkeltas į koncentracijos stovyklą, kol po didelių fizinių ir dvasinių išgyvenimų atsidūrė Maskvos ligoninėje. 1933 m. rudenį po įvykusių mainų tarp Lietuvos ir Sovietų Sąjungos buvo išleistas iš kalėjimo ir grįžo į Lietuvą.

Apie susidūrimą su bolševikais ir kovą už tikinčiųjų teises kalbina me Vilniaus universiteto istoriką, Katalikų Bažnyčios istorijos specialistą, vyskupo biografijos tyrinėtoją Arūną Streikų.

Pirmieji bolševikų vykdyti katalikų ir stačiatikių dvasininkų persekiojimai

Rusijoje ir Matulionio patirtis tapo vienu pirmųjų susidūrimų su bolševikiniu totalitarizmu. Labai įdomus klausimas: 1933 m. Lietuva išmainė Matulionį į belaisvius. Kokios buvo tų mainų aplinkybės?

Šio įvykio aplinkybės nėra pakankamai iširtos. Tvirtai net negalima pasakyti, kas buvo šito apsikeitimo iniciatorius. Ta negausi esama istoriografija laikosi nuomonės, kad pagrindinis iniciatorius neva buvęs Šventasis Sostas, o Lietuvos ir Latvijos vyriausybės – kadangi tuo metu santykiai su Sovietų Rusija buvo pakankamai geri – veikė kaip tarpininkės išlaisvinant lageriuose kalinčius katalikų kunigus. Bet manęs šita versija neįtikina. Tuo metu, kai vyko derybos, iš kitų Vatikano Rytų politikos faktų susidaro įspūdis, kad jis nebuvo suinteresuotas ištraukti dvasininkus iš Sovietų Sąjungos. Manyta, kad net ir kalintys dvasininkai turėtų likti, o jų kalinimas anksčiau ar vėliau turėtų baigtis ir jie grįžtų – net ir tomis sudėtingomis sąlygomis – dirbti Sovietų Sąjungoje. Ir patys dvasininkai po išlaisvinimo nebūdavo itin patenkinti, kad juos išlaisvino, – paradoksalus dalykas.

Kadangi nesimato jokios iniciatyvos iš Maskvos pusės, man atrodo, kad didžiausia šio apsikeitimo iniciatorė buvo Lietuvos vyriausybė. Ji turėjo du tikslus. Viena vertus, tuo metu santykiai su Vatikanu buvo šiek tiek pašliję ir galvota, kad šis žingsnis būtų gražus gestas Katalikų Bažnyčiai. Taip būtų

išeita iš savotiško derybų su Vatikanu sąstingio. O kitas motyvas, be abejonės, buvo noras – ar labiau iliuzija – atsikratyti Lietuvos komunistų vadų, juos pašalinti iš šalies, pasinaudojant šia situacija. Tame į Sovietų Sąjungos kalėjimuose kalintus lietuvius iškeistų komunistų sąrašė buvo tuometinis tada dar negausios Lietuvos komunistų partijos elitas. Pirmuoju sąrašė buvo pats Antanas Sniečkus, buvo ir kiti sekretoriato nariai – Kazys Preikšas, Ignas Gaška, tuo metu buvę aktyviausi veikėjai. Labiau tuos sąrašus tyrinėję istorikai teigia, kad daugiausia tai buvo Zigmo Angariečio šalininkai – galbūt jis irgi stengėsi juos išlaisvinti ir laikinai pasikviesti į Maskvą, kad sustiprintų savo pozicijas. Tuo metu tarp grupuočių lietuviškame Komunistų partijos padalinyje vyko gana aštri konkurencija. Praktiškai nė vienas iš tų dvidešimt keturių išvykusiųjų į Maskvą nebuvo represuoti ir po tam tikro pasirengimo vėl grįžo dirbti į Lietuvą savo pagrindinio darbo.

Kaip atrodė Matulionio veikla iki Antrojo pasaulinio karo? Kiek teko girdėti, jis ir vėliau rodė iniciatyvą grįžti į Rusiją, visą laiką išliko noras rūpintis tikinčiaisiais, su kuriais jis dirbo prieš tai.

Matulionis labai stipriai jautė ganytojo pareigą. 1929 m. jis buvo slapta išventintas į vyskopus. Tuo metu kaip tik buvo neoficialiai pertvarkyta hierarchinė visos Katalikų Bažnyčios Rusijoje struktūra – didžiulė Mogiliovo arkivyskupija buvo padalinta į smulkesnius apaštalinus vikariatus.

Tuometinio Leningrado apaštalinio vikariato vyskupo padėjėju kaip tik turėjo būti Matulionis. O kadangi pats apaštalinio vikariato vadovas vyskupas Antonijus Maleckis buvo represuotas ir deportuotas į Lenkiją, kur 1935 m. mirė, Matulionis su paveldėjimo teise

praktiškai nuo 1935 m. formaliai buvo apaštalinio vikariato vadovu ir jautė pareigą rūpintis tikinčiaisiais, kurie jam buvo patikėti. Todėl nuolat ieškojo galimybės grįžti į Rusiją.

Ką žinome apie Matulionio karo metų veiklą?

Formaliai jis tebebuvo Leningrado ir jo apylinkių vyskupas. Svarbiausias jo uždavinys buvo bandymas grįžti į Rusiją ar bent jau pasiruošti tam grįžimui. Pirmoje karo pusėje (1941–1942), kai suprato, kad bent jau artimiausiu metu jam nebus leista grįžti, jis buvo vienas aktyviausių praktinio ir idėjinio rengimosi misijoms Rusijoje iniciatorių. Jo ir kelių kitų kunigų iniciatyva Kauno kunigų seminarijoje buvo įkurtas *Institutum Russicum*. Planuota, kad tai bus papildomo ugdymo institutas kunigams, norintiems vykti į Rusiją, ir įvairių praktinių reikmenų, reikalingų misijoms Rusijoje (literatūra rusų kalba, liturginiai reikmenys ir finansiniai resursai), kaupimo centras. Matulionis buvo vienas iš instituto steigėjų ir *de facto* jo vadovas (nors formaliai toks nebuvo). Centras dėl kunigų vykimo į Rusiją kontaktavo su vyskupais, siekdamas pastarųjų leidimų kunigams vykti į šias misijas. Taip pat per vyskupus rūpinosi aukų, reikalingų misijoms, rinkimu.

Ši veikla iš esmės buvo pagrindinis Matulionio užsiėmimas pirmoje karo pusėje. Vėliau, kai buvo nominuotas Kaišiadorių vyskupu, žinoma, užsiėmė visai kitais reikalais. Jis labai aktyviai pasinėrė į šios vyskupijos reikalus. Dar karo metais parašė kelis ganytojiškus laiškus vyskupijos tikintiesiems.

Kalbant apie nacių okupaciją, visuomet aktualus lieka vyskupų santykio su žydų genocidu klausimas. Kadangi Matulionis okupacijos pradžioje neužėmė Lietuvoje jokių pareigų, jis tarsi išvengė dilemos, kaip elgtis genocido akivaizdoje – ar poziciją pareikšti viešai, ar negadinti santykių su naciais ir, pasinaudojant gana gerais santykiais su okupacine valdžia, bandyti praktiškai padėti persekiojamiems

žydams gelbėjant juos iš getų. Matulionis prisidėjo prie žydų gelbėjimo iš getų ir yra žinomas konkretus atvejis, kai jis prisidėjo labai svariai – tai būsimos garsios pianistės Esteros Elinaitės išgelbėjimo istorija. Per Kauno benediktines, kurių dvasiniu vadovu buvo, Matulionis pasirūpino tuo metu dar mažos mergaitės slėpimu. Buvo sutarta, kad benediktinės ją globos, ir jos gyvybė buvo išgelbėta.

Vienas iš nedaugelio Bažnyčios konfliktų su okupacine nacių valdžia taip pat susijęs su Matulionio vardu. 1943 m. rudenį įvyko incidentas Žiežmariuose, kai naciai prievartiniais darbams žmones bandė gaudyti per pamaldas. Matulionis labai nuosekliai ir tvirtai protestavo prieš tai, okupacinei valdžiai rašė protesto laiškus. Būtent tikinčiųjų teisių gynėjo laikysena rodo, kad jis nedarė skirties tarp sovietų ir nacių. Abiem atvejais liko principingas.

Vėl atėjus bolševikams, represinis aparatas iš karto pradėjo prieš jį veikti?

Matulionis iškart atsidūrė pavojingiausių režimo priešų (jei kalbame apie Bažnyčią) sąrašo viršūnėje. Dėl dviejų priežasčių. Sovietai baiminosi, kad jis ir toliau, nepaisant paskyrimo Kaišiadorių vyskupu, rūpinsis katalikais Rusijoje ir ypač Leningrade, kur, tikėta, katalikybė išrauta su šaknimis ir nebėra jokių katalikų. Iš dokumentų matyti, kad nuo pat 1940 m. bijota, jog Matulionis bus svarbus žaidėjas. Atrodo, iš pačios Lubiankos Maskvoje buvo koordinuojamas Matulionio operatyvinis sekimas Lietuvoje. Tad Matulionis buvo kliūtis visos Sąjungos mastu. Bet ir vietiniam elitui jis buvo ypač nepatrankus dėl savo patirties.

Sakyčiau, Matulionis buvo savotiškas ekspertas ir patarėjas kitiems kunigams. Man įstrigo vienas atvejis – dar 1940 m. jo operatyvinio sekimo byloje yra agentūrinis pranešimas apie susitikimą su keliais kunigais, kurie pas jį lankėsi ir iš kurių vienas buvo agentas. Matulionis tada kunigams davė iš tiesų išvalgus ir praktiškus

patarimus, kaip elgtis naujomis aplinkybėmis. Vienas iš jų buvo skirtas apsisaugoti nuo bažnyčių uždarymo. Iš savosios patirties Leningrade jis sakė, kad svarbiausia įtraukti eilinius tikinčiuosius ir žiūrėti, kad tie tikintieji išrašytų į ideologinį projektą, – idant sovietams nebūtų pagrindo neatsižvelgti į žmonių poziciją. Matulionio teigimu, reikia, kad protestus pasirašytų kuo daugiau Kauno darbininkų. Tuomet būtų galima tikėtis, kad pavyks apginti uždaromas bažnyčias. Kitas patarimas – jokių būdu neventi nešioti kunigo rūbų, sutanos. Sovietmečio pradžioje buvo toks kai kurių kunigų įsivaizdavimas, kad geriau neafišuoti savo kunigystės, rengtis pasaulietiška, neužkliūti ir taip išvengti represijų. Matulionis sakė priešingai – reikia eksponuoti savo kunigystę, kad esant kokiam nors persekiojimui žmonės matytų, jog kunigai, kurie vis dar turi didelį autoritetą visuomenėje, yra persekiojami ir represuojami. Tuos pranešimus valdžia skaitė ir, žinoma, matė, kad Matulionis patarinėja.

Kokiu lygiu ir kaip spęstas pačių represijų prieš Matulionį ir jo arešto klausimas?

Išlikusių dokumentų nėra. Jo suėmimas, kaip ir kitų vyskupų, sprendžiant iš esamų dokumentų ir tardymo bylos, atrodo kaip rutininis procesas. Įkalčių ir įrodymų surinkimo klausimas perleistas vietinėms institucijoms, MGB turėjo surinkti įkalčius, parengti bylą. Akcentuotina tai, kad sovietai Matulionio ir kitų vyskupų atvejais itin stengėsi ir daug dėmesio skyrė įkalčių, įrodančių sąsajas su ginkluotu spriešinimo judėjimu, rinkimui – kad būtų galima apkaltinti antisovietine politine veikla, pateisinti suėmimą ir galbūt net vėliau propagandiškai tai išnaudoti.

Tačiau iki pat 1946 m. pabaigos, kai Matulionis buvo suimtas, šia linkme nepavyko nieko sukurti. Galbūt nuo lietuviškų realiųjų jis buvo kiek nutolęs dėl savo ankstesnės patirties ir, matydamas, kad Bažnyčia, norėdama išlik-

ti ir veikti, turėtų išlaikyti distanciją nuo politinės antisovietinės veiklos ir partizanų rėmimo, stengėsi atriboti kunigus nuo šių dalykų. Nors, žinoma, tvirtai laikėsi pozicijos, kad Bažnyčia negali tapti kovos su šiuo pasipriešiniu įrankiu. Jis rūpinosi, kad kunigai vengtų materialinio partizanų rėmimo ir tiesioginio dalyvavimo judėjime, kad tai netaptų pretekstu persekioti Bažnyčią. Šios linijos jis laikėsi nuosekliai, tad sovietams nepavyko surinkti jokių faktų, kurie jį sietų su antisovietiniu ginkluotu pasipriešimu.

Atrodo, kad sovietai bijojo Matulionio net senatvėje, po kalinimų, iki pat mirties – trukdė grįžti į Kaišiadoris. Kodėl?

Per tą laiką, kol Matulionis ir kiti vyskupai buvo kalinami, sovietai esmingai susitvarkė reikalus su Bažnyčios valdymu. Apie 1953 m. jie buvo pasiekę savuosius tikslus – administracinė Bažnyčios valdžia iš esmės buvo jų rankose, buvo parinkti lojalūs režimui dvasininkai. Daugiau ar mažiau jie kontroliavo (ar bent įsivaizdavo kontroliuojantys) Bažnyčios veiklą. Išgyvenusių persekiojimą vyskupų grįžimas iš lagerių jau vien dėl to buvo nepageidautinas, ypač Matulionio.

Papildoma priežastis, kodėl Matulionio grįžimas buvo nepageidaujamas, yra ta, kad po trečio kalinimo jo autoritetas Bažnyčioje buvo didžiulis. Jau tuo metu tarp tikinčiųjų jis praktiškai laikytas kankiniu. Matulionio poziciją sovietai aiškiai žinojo ir bet kokia kaina stengėsi išvengti jo, kaip ir Mečislovo Reinio, kurio autoritetas buvo ne menkesnis, grįžimo. Pasibaigus kalinimo laikotarpiui, siekta kiek įmanoma juos sulaikyti, galbūt tikintis ir to, kad kalinimo metu pašlijusi sveikata neišlaikys. Reinio atveju tai pavyko, o Matulionis, visad pasižymėjęs gera sveikata ir ištverme, pakėlė ir šitą sovietų išbandymą, nors akivaizdu, kad kalėjime buvo imtasi kažkokių priemonių jo sveikatai pabloginti ar galbūt net ir nužudyti. Po neįgalųjų namuose praleistų kelerių metų, neteisėto laikymo nelaisvėje (net ir sovie-

tinės sistemos rėmuose), jis vis dėlto grįžo į Lietuvą ir visos sovietų baimės pasitvirtino. Nuo pat pradžių Matulionis ėmėsi ne tik susigrąžinti savo pozicijas, bet ir pakeisti Bažnyčioje įsigalėjusią lojalaus bendradarbiavimo su režimu nuostatą.

1957 m. buvo surengtas neoficialus vyskupijų valdytojų pasitarimas, vykęs, atrodo, Matulionio iniciatyva, kur jis stengėsi pakreipti Bažnyčios liniją daugiau į iššūkio laikyseną, aiškiai nubrėžti linijas tarp valdžios ir Bažnyčios sferų, ragino mažiau pasiduoti valdžios dirigavimui. Taip pat jis ieškojo būdų, kaip sukurti komunikacijos su Šventuoju Sostu kanalą, kurio nekontroliuotų režimas. Ir tai pasisekė padaryti. Per tą kanalą jam pavyko su Šventuoju Sostu suderinti savo įpėdinio skyrimą. Taip kolegoms vyskupams ir vyskupijų valdytojams parodė, kaip reikėtų elgtis – kad su sovietų valdžia derinti Bažnyčios valdymo formų ir vyskupų kandidatūrų nereikia, kad to galima išvengti. Tai pirmas ir praktiškai paskutinis per sovietmetį atvejais, kai be derinimo su valdžia gaunamas Šventojo Sosto sutikimas ir – velgi be derinimo, slapta – vyskupu pašventintas Vincentas Sladkevičius. Šventinta remiantis bažnytine teise. Bet Matulionis nekuria slaptos struktūros. Sladkevičiaus padėtį jis imasi legalizuoti, remdamasis sovietiniais įstatymais, gerai juos žinodamas ir laisvai jais operuodamas.

Kaip su jo mirties aplinkybėmis? Yra juk ir Matulionio nužudymo versija. Ką mes dabar žinome iš dokumentų?

Kalbant apie konkrečias galimo nužudymo aplinkybes, yra svarbūs du faktai, kurie leidžia neatmesti tokios galimybės. Pirmasis – tai, kad rugpjūčio 17 d., likus dviem dienoms iki mirties, jam vaistus suleido kita seselė, nei įprastai, jis jos nepažinojo. Vyskupo buto buvo klausomasi, tad viskas labai gražiai užfiksuota – ateina seselė, kurios Matulionis nepažįsta, jis klausia: „Kas jūs tokia?“, „Kokius vaistus man leisite?“ Seselė atsakiusi,

kad vitaminus ir panašiai. Taip pat yra žinoma, kad kitą dieną pas vyskupą atvyko saugumiečiai. Jie darė krata, tardymą ir, atrodo, kad jis – netgi tokio amžiaus – buvo mušamas pagal KGB metodus – taip, kad neliktų žymių. Apie tai jis papasakojo savo broliui, kuris jį aplankė 19 dieną, jau prieš pat mirtį. Aišku, reikia atsižvelgti į tai, kad remiantis kitais šaltiniais, tai nebuvo patvirtinta.

Bet man atrodo, kad šiuo atveju ne tai svarbiausia. Svarbiausia yra tai, kad sovietų valdžia iš tikrųjų turėjo motyvą pagreitinti jo mirtį. 1962 m. vasara – pasirengimas Vatikano II Susirinkimui pasiekęs finišą, praktiškai jo išvakarės. Su susirinkimu sovietai siejo labai daug vilčių, tikėdamiesi Bažnyčios būklės ir savotiško valdymo legalizavimo, palaiminimo iš Vatikano pusės. Tad stengėsi pasiųsti sau lojaliaus žmones, kurie pateiktų sovietams naudingą žinią. Matulionis, kaip didžiausias autoritetas, turintis sovietų nekontroliuojamą ryšį su Šv. Kazimiero lietuvių kolegija, o per ją – ir su Šventuoju Sostu, buvo labai nepatogus žmogus. Jis užtvėrė kelią vienam iš valdžios numatytų vyskupų Česlovui Krivaičiui kelią į vyskupystę, jo, kaip Vilniaus arkivyskupijos valdytojo, vaidmens legalizavimui. Krivaitis buvo iš Kaišiadorių vyskupijos, todėl Matulionis viską labai gerai apie jį žinojo ir reikiamus žmones laiku informavo apie jį.

Kitas valdžios labai proteguotas dvasininkas, su kuriuo sietos viltys, buvo Povilas Bakšys. Jis buvo Kaišiadorių vyskupijos valdytojas, kai Matulionį pavyko visiškai nušalinti nuo vyskupijos reikalų. Matulionis – tai fiksuota ir laiškuose Šv. Kazimiero kolegijos rektoriui Ladui Tulabai, ir agentūriniuose pranešimuose – apie Bakšį buvo labai blogos nuomonės. Tad valdžia žinojo, kad Matulionis bandys sutrukdyti šių planų, sietinų su Vatikano II Susirinkimu, įgyvendinimui. Susirinkimo metu Matulionis sovietams būtų labai nereikalingas. Tad motyvą paspartinti jo mirtį sovietai tikrai turėjo. ❧

Prancūzija Europos aky

ANDRIUS KLEIVA

„Šįvakar laimėjote jūs, laimėjo Prancūzija!“ – pasitiktas garso, šviesų ir fanų kaip popžvaigždė, šalia Luvro muziejaus pastatytoje scenoje šaukė šviežiai išrinktas Prancūzijos prezidentas Emmanuelis Macronas. Bet kažin, kas prancūzams buvo svarbiau – ar tai, ką jis šaukė tą vakarą, ar faktas, kad pagaliau pasibaigė visus metus kankinusi muilo opera. Daugiau jokių svarstymų apie mažesnes blogybes ir didesnes gėrybes, jokių lyginimų su amerikietiška Donaldso Trumpo istorija ir jokių nevykusių televizijos debatų (užuot konfrontavę politinėmis idėjomis, kandidatai šiemet dažniau pykosi asmeniniais klausimais).

Tik pačiais paskutiniais rinkimų mėnesiais jau buvo aišku, kad prancūzai eis rinkti Macrono. François Hollande'o laikais dvejus metus padirbęs ekonomikos ministru ir jėga prastūmęs verslui palankų teisinį paketą (išverčiu: prancūzai po jų ėjo šiek tiek padeginti padangų), Macronas neturėjo pelnęs didelio prestižo šalies visuomenėje. Prancūzai jį vertino kaip gražią dekoraciją rinkimams – jaunas, neblogai kalba apie ateitį ir startuolius, bet rinkimuose išgyvens tik kurį laiką ir netrukus jo nebesigirdės. Bet kas galėjo žinoti, kad tai pagrindinės Prancūzijos partijos savo kandidatais pasirinks dekoracijas ir šaliai paliks rinktis tarp šio jauno politikos ir rasistinių pažiūrų politikės iš Nacionalinio fronto.

Macronas siūlė daug idėjų, bet visa jų esmė – versti Prancūziją verslo ir inovacijų šalimi (mylint Europos Sąjungą), lengvinti gyvenimą darbuotojui nuo darbo pradžios iki pensijos ir didinti valstybės išmokas. Nesivalyki-

te tų akinių – Macrono taip ir sumanyta: patikti visiems, paimant po idėją iš abiejų politinių pusių ir svyruojant ties politiniu viduriu, būti nepartine partija *En Marche!* (liet. *Pirmyn!*). Ilgainiui prie Macrono prisijungė liberalų vadas François Bayrou, o kartu su juo ir savomis partijomis nusivylę politikai. Macronas savo kampaniją kruopščiai teatralizavo. Prancūzai jį visam laikui atsimins prieš auditoriją šaukiantį „Parce-que c'est nôôtre projet!“ (liet. „Nes tai mūsų visų projektas!“). Bet Macronas nuo pat pradžių buvo visai saikingas ir racionalus politikas, todėl priešininkai nesutikdavo ne su idėjomis, o kaip dabar madinga – su tuo, kad jis buvęs Rothschildų bankininkas ir dar iš „politinio elito“. Susikūręs sėkmingą politikos įvaizdį, rinkimus Macronas laimėjo, bet žingsniai iki pergalės nebuvo elementarūs ir įprasti prancūziškai politikai, o naujo prezidento ateitis ne tokia akivaizdi, kaip balsavusiųjų procentas.

Pirmojo rinkimų turo pasakojimą reikia pradėti net ne nuo programų nagrinėjimo ar rezultatų apžvalgos, o kandidatų pasirinkimo. Prancūzijos dauguma buvo įpratusi rinkti arba socialistų (PS), arba dešiniųjų respublikonų (*Les Républicains*) partijas, bet šįkart jos abi nusprendė susinaikinti. Socialistų partijai tai pavyko be ypatingų pastangų – sėkmingai įkalbėjo į rinkimus neiti „keturių procentų prezidentą“ Hollande'ą (čia jau mažiau už prancūziško pieno riebumą), todėl vėliau paėmė bet ką, ką tuo metu turėjo. Benoît „kandidatas iš bėdos“ Hamonas, mažai kam žinomas, linkęs smarkiau į kairę nei kiti, neturėjo jokių galimybių laimėti, ir dar neprasi-

dėjus kampanijai buvo pavargęs nuo rinkimų. Respublikonai pasirinko kitą, natūralesnį būdą susinaikinti į rinkimus išsiuntę radikalesnį, korumpuotą, Vladimirą Putiną mylintį François Filloną. Šviežesnių pažiūrų Alainas Juppé būtų suteikęs galimybę laimėti visus rinkimus, bet jie pasirinko tokį, kuris dabar kaltinamas įdarbinęs šeimos narius savo asistentais valstybinėse įstaigose ir mokėjęs jiems pinigų už nieką. Fillonas nesitraukė ir į rinkimus ėjo, nes „svarbiausia dalyvauti“ ir „kažką daryti“. Tokios socialistų ir respublikonų partijų pastangos buvo įvertintos taip dosniai, kad pirmą kartą Prancūzijos istorijoje antras turas vyko be jokio tradicinės partijos veido. Lyg to būtų mažai, respublikonas Fillonas tik puse procento aplenkė komunistuojantį Jeana-Luca „uždėsiu 100% mokestį tiems velnio verslininkams“ Mélenchoną, o nuo Hamono su apverktiniais 6,36% vos atsilik Nico las „bandau trečią kartą gauti bent 5%“ Dupont-Aignanais.

Iš tikrųjų pirmąjį turą Macronas ne taip jau ir laimėjo, o Marine Le Pen ne taip jau ir pralaimėjo. Prancūzija patį faktą, kad Le Pen pirmąkart pavyko būti išrinktai į antrą turą, labai išsamiai diskutavo socialiniuose tinkluose ir gyvai. „Man vien nuo idėjos, kad yra beveik 8 milijonai galvojančių taip, kaip ji [Le Pen], darosi silpna. Ką apie mus reikia manyti pasauliui“, – priltildydama Le Pen kalbą televizoriuje ir pildamasi daugiau vyno, pastebėjo mano draugė prancūzė. Ne be reikalo ji pilasi: Le Pen jau pirmame ture gavo daugiausia balsų per visą Nacionalinio fronto istoriją ir balsais aplenkė savo rasistą-antisemitą tėvą, 2002 m. kovojusį su Jacques'u Chiracu dėl vietos Eliziejaus rūmuose.

Macronas užėmė pirmą vietą, bet prancūzų balsai buvo taip išdraskyti skirtingų kandidatų, kad pergalė buvo labiau matematinė nei politinė: pirma vieta ir 24,01% reiškė, kad jį prioritetiniu kandidatu laiko ir jo idėjas remia tik ketvirtadalis šalies. Nors Prancūzijos vakarai labai aktyviai balsavo už Macroną, kai kurie rytinės pusės

regionai jam neskyrė net antros vietos. Kol Le Pen džiaugėsi didelių darbų pradžia, Macronas praktiškai sakė savo laimėjimo kalbą. Išsigandusiai Prancūzijos žiniasklaidai ir daliai visuomenės, jau tiesiogiai susidūrusiai su Le Pen antrame ture, norėjosi purtyti Macroną, kad jis dar susivaldytų ir neatsipalaiduotų netinkamu laiku. Šventinį Macrono kalbos toną papildė šventinė vakarienė prabangiame restorane su bičiuliais. Žmogui nueiti pavalgyti nėra nieko blogo, bet netrukus Le Pen naudai prasidėjo meniu nagrinėjimas ir sąskaitos skaičiavimas – girdi, restorane valgo tik „sistemoms žmogus“. Atėjo laikas Le Pen smulkmenomis nuleidinėti Macronui kraują ir procentus.

Ir nors per rinkimų vakarėlį po pirmo turo rezultatų paskelbimo už kraštutinį kairųjį Mélenchoną balsavę prancūzai bičiuliai pradėjo verkti, tradicinių partijų gerbėjai – gerti, visi dar laukė, kuo pasibaigs balsų perdavimo varžybos. Į Le Pen reikalus nesinorėjo veltis beveik nė vienam lyderiaujančiam politikui ir jie pro sukastus dantis kvietė balsuoti už Macroną. Mélenchonas elgėsi kaip pauglys. Akivaizdžiai nesugebėdamas pripažinti pervertintų tikslų, jis ižeis-to žmogaus mimika sakė, kad palieka teisę apsispręsti kiekvienam. O 4,7% golistinę sielą savo privalumu laikantis Dupont-Aignan bandė išpešti paskutinę naudą ir prisiprašė pas Le Pen būti premjeru.

Reikia pasakyti, kad antrojo turo metu rinkimų atmosfera tapo mažiau įdomi, bet kartu ir saugesnė, nes balsą už Macroną ėmė viešai deklaruoti ir didžiausios Prancūzijos politikos personas (buvę ministrai, prezidentai, senatoriai), įtakingi laikraščiai, studentų sąjungos ir prancūziškų universitetų rektoriai. Galiausiai Macrono palaikymo vaizdo klipą įrašė ir Obama. Bet ne tai lėmė, kodėl rinkėjai ėjo balsuoti, – Le Pen nemylinčiams prancūzams tiesiog norėjosi atkirsti Nacionalinį frontą nuo valdžios. „Iš esmės man jau nelabai rūpi ir aš nežinau, ar kas pasikeis vienu ar kitu atveju

mano pačios gyvenime. Eisiu balsuoti ne dėl Macrono, o dėl savo daugia-
taučių draugų Prancūzijoje ir bendro šalies įvaizdžio. Mes galime geriau nei Amerika“, – man sakė prancūzė iš Marselio.

Bijau, kad mano tekstas gali pavirsti pasaka, bet rinkimų baigčiai pradėdant aiškėti, kelios dienos prieš kampanijos pabaigą išlindo nuo Trumpo išrinkimo nematytos meškos ausys, šįkart atėjusios Le Pen į pagalbą: nuleisti gigabaitai Macrono kompanijos žinučių ir laiškų. Valstybinė Rusijos žiniasklaida ir vėl pradėjo „kodėl visada mes“ retoriką, bet tų klausimų liko mažiau, kai „Excel“ byloje buvo atrastos neištrintos kodo eilutės rusiškai. Seni metodai meškos turėjo būti apraudoti, nes gerokai pavėluoti ir neveikė, kiek besistengta: rinkimų komisija paprašė žiniasklaidos nieko nespausdinti, Macrono komanda nutekėjusią medžiagą pavadino įprastais kampanijos komandos pokalbiais, o patys prancūzai, pagalvoję „O, štai ir vėl“, toliau mąstė nuosavomis galvomis.

Pamąstę davė Macronui 66,1% ir užbaigė rinkimų istoriją. *Ipsos/Sopra Steria* prognozavo, kad kol Le Pen rinkosi darbininkų, mažesnių pajamų žmonių balsus, Macronas dominavo tarp pasiturinčiųjų, pensininkų ir labiau išsilavinusių. Bet užuot kalbėjusi apie procentus, žiniasklaida labiau puolė analizuoti faktą, kad biuletenius gadinusieji (kažkas buvo įmetęs sugadintą balsą Penelopei, Fillono už nieką įdarbintai žmonai, kartu su 50 eurų) ir išvis neatėjusieji būtų užėmę antrą vietą rinkimuose. Sugadintus balsus sumetė maždaug 4 milijonai prancūzų arba 11,47% balsavusiųjų – didžiausias gadinimas Penktojoje respublikoje iki tol buvo įvykęs 1969 m., kai tą padarė 6,42% balsavusiųjų. Toks protestas įvyko nebūtinai dėl to, kad nepavyko rasti savo mėgstamo kandidato. Taip galėjo būti išreikštas nepasitenkinimas politika platesniaja prasme. Feisbuke kelios dienos prieš rinkimus organizavosi balsus gadinanti besiruošiančios grupės, kurios sakė esančios išvargintos penkerių metų

Hollandė'o prezidentavimo, skandalų iš politinės dešinės ir nematančios vilties ateičiai apskritai.

Nacionalinio fronto antroji vieta pateisino tradicinę tendenciją – pirmu žingsniu triumfuoti ir aktyviai gąsdinti, o antrame etape pralaimėti, kaip nutiko per regionų rinkimus 2015 m. ir anksčiau. Kad ir kaip būtų, vieną dieną ta tendencija gali baigtis, nes net ir pralaimėdama Le Pen su kiekvienu balsavimu augina savo auditoriją. Pirmasis turas jai buvo sėkmingas, bet antrasis dar stipresnis – trimis milijonais papildomų balsų Le Pen pagerino Nacionalinio fronto surinktų balsų rekordą partijos istorijoje. Tai, ką tėvas gavo 2002 m., ji padvigubino. „Šiais istoriniais rezultatais prancūzai iš patriotinės jėgos padarė stipriausią opozicinę jėgą“, – sakė Le Pen. Kas toliau? Rinkimų naktį prancūziškas internetas pritvino bešokančios Le Pen vaizdo įrašų, o po kelių savaičių ji jau ėmė rūpintis naujais milijonais balsų ateičiai: atmes nesuveikusią idėją dėl išstojimo iš Europos Sąjungos, paliks eurą ramybėje ir užleis prezidento rinkimuose ką kitą, jei atsirastų kas geresnio už ją pačią. Per reformas į žvaigždes?

66,1% balsų ir vieta Eliziejaus rūmuose sėkmingai uždirbta, bet kampaniją prancūzams įtikinti Macronas tik pradeda. Birželio 11 ir 18 d. prancūzai eis rinkti Asamblėjos, ir stipri opozicija sugebėtų atimti iš Macrono sprendimo teisę daugybėje vidinės politikos klausimų, jei šis ten nesurinktų daugumos. Su tuo susitvarkyti Macronas eina ne tik naujiems rinkimams pervadinamas savo partiją į *Respublika, pirmyn!* (suprasti: vienažart išrinkusi, Respublika ir toliau turėtų duoti prezidentui viską, kas jam priklauso), bet ir per vyriausybę. Jis gerai žinojo, kad socialistų pusės jam ilgai nereikės įtikinėti (ekonomikos ministro laikais jam pavyko susirasti daugiau draugų nei priešų), o Bayrou centristai ir taip visur kartu su juo. Jam liko užduotis pasirūpinti dešinės respublikonais, ką jis ir padarė premjeru paskirdamas Édouardą Philippe'ą – uostamiesčio

Havro merą, tarp miestiečių įgavusį žvaigždės statusą, padėjusį miestui toliau stotis po komunistų valdymo, pristačiusį futuristinių pastatų ir atgaivinusį mirusius rajonus. Esu matęs jį kelis kartus – jis mėgdavo kartoti, kad „nesugeba kalbėti angliškai“. Anglų kalbą įvaldęs Macronas jam padės, kaip ir 11 moterų ir 11 vyrų vyriausybė, sukonstruota daugiausia iš nepartinių, jo paties partijos ir po kelis iš tradicinių.

Nors prancūzams įprasta Asamblijos rinkimuose palaikyti laimėtoją, sunku pasakyti, kaip bus šiemet. Naujos vyriausybės sudarymas stebuklų nepadarė, ir *Elabe* apklausa rodo, kad tik 45% prancūzų pasitiki Macronu – Hollande'as tuo pačiu metu turėjo 58%, Nicolas Sarkozy – 59%. Aišku, Macrono pergalė jau savaime yra privalumas Prancūzijai, išlaikysiančiai stabilumą, ir Europai, neturėjusiai jokio noro žlugti. Macronas bus žmogus,

su kurio sveiku protu galės derėtis ir visuomenė, ir užsienio partneriai. Bet tai nėra atsipalaidavimo laikas: naujus milijonus besirenkantis Nacionalinis frontas kuria planus ateičiai, o politikos nuvilti prancūzai reiklūs kaip niekada. Kas kad Hollande'as laimėjo rinkimus 2012 m. – kadencijos pabaigoje vietinėje ir tarptautinėje politikoje jo jau mažai kas klausė kaip prezidento. Macronas dabar jau savo veiksmais nulems, kokią poziciją turės. ❏

Bernardas Gailius

DŽEIMSAS BONDAS

Mitas ir politika

Naujasis ŽIDINYS
— AIDAI

BERNARDAS GAILIUS – istorikas, publicistas ir politikos apžvalgininkas, puikiai derinantis provokuojančias išvalgas ir skaitytojui prielankų rašymo stilių. Baigęs teisės ir istorijos studijas Vilniaus universitete, Gailius 2006 m. debiutavo kaip autorius išleisdamas knygą *Partizanai tada ir šiandien*. 2008 m. pasirodė antroji jo knyga *Nusikaltimai prie Smetonos*.

Trečioji Gailiaus knyga *Džeimsas Bondas. Mitas ir politika* – tai akademinė studija ir intymi išpažintis tuo pat metu. Joje neatsiejamai susipina autoriaus asmeninė gyvenimo patirtis ir jo originalus istorijos bei politikos apmąstymas. Skverbdamasis gilyn į Bondo mitą, Gailius siekia suprasti ir atskleisti šiuolaikinių vakariečių padėtų juos supančio pasaulio atžvilgiu, galiausiai atsiremdamas į amžiną nepanaikinamo ir nesunaikinamo žmogaus politiškumo problemą.

Ši studija yra mito struktūros rekonstrukcija – žanras gerai žinomas nuo klasikinės antropologijos laikų, tačiau Lietuvoje, tiriant šiuolaikinės kultūros pavidalus, berods, neišmėgintas. Autorius nuosekliai įrodinėja, kad agento Džeimso Bondo mitas yra sekuliaros visuomenės, nepajėgiančios skaidriai mąstyti apie blogį, tačiau vis dar svajojančios apie tokio mąstymo galimybę, dalia.

ARTŪRAS VASILIAUSKAS

Bernardas Gailius imasi analizuoti Bondiada kaip savitą šiuolaikinės populiariosios kultūros fenomeną. Knygoje paliečiami tokie šiuolaikinei kultūrai svarbūs dalykai kaip slaptųjų tarnybų fenomenas, blogis, žmogaus veikimo prasmė, gyvybės vertė, turtas, seksas, santykis su Dievu. Knygą labai įdomu skaityti, ji remiasi Bondiados kaip reiškinių literatūrinėmis ir socialinėmis studijomis, Iano Flemingo gyvenimo ir patirties analizėmis.

NERIJA PUTINAITĖ

Žydų muziejų idėjos beigelių revoliucijos fone

AKVILĖ NAUDŽIŪNIENĖ

Istorija žmogaus sąmonėje dažniausiai išlieka kaip linijinis ir baigtinis naratyvas: kolektyvinė istorinė sąmonė įgalina tik vieną Vinco Kudirkos biografiją, tik vieną Antrojo pasaulinio karo veiksmų eigą ar tik vieną lietuvių tautos istoriją. Didysis naratyvas veda tiesia linija priimtinos istorinės tiesos link, o mažieji naratyvai tampa savotiškais tos istorinės tiesos nuospaudomis – nemalonūs, atsiradę iš nepailstančio istorikų noro sureikšminti smulkmenas ir nepaklusti tiesiajam naratyvui. Modernus istorikas į šį linijinį istorijos naratyvą žvelgia it magas – lukštena istoriją tarsi svogūną ir suranda daug skirtingų sluoksnių: ragina moksleivius mokytis nebe politinės istorijos, kuri ir yra puikiausia linijinės istorijos naratyvo reprezentantė, o socialinės, kultūrinės istorijos, vėliau pereina ir prie kasdienybės istorijos ir galiausiai – paveldo ir jo reikšmės. Būtent per paveldo dėmenį istorija kasdieniame gyvenime atranda aiškiausias jungtis su dabartimi.

Tačiau provokatyvūs paveldo diskurso tyrėjai neigia paveldą kaip konkretų objektą, nuo kurio būtų galima tiesti metaforines gijas į istoriją ar objektyvų istorijos pažinimą. Laurajane Smith teigia, kad pats paveldas tėra tam tikra diskurso kryptis ar procesas, kurio metu konstruojama ir dalinamasi tuo, kas tam tikros bendruomenės yra įvertinta kaip svarbų jų identitetui, kultūrai etc. (*The Uses of Heritage*, Oxford: Routledge, 2006). Muziejai ir kitos panašią funkciją atliekančios institucijos tėra šių prag-

matiškai sukonstruotų naratyvų (ir identitetų?) simuliakrai.

Tokiame kontekste Europos žydų muziejai, pristatantys diasporos paveldą, tampa bendru vietinių ir tarptautinių bendruomenių interesu. Lietuvos atveju atsiranda pusiausvyros ieškojimas, kaip pristatyti lietuvių ir žydų santykius tarp dviejų kraštutinių – antisemitinio pogromų bei masinių žudynių krašto ir tolerancijos oazės Europoje. Nors šiandien galime kalbėti tik apie vieną jau egzistuojantį žydų istorijos muziejų Lietuvoje (Valstybinį Vilniaus Gaono žydų muziejų (VVGŽM)), daug svarbiau pradėti svarstyti apie dvi naujas vizijas – dviejų būsimų žydų istorijos muziejų idėjinį lauką.

Nauji iššūkiai

Kanadietė Erica T. Lehrer teigia, kad žydų paveldas yra „sudėtingo žinojimo“ klausimas, kurį itin sunku išspręsti kuriant muziejus ir pritaikant pasakojimą plačiajai auditorijai (*Jewish Poland Revisited: Heritage Tourism in Unquiet Places*, Indiana University Press, 2013). Tokią sudėtingą žydų paveldo muzeizaciją lemia ne tik tai, kad didžioji dalis jo materialinės kultūros buvo išblaškyta ar sunaikinta Antrojo pasaulinio karo metais, o po karo buvo apleista ir netinkamai naudota. Sudėtinga suvokti besikeičiantį naujų kartų santykį su žydų kultūra, juk šio santykio iki Holokausto iš esmės nebuvo. Anot Lehrer, „kad ir kaip absurdiškai skambėtų, lankytis nacių įrengtose koncentracijos stovyklose kaip Holokausto memorializacijos

vietose istorinio suvokimo požiūriu gali būti paprasčiau nei stebėti lenkų paauglius, šokančius pagal klezmerių muziką“. Ne žydų bendruomenių ar atskirų individų susižavėjimas žydų kultūra ir paveldu daro jo įmuziejimą dar sudėtingesniu procesu, nes reikia patenkinti ne tik konkrečios bendruomenės poreikį, bet ir įvairių bendruomenių poreikius per vienos tautos istorijos ir kultūros paveldą. O juk žydų istorija (ypač iš Holokausto perspektyvos) atskleidžia įtampas tarp tų pačių bendruomenių, kurios dabar ir domisi ja.

Dauguma postmodernių muziejų siekia atsisakyti suvokimo, kad visa žydų istorija vedė į Holokaustą kaip iš anksto žinomą tikslą. Juk toks teleologinis naratyvas iš istorijos eliminuoja elementarų žmogiškąjį faktorių, supaprastina ir subanalina visos žmogaus būties priežastinius ryšius. Nenuostabu, kad 2016 m. vasarą Varšuvoje vykusioje žydų kultūros paveldui skirtoje konferencijoje kaip konsensusas ir pagrindinis siūlymas besikuriantiems Rytų Europos žydų muziejams buvo kartojama mintis, jog vertėtų pasakoti žydų istoriją koncentruojantis tik į

Monumentas Šeduvos žydams miestelio aikštėje. 2016. Autorius Romas Kvintas

konkreto laiko žinojimą, o ne į tai, ką mes tarsi istorijos dievukai žinome dabar.

Ar modernios technologijos sukuria modernų istorijos pasakojimą?

XXI a. besikuriantys ar tiesiog tobulėjantys muziejai į savo koncepcijas įtraukia modernias technologijas. Visa tai suvokiama nebe kaip išskirtinis reiškinys, o kaip privalomoji edukacijos dalis, be kurios muziejus gali prarasti potencialius lankytojus.

Sugebėjimas pritaikyti naujausias technologijas humanitarinėje ir socialinėje sferoje iš esmės yra sveikintinas reiškinys. Įdomu, kad tokiais technologijomis paremta istorijos muzeizacija iš esmės remiasi prielaida, kad tai įgalina ir kitoki, modernesnę istorijos pasakojimą. Vis dėlto derėtų suvokti, kad pati technologija to iš esmės negali sukurti, nes istorinis pasakojimas muziejuje išlieka selektyviai konstruojamas istoriko, o dalis naujų muzeizacijos priemonių yra įmanomos ir be planšetės ar projektoriaus. Pavyzdžiui, Lenkų žydų istorijos muziejus Rytų Europoje išpopuliarino vadinamąjį „istorinį teatrą“, kai istorija pasakojama pirmuoju asmeniu ir per tiesioginius šaltinius, todėl ji atsiskleidžia ne kaip nematomo istoriko susintetintas greitas maistas, o kaip lėtas atradimo procesas. Nors šis „istorinis teatras“ kuriamas naujomis technologijomis, tačiau ne jos, o priemonės pasirinkimas nulemia muziejaus išskirtinumą.

Vis dėlto kyla klausimas, kiek paveikiai modernios technologijos publikai pristato istorinį pasakojimą? Egzistuojantis modernių technologijų perteklius gali sukelti priešingą efektą nei norima pasiekti. Vilniaus Šv. Kristoforo gimnazijos mokytojas Vytautas Toleikis, savo pamokose ir popamokinėje veikloje daug dėmesio skiriantis Lietuvos žydų istorijai, teigė sąmoningai atsisakęs medijų, nes jos blaško ir neleidžia efektyviai perteikti žinių. Jaunoji karta ne(be)moka išsiskaityti ir išsiklausyti, vaizdų ir garsų kakofonijoje „at-

rasti“ pasakojimą. Šių eilučių autorė yra pastebėjusi, kad po apsilankymo Mokslo muziejuje Londone, Varšuvos Mikalojaus Koperniko technologijų muziejuje ar AHAA muziejuje Tartu, kur viską galima paliesti, išbandyti ir iširti, lankytojai šalia esančiose suvenyrų parduotuvėse inertiškai toliau naudojami ten įgytais įgūdžiais – bando vartyti paprastas knygas kaip planšetes, ant kiekvieno iš suvenyrų ieškoti

rijos muzeizacijos ir memorializacijos, – *Dingęs štetlas*. Jis savo veiklą sukonzentravo ties Šeduvos žydų bendruomenės istorija: jau restauruotos senosios Šeduvos žydų kapinės, pastatyti trys memorialai masinių žudynių vietose ir paminklas Šeduvos miestelio centre (visi sėkmingai sukurti neoficialią žydų paminklų Lietuvoje monopoliją turinčio Romualdo Kvinto). Vilniaus universiteto istorikai šiam projektui

Šeduvos žydų muziejaus *Dingęs štetlas* projekto vizualizacija

stebuklingo mygtuko, kurio paspaudimas sukeltų nuostabą.

Tačiau ar istorijos muziejų tikslas tėra tokios nuostabos sukėlimas? Ir ką daryti su purvinu bei žemišku istorijos pasakojimu? Ar kai kalbame apie tiesiogines lankytojo patirtis, leidžiant jam pajusti, ką iš tiesų reiškė gyventi vienu ar kitu istoriniu periodu, tikrai norime tai pritaikyti maro istorijai, karo istorijai, Holokausto istorijai? Ką šiuo atveju muziejus pristato – istorinį pasakojimą ar istorinę patirtį? O jei tik patirtį, kas tuomet muziejų beskiria nuo puikiai sukurto istorinio kompiuterinio žaidimo? Ir šioje retorinių klausimų lavoje lieka paklausti, ar tokį modernų muzeizacijos kūrinį dar galime laikyti istorijos pasakojimu, ar turime kalbėti apie visiškai naują reiškinį?

Purvo ir skurdo įmuziejimas milijoninės vertės projekte

Vienas didžiausių dabartinių projektų Lietuvoje, siekiantis žydų isto-

rengia istorinę monografiją apie Šeduvos žydus, o Saulius Beržinis sukūrė dokumentinį filmą *Suakmenėjęs laikas*. Užbaigiančioji ir viską apjungianti projekto idėja – 2019 m. turėsiantis iškilti modernus štetlų istorijos muziejus vidury dabar tuščių Šeduvos pievų.

Projekto idėjinis autorius – Sergejus Kanovičius, surinkęs ne tik finansavimą, bet ir solidžią tarptautinę darbo grupę. Jis kalba apie sumanytą atkurti tipinės Lietuvos žydų šeimos gyvenimą ir tradicijas štetle ir tai suderinti su pasakojimu apie litvakų mokslo ir kultūros pasiekimus bei jų įtaką viso pasaulio mastu. Žinoma, tai gana unikalus ir postmodernus būdas sujungti procesų istoriją su asmenybių (ne iškilių, o eilinių, reprezentuojančių laikotarpį, o ne išėjimą iš jo) istorija. Tačiau kiekvienas, skaitęs Šolom Aleichemą, kuris vaizdinga literatūrine kalba piešė Rytų Europos štetlų gyvenimą, suvokia, kad tipinės tokio štetlo šeimos gyveno ne mokslo ir kultūros pasiekimais, o buvo skur-

do ir purvo visuomenė. Tad tai būtų sterilizuotas istorinis atvirukas, nieko bendro neturintis su štetlo realybe. Be to, jau sušmėžavę *Dingusio štetlo* pasigyrimai žiniasklaidai dėl sutvarkytų Šeduvos žydų kapinių taip pat kelia klausimų, kiek projekto realizacija atitiks pirminį sumanymą. Šios kapinės pristatomos ne tiesiog kaip žydų kapinės (kur ta duoklė eiliniam Moišei?), o kaip *svarbių žmonių kapinės*, nepamirštant išvardyti visų tų, kurie nusipelnė, projekto kūrėjų nuomone, tokio titulo – Vilniaus Gaono palikuo-nys, žinomi rabinai, buvusių ir esamų Izraelio politikų seneliai.

Galima pastebėti ir *Dingusio štetlo* atstovų polinkį pataikauti publikai. Diplomiško kalbėjimo apie Holokausto žudynes viršūnė pasiekama, kai istorinė realybė nugludinama iki absurdo – lieka tik aukos be budelių ar stebėtojų, ir preziumuojama, kad Holokausto vietos tiesiog egzistavo kaip tokios: „Antrojo pasaulinio karo metais štetlo gyventojų *gyvybės buvo nutrauktos* netoliese esančiose trijose Holokausto vietose“ (čia ir toliau citatose kursyvas mano, – A. N.). Idėjinius plyšius pristatomame muziejaus projekte papildoma ir (ne)sąmoningas aklumas geografijos bei demografijos problematikai: „Čia vyks aktyvus kultūrinis ir visuomeninis gyvenimas, kuris supažindins Lietuvos ir užsienio lankytojus su prarasta miestelių žydų istorija ir kultūra“. Sveikintinas siekis atgaivinti Lietuvos provincijos kultūrinį gyvenimą, tačiau neapmaščius (ar ignoruojant) muziejaus lokalizaciją, toks kultūrinis ir visuomeninis gyvenimas gali virsti tam tikru uždaru, nuolat toje pačioje terpėje besisukančių visuomenininkų kultūrinio getu be idėjų sklaidos visuomenėje.

Elitistinė muziejaus idėja

Tiek Lietuvos istoriografijai, tiek populiariajai publicistikai būdingas apologetinis žydų istorijos pristatymas, kai iškeliami įvairūs bendruomenę garsinę asmenys kaip pagrindinis istorinis objektas, ypač pabrėžiant jų indėlį į

Lietuvos visuomenės gyvenimą, šalies ar litvakų garsinimą. Žinoma, tai reikalinga, bet ar toks pristatymas turėtų būti esmine žydų istorijos linija? Kaip teigė Barbara Kirshenblatt-Gimblett, minėto Lenkų žydų istorijos muziejaus idėjų autorė, „rimta istorija nėra šventinė-minejimų-medalių dalijimo istorija, nors daug kuo galima didžiuotis“. Iš esmės toks ribotas etninio identiteto pristatymas yra ne kas kita kaip švelni nacionalizmo forma, suponuojanti, kad žmogaus pasiekimai yra tiesiogiai susiję su jo tautybe, todėl sveikinami ir giriami pristatant bendrą tautinį identitetą, kurio dalimi šie nuopelnai ir tampa. Nors tokia perspektyva gali pasirodyti patraukli tautinių mažumų bendruomenėms, siekiančioms save legitimuoti nacionalinėse valstybėse, tačiau ji suvaržo muziejaus augimo potencialą, muziejų paversdama kultūriniu mauzoliežumi.

Ir štai scenoje pasirodo nauja Lietuvos žydų kultūros muziejaus vizija, kuri pristato viską, ką kolegės iš Varšuvos eliminavo iš savo kol kas vienos sėkmingiausių Rytų Europoje žydų muziejų praktikų. Šiame kontekste įdomu tai, kad kaip vienas iš muziejaus idėjinių konsultantų nurodomas Jerzy Halbersztadtas, buvęs Lenkijos žydų muziejaus direktorius. Su kaimynais, beje, bendradarbiauja ir *Dingęs*

Štelas, kaip konsultantę pasikvietęs minėtą muziejininkystės teoretikę ir praktikę Kirshenblatt-Gimblett. Nors, žinoma, jų idėjinio indėlio į būsimuosius muziejus pamatuoti nėra kaip, tačiau smalsumą kursto tai, kaip du skirtingos vizijos muziejai Lietuvoje panaudos lenkišką žydų muziejaus „sėkmės istorijas“.

Iš pradžių pristatytas kaip Litvakų kultūros ir dailės centras (vėliau pervadintas Lietuvos žydų kultūros muziejumi), būsimasis žydų istorijos muzeizacijos bandymas yra VVGŽM iniciatyva, kuria norima ne patenkinti vietinės žydų bendruomenės ar Lietuvos visuomenės poreikius, bet sukurti naują turizmo objektą Vilniaus centre. VVGŽM direktorius Markas Zingeris muziejaus idėjos pristatymo renginyje teigė: „Tikimasi, kad Vilniaus centre sukurtas naujas turizmo objektas pritrauks *tikslinius ir motyvuotus turistus* iš Lietuvos miestų ir užsienio šalių, [...] sustiprins garsių pasaulio litvakų dėmesį ir atnaujins jų ryšį su gimtine ar savo protėvių kilmės šalimi“. Nesinorėtų implikuoti, kad muziejui derėtų būti kultūrine ar intelektualine šventove, tačiau jo idėjos kaip konkretaus turizmo objekto formavimas kelia probleminį klausimą dėl pataikavimo auditorijai. Taip muziejus pristatomas ne kaip kultūrinė ar edukacinė erdvė,

Šeduvos žydų senosios kapinės. 2015. Arūno Baltėno nuotrauka

bet kaip istorizuota šlovės alėja (šiuo atveju – salė), turinti patenkinti tautinį ego.

Aiškūs planas orientuotis į išskirtinį litvakų statusą ir siekis plėsti ryšius su įvairiose pasaulio šalyse gyvenančiais litvakais iš esmės susieja muziejų ne su dabartine visa Lietuvos žydų bendruomene, kurios tik maža dalis turi litvakiškų šaknų, o tik su tam tikra elitine jos grupe. Dauguma žydų, atvykusių į Lietuvą sovietmečiu, lieka už šio kultūrinio arealo ribų, taip eilinių kartą žydų istorija bus pasakojama kaip išimtinai iki-holokaustinė, be tęstinumo arba su tęstinumu tik per emigracijos liniją.

Reikia paminėti, kad šis Lietuvos žydų kultūros muziejus nėra vienintelė nauja muzeizacijos iniciatyva, pristatyta VVGŽM komandos. Vilniaus centre, buvusioje geto bibliotekoje, planuojama įrengti Holokausto Lietuvoje ir Vilniaus geto memorialinį muziejų, kuris konceptualiai nebus visiškai naujas sumanymas, o tik dabartinės Holokausto ekspozicijos patobulintas tęsinys su koncentracija į geto istoriją.

Dvi VVGŽM būsimų muziejų idėjinės linijos gerai iliustruoja nuolat pasikartojančią žydų istorijos skirtį – žydų gyvenimas iki Holokausto kaip visos

žydų bendruomenės šlovės ir garbės istorija *versus* Holokaustas kaip žydų bendruomenės istorijos pabaiga, kai lieka tik atskirų asmenų veikimas, reprezentuojantis žydiškąjį dėmenį, bet ne konkrečią žydų bendruomenę ar jos tradicijas.

Pabaigai, arba beigelių revoliucija Lietuvoje

Be institucinių iniciatyvų per muziejus ar kitas memorializacijos formas įprasminti žydų istoriją ir paveldą, Lietuvoje pastaruju dešimtmečiu formuojasi naujos įamžinimo praktikų kryptys. Viena iš jų – atskirų visuomenininkų filosemitinės iniciatyvos. Tai susidomėjimas, nepagrįstas moksliniu interesu, prielankumas svetimai kultūrai, persipynęs su atgailos motyvais dėl Holokausto tragedijos. Šie visuomenininkai bando populiariomis formomis pristatyti žydų kultūrą, istoriją, netgi pačią Holokausto tragediją, pasitelkdami vadinamąsias *edutainment* praktikas (taip anglosaksiškoje erdvėje įvardijamas edukacijos ir pasilinksminimų derinys: *education + entertainment = edutainment*).

Antroji išskirtinė, už įprastų institucinių ribų išeinanti žydų istorijos pristatymo forma – socialinių tinklų pa-

naudojimas skatinti kultūrinę, religinę toleranciją ir kovoti su antisemitizmu Lietuvos visuomenėje. Kaip pavyzdį galima paminėti Lietuvos žydų bendruomenės projektą „Beigelių krautuvėlė“. Jis prasidėjo 2013 m. kaip žydų istorijos pristatymas feisbuko paskyroje, tačiau galiausiai iš virtualybės išėjo į realias erdves: projekto komanda dalyvauja įvairiuose Lietuvos regionų renginiuose ir organizuoja diskusijas. O 2016 m. atidaryta ir tikra „Beigelių krautuvėlė“, kviečianti paragauti košerinio maisto, tačiau nesiorientuojanti į autentišką litvakų virtuvę. Ji aktualizuoja bendrą Europos, Amerikos ir Izraelio žydų kulinarinį paveldą.

Tokios naujos žydų istorijos memorializacijos formos, kurių pagrindinis vartotojas – jaunoji karta, taip pirmą kartą prisiliečianti prie žydų istorijos ir paveldo Lietuvoje, yra puikus priminimas besikuriantiems muziejams, kad jau sėkmingai egzistuoja tokia žydų kultūros populiarinimo (ir subanalinio?) niša, kurios užpildyti jiems nebereikia. Kol kas gerokai labiau trūksta rimto, informatyvaus ir verčiančio daugiau susimąstyti nei paliesti/paspauti/padžiūgauti Lietuvos žydų istorijos muziejaus.

Vive les bagels!

Netikėta paroda

RITA MIKUČIONYTĖ

2017 m. gegužės 2–13 d. VDA galerijoje „Akademija“ veikė dailininkės Onos Grigaitės paroda *Paaukota?* (kuratorė Elona Lubyte). Kaip ir visos ankstesnės Grigaitės parodos, ji sudomino netikėta siužeto intriga, subtiliai perteikta pasakojimo įtaiga ir rafinuotu estetiškumu, kuris leido puikiai pažinti medžiagos galimybes ir jomis pasinaudoti. Dar studijų metais ir poststudijinio bendradarbiavimo su Svajone ir Pauliumi Stanikais laikais Onos darbai pasižymėjo labai stipria skulptūrinės plastikos energetika ir lipdytų keraminių formų galia. O kur dar ryškiaspalvės glazūros, perkeliančios į egzotišką rytietiško kolorito ir įmantrių

art nouveau augmenijos vizijų pasaulį, kuriame tvyro nostalgija ilgas istorijas sukaupusiems porceliano daiktams – tokiems, kuriuos šiandien matome muziejuose ar kartais pačiuojame antikvarinėse parduotuvėse.

Gerai pamenu kurso bičiulės Grigaitės butuką Dvarčionyse (kurgi kitur Vilniuje galėjo dirbti sovietmečiu aukštąsias dailės studijas baigę keramikai, jei ne keraminių plytelių fabrike?). Kiekvienas tų namų kampelis buvo papuoštas lipdytais natiurmortais – keraminių indų kompozicijas su vaisiais galėjai aptikti ant stalo, grindų, knygų lentynose. Savitas natiurmortinis (gražiausia gamta negyva,

nutilusi, nejudri) žvilgsnis į vaizduojamą tikrovę, manau, išliko ir išlieka aktualus visoje Grigaitės kūryboje. Parodose eksponuodama savo keramines skulptūras, kurdama iš jų instaliacijas, autorė jas paverčia kruopščiai surežisuoto veiksmo dalyvėmis, ji personifikuoja keraminius objektus. Ši Grigaitės kūrybos fenomeną vadinčiau socialiniu natiurmortu, atliepiančiu labai konkrečias gyvenimiškas situacijas – tai lyg įdaiktintas visuomenės gyvenimo atspindys, kur veikia atpažįstami, kiekvieną dieną „čiupinėjami“ objektai, reiškiantys ne tik ar ne tiek pačius save, kiek autorės pastebėtas aktualijas, kurias jie jos valia įkūnija.

Iki šiol tiek Grigaitės, tiek Stanikų – buvusių keramikos studijų tuomečiame Dailės institute draugų ir grupės „Š. V.“ narių – kūryba yra monumental. Ir tokį išpūdį lemia anaipol ne lietuvių lipdytos keramikos mokyklos suformuotos tradicijos, kurias puoselėjo šių menininkų mokytojai Juozas Adomonis, Janina Švažienė ir kiti, pratęsę dar tarpukariu Jono Mikėno, Liudviko Strolio keramikoje plėtotą

Onos Grigaitės parodos „Paaukota?“ ekspozicijos fragmentai. 2017. Arūno Baltėno nuotraukos

prancūzų neoklasikos ir modernizmo jungtį. Man Grigaitės ir Stanikų kūryba atrodo „sunki“ ir didelė dėl to, kad kelia opius klausimus, kaskart verčia permąstyti: kas aš esu šiame pasaulyje ir kas man iš tiesų rūpi / turėtų rūpėti?

Grigaitė su jai būdinga elegancija tai daro ypač graškčiai. Šįkart ji ėmėsi temos, kurios mūsų dailininkai (ir ne tik dailininkai) vengia ir bijo. Ji svarsto mūsų, ne tik lietuvių, bet ir europiečių, apskritai vakariečių santykį su krikščionyste – tradicinės Vakarų kultūros dalimi, dar daugiau – jos pamatu. Taip atvirai religinius simbolius naudoja bene tik tapytoja Sigita Maslauskaitė ir grafikas Kęstutis Vasiliūnas

(čia nekalbu apie feministinės kritikos kūrinius, kurių reikšmę Grigaitės paroda kaip tik siūlytų kvestionuoti). Maslauskaitės ir Vasiliūno kūrybai būdingas ekspresyvumas, nuoširdus vaizduojamų objektų supaprastinimas, sąmoningas apibendrinimas, net naivumas, kurį lydi kartais švelni, kartais kandi ironija. Grigaitė kitokia. Jie rafinuota, miestietiškesnė, intelektualesnė ir konceptualesnė. Tai reta, įdomu, intriguoja.

Aukos ir pasiaukojimo leitmotyvą Grigaitės parodoje *Paaukota?* galėčiau interpretuoti dvejopai – tiek šių dienų civilizacinio, tiek asmeninio menininkės patyrimo kontekstuose.

Ji akivaizdžiai dar kartą priminė, kad globalūs dalykai ir kasdieninė patirtis visada persipina, kartais visiškai netikėtai. Menininkė prisipažįsta, kad lemtingas impulsas sukurti šią per du aukštus išdėliotą instaliaciją jai kilo, gavus kalėdinį atvirlaiškį iš *Brexit* apimtos Didžiosios Britanijos. Užrašas „Su sezono šventėmis“ ant atviruko pritrenkė ne deklaruojama visapusiška tolerancija ir palankumu bet kuriai religinei konfesijai, stengiantis nieko neįžeisti, neužgauti, nesuerzinti emigracinio antplūdžio chaose, bet išplautu turiniu, kažkokia nykia tuštuma ir beviltiškumu. Be abejo, esame laisvi ieškoti visa apimančių universalijų (apžiūrint parodą kyla noras kalbėti palyginimais ar net susidaryti savąjį simbolių žodyną), tačiau toks pasaulis gresia netekti ribų, o kartu ir prasmės. Grigaitė ryžtingai teigia: mūsų krašto kultūros šaknys krikščionybėje, turime tai suvokti ir kiekvienas įgyti savo santykį su ja, kitaip būsime nušluoti vis labiau įsibėgėjančios globalizacijos bangos.

Parodoje pajutau ir asmeninio pasiaukojimo motyvą. Gal dėl to, kad jo ieškojau. Juk turi kūriniuose kažkaip atsispindėti tai, kad Grigaitė vėl sugrįžo į viešąjį meno lauką po ilgokai užtrukusios gyvenimo šeimai pauzės. Be abejo, moters menininkės aukos (tiksliau – pasiaukojimo) kitiems, nesvarbu, kad tai patys artimiausi žmonės – vyras, vaikai, – momentas traukiasi į antrąjį planą, kai kalbame apie šiandienos visuomenės aktualijų keliamus vertybinius tikėjimo klausimus. Grigaitės meno retorika pirmiausia skatina mąstyti apie asmeninį santykį su krikščionių Dievu.

Tad parodos autorė iš karto prisistatė kaip aktualaus socialumo pozicijas užimanti menininkė, kuri turi ką pasakyti ir moka tai daryti. Grigaitė – neįtikėtina darbšti, net skrupulinga autorė, apgalvojanti kiekvieną detalę, bet nepaskęstanti smulkmenose, gebanti puikiai sustyguoti iš daugybės elementų sudarytas didžiules kompozicijas ir skubanti šį gebėjimą pademonstruoti.

Instaliacinis požiūris būdingas visai Grigaitės kūrybai. Anksčiau ji tenkinosi kameriniais formatais, dabar dailininkei jau reikia salių. Ji išaugo, ir mastelio iššūkis jos negąsdina. Kurdamą unikalias erdvines meninių objektų dėlionės, Grigaitė ypač daug dėmesio skiria įvairiems rakursams ir apšvietimui, kiekvieną eksponatą erdvėje tarsi savaip suformatuoja, numatydamą visas įmanomas jo vaizdo projekcijas skirtingoje aplinkoje. Ši erdvinio mąstymo ir ypatingo taktiškumo pojūtį dar labiau sustiprina lipdytų keraminių formų paviršiai, praturtinti faktūrinių išpaudų (lyg tvirtos rankos paspaudimų) energetika.

Parodos sumanymas rutuliojasi palaisniui, keliaujant per ekspoziciją, lipant laiptais iš pirmojo aukšto salės į antrąjį. Pirmojo aukšto salės centre įkypai pastatytas baltas medinis stalas su lipdytais „liturginiais“ indais ir keraminėmis „apeigų“ žvakėmis primena gigantišką altorių, o gal zakristijos lentyną. Kad ir kaip būtų, tai vizualinė užuomina į bažnyčios vidų. Geltona vaza su XVII a. ispano gofruota apykakle kiekvienam vilniečiui dovanoja šv. Kazimiero karūnos atpažinimo džiaugsmą. Šios užuominos išsiskleidžia antrojo aukšto instaliacijoje iš religinio turinio kompozicijų.

Besidairydamą po Grigaitės instaliaciją pasijutau lyg būčiau išžengusi į devocionalijų krautuvėlę, pilną žvakių, šventųjų figūrėlių, dirbtinių gėlių ir paspalvintų religinių paveikslėlių. Dabarties menininkui šis lobynas – neišsemiamas įkvėpimo šaltinis: čia išsigrūnina pigaus masinio produkto ir iškilaus tauraus meno prasmės, kurios aktualios tiek kičo, tiek postmodernizmo ideologijoje.

Kita vertus, Grigaitės parodoje tarsi vartome ne tik krikščioniškos ikonografijos, bet ir dailės istorijos žinyną, kuriame tarpsta ankstyvojo renesanso tapybos ir majolikos reljefų vaizdiniai. Menininkė tęsia savitą tradicijų dialogą, kurį kadaise pradėjo britų popmeno pradininkas Richardas Hamiltonas, atsigręžęs į Fra Angelico kūrybą.

Žinau, kad kiekviena Grigaitės kū-

rinių ekspozicijos detalė yra specialiai kuriama lyg vientiso scenovaizdžio elementas, visi postamentai, ant kurių eksponuojami atskiri keraminiai objektai ar jų grupės, yra specialiai pagaminti būtent jiems ir būtent konkrečiai eksponavimo erdvei. Tai visada naujas daiktas, ne skolintas, perneštas, jau kažkieno vartotas, su savąja patirčių istorija.

Turbūt todėl baltai dažytų medžio lentų stolas pirmojo aukšto salėje ir ant jo išdėlioti keraminiai indai man primena tiek daug paralelinių dalykų. Galvoju ir apie Paskutinę vakarienę, ir apie mišių auką, ir tiesiog apie tą būseną, kurią patiriame kiekvienas, kai kokia nors proga susiburiame drauge ir sėdame prie vieno stalo. Suvienyti jo kartu švenčiame, kartais ir vieni su kitais atsisveikiname. Tai tarsi scena ar aikštelė, joje kiekviena lipdyta forma virsta personažu, atliekančiu tam tikrą socialinį vaidmenį: taip, matau čia sumolėjusias žvakes, o gal verbas, ištuštėjusius dubenis, savotiškas sakralios energijos talpyklas. Greta lyg iš senųjų barokinių paveikslų atkeliavusia „apykakle“ ir šv. Kazimiero karūna padabinta vaza, išrašyta išdavystės kartėliu dvelkiančiais Judo žodžiais „Ką man duosite, jeigu jį išduosiu?“ Tokia netikėta vaizdinių dermė kelia žiūrovo galvoje paradoksalią sumaištį, lyg stovėtum prie urnos su vilties pelenais. Ši priešpriešų kupiną pasako-

jimą tęsia ant priešingos salės sienos eksponuojamas rankų reljefas – tarsi Abraomo aukos simbolis. O aš ten atradau savąsias rankas.

Instaliacijos tęsinį antrajame galerijos aukšte vadinčiau sielos gelbėjimo arba dieviškosios malonės sfera, kur ryškūs eucharistiniai ir Švč. Trejybės simboliai. Tai ir artipilnė vaza, dekoruota kojų plovimo ir pranašo Danieiaus liūtų duobėj scenomis, apjuosta didžiuliais rožinio karoliais, ir Dievo Tėvo ranka debesyse, ir atpirkimo aukos simbolis avinėlis, ir taurė su pralietu krauju, ir liepsnojančią Mozės krūmą primenantys liepsnos liežuviai.

Grigaitės kūryba atrodo graži, rami, bet pajutus jos darbų gelmę, ji gali tapti skaudi ir nepatogi. Šįkart parodoje *Paaukota?* ji, pasitelkusi vieniems lengvai, kitiems gal ne taip lengvai atpažįstamą ir perskaitomą krikščionišką simboliką, meistriškai išlipdė ne didaktinį pamokslą, o visų mūsų abejones ir dvejones. Globalios socialinės ir kultūrinės problemos čia pateiktos per daugiataūkstantinės tradicijos ir efemerinės, pigios popkultūros elementų sandūrą. Juk parodos akstinas – apsimetėlis kalėdinis atvirukas, virtęs sveikinimu kažkokios kadaise prasmę turėjusios žiemos šventės proga. Tai kintančios vartojimo kultūros liudijimas su egzistencinio liūdesio stigmomis ant pragmatiškos ir prisi-taikėliškos visuomenės kūno. ❧

Šūviai ir žiežirbos

VIRGINIJA CIBARAUSKĖ

Štai: – trečioji Agnės Žagrakalytės poezijos knyga. 2003 m. debiutavusi rinkiniu *Išteku*, 2008 m. rašytoja išleido konceptualią trumpų pasakojimų, eilėraščių ir vaizdelių knygą *Visa tiesa apie Alisą Meler* ir kaip poetė nutilo. Dėl šios priežasties ir dėl to, kad esu didelė Alisos Meler žaismingai nervingų, erotinių, romantinių ir buitinių nuotykių gerbėja, *Štai*: laukiau ilgai ir pagaliau sulaukusi kiek nusivyliau. Taigi recenziją pradėsiu tuo, kas, mano galva, nėra gerai, o gal tiksliau – kaip skaityti Žagrakalytės eilėraščius nebuvo smagu. O pabaigoje aptarsiu eilėraščių aspektus, dėl kurių tai, kas gerai nebuvo, atleidau ir pamiršau.

Teigiama, kad *Štai*: pernelyg nesiskiria nuo ankstesnės Žagrakalytės kūrybos nei tematiškai, nei savo forma (Monika Andriulytė, „Štai taip viršijamas poezijos greitis“, in: *Literatūra ir menas*, 2017-05-12). Iš esmės su šia nuomone sutinku. Savaimė tai nėra blogai, tačiau naujausioje knygoje itin išryškėja tiek Žagrakalytės poezijai, tiek ir prozai būdingas specifinis neišbaigtumas arba astruktūriškumas kaip griežtos, suveržtos struktūros opozicija. Tarkime, literatūriniu komiksiu vadinamas autorės romane *Klara* (2014) neturi pabaišos: knyga baigiama iki tol gana kruopščiai regzto statinio – pasaulio su jo gyventojais, jų istorijomis, verty-

bėmis, įvykiais – ištaškymu. Šį aspektą interpretuoti galima įvairiai – ir kaip tiesiog neišbaigtumą, ir kaip specifinę poetinio pasaulėvaizdžio ypatybę. Tačiau net jei tartume, kad Žagrakalytė regi ar rašo vaizdais, tai tie vaizdai dažniausiai (išskyrus trumpuosius tekstus) taip pat nenuoseklūs, neišbaigti: vienas kuris nors vaizdelio elementas beprotiškai išryškinamas, tačiau visa kita – išbliurę, pakrikę.

Štai: ši ypatybė vyrauja ne tik paskirų tekstų heterogeniškoje sandaroje, kai, nors ir išlaikant tą patį nervingai žaismingą toną, vaizdinių sekos jungiamos taip laisvai, kad nuolat pasimeti, kur ir kam, ir net kas čia nutiko, bet ir rinkinio sudarymo principu. Tiksliau – jo nebuvime: knygoje nėra skyrių, eilėraščių seka nepateikia jokio transformacijomis grindžiamo poetinio pasakojimo. Vieninteliai kryptį nusakantys ženklai – gaubiantys trumpi tekstai greičio baimės tema („Man tik / Greičio baisu / Kitokio / Taveš / nebijau“, p. 5), kuriuos, o ir pačią greičio semantiką, aptarsiu vėliau. O tai, kas yra šių gaubiančių strofų viduje – savotiška palaida bala. Kai kurie tekstai datuoti (anksčiausias parašytas 2008 m., vėliausi – 2016 m.), kai kurie be datų. Kita vertus, tematika panaši: beveik visuose persipina erotikos, apskritai jusliškumo kaip tam tikro buvimo pasaulyje būdo ir buvimo poete temos – jos ir sudaro kalbančios ir patiriančios (atrodo, Žagrakalytės tekstuose tai vyksta vienu metu) subjektės tapatybės centrą.

Šiame kontekste būtina pabrėžti, kad buvimas poete reflektuojamas ironiškai, tai nėra vienintelė alternatyva, gyvenimo kelias ar net misija, greičiau atvirksčiai. Jusliškumas ir inspiruoja rašymą, ir trukdo, nutraukia dainelę („laiminga / apie nepasibaigiančią niūniavau, kol / nu taip paprastai: / į neapsaugotą prausiant ugnim mano kulkšni – / klasika, nors apsiverk: / gyvatė žolė“, p. 7). Be to, Žagrakalytės subjektė renkasi ne tiesiog rašyti poeziją, ne būti poetu kaip tam tikru universaliu kuriančio žmogaus įsikūnijimu, o būti būtent poete: eilėraščio, pavadinto „Jeigu būčiau poetas, būčiau“ pirmoji eilutė – „Poetė:“ (p. 57). Toks apsisprendimas itin simpatiškas, ypač kontekste, kuriame poetės epitetą vartojamas geriausiu atveju su lengvu skepsiu, tuo tarpu vadintis poetu – išdidu. Tarkime, LEU Lietuvos fakulteto draugijos *Literatų arka* organizuojamų skaitymų metu išrinktas geriausias poetas ar poetė velkasi paltą, ant kurio nugaros didžiosiomis raidėmis užrašyta – POETAS.

Knygos anotacijoje pabrėžiama, kad „pagrindinė Žagrakalytės poezijos tema – moteriškumo refleksija“. Vis dėlto šis moteriškumas – labiau tipiškas, o ne refleksyvus. Birutė Pūkelevičiūtė iš tiesų galėtų būti orientyri-

Agnė Žagrakalytė,
ŠTAI: Eilėraščiai,
Vilnius: Tyto alba,
2017, 60 p., 700 egz.

Dailininkė Ilona Kukenytė

ne figūra, poetine motina (eil. „Kodėl sustojau rašyti“, p. 6–7). Žagrakalytės poezijoje pastebimas pūkelevičiūtiškas kiek agresyvus jusliškumas, apimantis ir savo galios suvokimą, ir folklorinius, bibliinius motyvus, šventosios ir kekšės dichotomiją. Idealusis poetės būvis nusakomas pasitelkiant modifikuotus folklorinius-neoromantinius motyvus – „žuvelių šukelėm kasas šukavau, dainavau, / saulės peiliai man ašaras šluostė, / pušų šakelėm vėsiom susiglosčiau“ (p. 6). Be abejo, esti čia ir ironijos, tačiau, mano manymu, mažokai: „Poetė: / Supčiaus po obelīm hamako burėse įsisupus, / Dainuočiau: saugokis vėjo, kai ji prisimerkia, / Galvodama, aišku, apie save“ (p. 57).

Labiau tipiškas nei išskirtinis vadinamosios moteriškos poezijos kontekste ir apsisprendimas „stengtis nerašyti“, „nereikšti“, negalvoti. Kitaip sakant, siekiama rašyti ne iš galvos ar iš literatūros, o iš natūros: „nieko aš negalvojau, / niekad ir negalvoju, sakau, kaip / yra, ir nesuku sau / galvos“ (p. 6). Viena vertus, žavu, kad pasirenkama pabrėžtinai neegzaltuota perspektyva. Kita vertus, jausmais, o ne protu besivadovaujančios poetės, savo kūrinis užrašanti bemaž intuityviai, topa ir kritika, ir literatūrologai, ir kolegos poetai priskiria bemaž visoms kanoninėms lietuvių poetėms nuo Salomėjos Nėries, Juditos Vaičiūnaitės iki Nijolės Miliauskaitės. Laikysena, kai kurianti moteris nepretenduoja į, taip sakant, proto sritį, o apsiriboja jusliškumu ir jausmingumu, lietuvių literatūros lauke – itin skatinama. Kaip ir tai, kad moterys kuria tada, kai randa laisvo laiko nuo namų ruošos ir vaikų priežiūros. Šia prasme eilėraštis „Claudio Bottega“ – pavadinimas greičiausiai nurodo restorano pavadinimą, bent taip man pasufleravo visažinis *google.com* – reprezentatyvus: „kokie šeši eilėraščiai prabėgo, [...] ai, vaikai siunta, reik eit, kitąkart / pabaigsiu pasakot“ (p. 33).

Tačiau, išskyrus minėtame tekste išsakomą preferenciją buičiai, vaikų paminėjimą, kai kuriuose eilėraščiuose vykstantį tapatinimąsi su moterų figūromis, personažais, dauguma Žagrakalytės poetinio pasaulėvaizdžio elementų, temų būdingos ir vyrams poetams. Tai ir neretai išskydusi struktūra, ir pernelyg laisvi paskirų vaizdinių „sukabinimai“, ir angažavimasis sakyti kaip yra, ir poetizmą ironizavimas. Taigi tiek to moteriškumo.

Išimtis – Žagrakalytės ribinis jusliškumas, kurio lietuvių vyrų poezija tikrai stokoja. Mano manymu, tai ir yra Žagrakalytės kūrybos išskirtinumas, tačiau nesu tikra, ar jis gali būti tiesiogiai siejamas su autorės lytimi. Būtent jusliškumas, tačiau ne tas idealusis, perfiltruotas per neoromantinę vaizdiniją, o smūginis, net, sakyčiau, smurtinis buitinis jusliškumas įprasmina ir tekstų fragmentiškumą, ir struktūrinį nenuoseklumą, ir polinkį improvizuoti. Ir nors poetė ginasi, kad miečiau jai suknelės pirkti, o ne parašyti eilėraštį „iškriš-

tolintais ašmenim“ (p. 9), ne suknelės, ir net ne blizgantys žvyneliai, o šūviai, kibirkštys geriausiai nusako *Štai*: poetiką. Šia prasme knygos dailininkės Ilonos Kukenytės pasirinkimas puslapius išmarginti juodomis, baltomis ir raudonomis skylėmis – tuo pat metu ir šūvių žymėmis, ir taikiniais – tiek pat iškalbingas, kiek manifestinio pobūdžio eilėraštis „Dabar:“ – „norėčiau rašyti vien tik / eilėraščius multikus: [...] / per visas proto dailylentes, nagučiais: / lėktų ratu žaibuodama mažutėlė / it kibirkštis / lapytė: / žiežirba kaukolės kibirėly“ (p. 27).

Tokių žiežirbų, ar, tiksliau, žiežirbas keliančių paleistų kulų knygoje – ne viena ir ne dvi, ir net ne trys. Apskritai kulka, šūvis – vienas dažnesnių rinkinio įvaizdžių: „šūviai už parko tvoros / medžiokliniai šūviai“ (p. 10); „liga kaip kulka; / niekada nežinai, iš kur ji atleks, kur ji pataikys“ (p. 54); „Šūvio apdegus skylė, / Būčiau, buvau: / trokštu, taigi esu“ (p. 57). Kiek gaila, kad Žagrakalytės kulkos ir kibirkštys skaitytąją ne mirtinai suvarpo, o tik sužeidžia. O kartais jos ir visai tuščios, tik dėl vaizdo/garso. Bet kuriuo atveju, Žagrakalytė tikrai nėra stankevičišką snaiperis, kuris turi tikslą ir tyliai pasislėpęs laukia, kol pasirodys taikynys, kurį nudėti privalo vienu taikliu šūviu. Žagrakalytė šaudo kaip kokia pamišėlė, tarsi į bet ką ir bet kaip, šaudo ir juokiasi, nes jokio tikslo, akivaizdu, nėra: „O dabar, kaip penkių knygų autorė, / jau galėčiau ką nors *pareikšti!* / Bet nereikšti irgi galiu“, teigiama knygos atvarte. Taigi šaudoma, nes smagu.

Poetinio smagumo, šėlo knygoje daug, ir tai džiugina, įtraukia. Smagumą teikia ne tik pražydes savimi pasitikintis moteriškumas, juslių teikiamos galimybės, o pati kalba, į eilutes, strofas susidėstanti organiškai, lengvai, tarsi liuksintis gyvūnelis ar paukštelis – nerimtas ir tuo patenkintas:

nuo šakelės ant šakelės
šokinėja kubalibriai:
vėjo šliūžės šaltmėtinės per blauzdas,
lietaus apsiaustėliai gysloti:
moterys, žviegiančios lietaus palapinėj,
liauni vandeniniai gyvūnai,
siaurai susisiautę sparnus.
(eil. „(Kurvų lizdas)“, p. 11)

Be abejo, toks nerūpestingumas turi ir atvirkščią pusę – minėtą struktūrinį nenuoseklumą, tižumą. Vis dėlto pasirinkimas rašyti apie vadinamąsias nereprezentatyvias arba tiesiog nerimtas patirtis – drąsus.

Skaitydama „nuo šakelės“ atsiminiu, kaip virtualiam terminų žodynui aprašinėdama poetikos terminus buvau kritikuojama dėl pasirinkimo pavyzdžiais imti Žagrakalytės ir kitų poetės kartos atstovų kūrybą – solidiems akademikams ji atrodė tiesiog nesupran-

tama. Arba – nesusipratimas. O tai, be abejo – autentiškumo žymė, kitokio, tarkime, laisvesnio ir mažiau sureikšminto gyvenimo ir kūrybos išraiška. Ši išraiška reikalauja kiek kitokių sąvokų ir perspektyvų nei ankstesnių kartų tekstai. Tačiau prisiminusi, kad net Pūkelevičiūtės erotika ir jusliškumas apskritai kai kuriuos literatūrologus vis dar šokiruoja labiau nei Algimanto Mackaus ar Antano Škėmos bjaurumo estetika, bergždumo apoteozė ir suicidinės fantazijos, galima kalbėti apie bendresnio pobūdžio kultūrologines tendencijas. Tačiau ši recenzija tokiems apmąstymams, be abejo, ne vieta.

Kitas specifinis rinkinio ypatumas, susijęs ir su šūviais, ir su žaismingumu – dirglumas, įsukantis tarsi sukurs, į kurį raginama pasinerti (eil. „Skirtingo meistro, to paties kalibro“, p. 30). Aplinka taip labai jaudina, dirgina, kad pamažu apima nuojauta, jog toks intensyvumas prie gero neprives:

čiepsi lakštingalos,
ūbsi šunys ir du
katinų kamuoliniai žaibai
susilieja – šitoj žalioj
mėnesienoj, pjaunančioj Šiaurės
pašvaistėj, katės kvatojasi,
žiežirbom apsipylusi tvinsta lakštingala
(eil. „Čia nėra interneto:“, p. 48)

Veiksmo ir vyksmo gausa (leksiniame lygmenyje karaliauja veiksmazodis, oponuojantis būdvardiškai nėrinuotai šiandienos lietuvių poezijai) ir iš to kylančiu isterišku dirglumu Žagrakalytės poetinis pasaulis artimas avangardistams, tarkime, Pranui Morkūnui. Šis ryšys, be abejo, ne tiesioginis, o giluminis arba tiesiog pasaulėvaizdinis.

Intensyvumas koreliuoja su aplinkos slopumu („sie-

nos rasoja, virtuvė – moliuskos vidus“, p. 17), todėl kalbančiąją dažnai apima išsiveržimo iš slopios erdvės, išsitaškymo troškimas, savo formos, tapatybės, būvio keitimas („o dabar plešia mane į gabalus, gabalais / trūkinėju“, p. 12; „gražus išsitrėškė žiedas“, p. 56). Tai ribinės būsenos, kurios nėra reflektuojamos, aiškinamos – tiesiog patiriamos. Jos neturi priešasčių, o ir pasekmės nelabai aiškios, nors, kaip galima nuspėti, ribinis intensyvumas visuomet susijęs su pokyčiais – tuo pat metu bauginančiais ir masinančiais. Iš čia ir minėtoji rinkinių pradėdanti ir užbaigianti greičio baimė, nes pasaulyje, kuriame viskas taip intensyvu, baigtis subjektei, be abejonės, žinoma – tai išnykimas („širdis dresuota mirti“, p. 41), nuopuolis:

[...] smulkios
avių nugaros, žyrančios tolyn
nuo tarpeklio, į kurį krenta ir
krenta kaip užsukta
mano vienintelė meilė.
(eil. „Viršelis iš dviejų fotografijų:“, p. 43)

Bandau prisiminti, kas šiuo metu lietuvių poezijoje dar taip intensyviai patiria, kieno joslės tokios dirglios, o kalba – tokia lanksti, kad tą dirglumą sugebėtų perteikti, ir nepavyksta. Tarkime, Dainiaus Gintalo *Adatu* ar Manto Balakausko *Romos* dirglumas, ar Ernesto Noreikos *Andalūzijos šuns* siurrealus intensyvumas atrodo ir ganėtinai melancholiški, nepaslankūs, ir kiek išgalvoti, knyginiai. O Žagrakalytės eilėraščiuose falsifikavimo – nė su žiburiu. Kita vertus, akivaizdu, kad tokio lygmens intensyvumą suvaldyti ne visuomet pavyksta, tarsi užrašymas būtų įmanomas tik pliūpsniais, šūvių serijomis, kurios nėra ar gal net negali būti taisomos, koreguojamos, atšaukiamos ar pakartojamos. ❧

Poezija, o gal tai ji

LINA BUIVIDAVIČIŪTĖ

Imdama į rankas šią daugiau nei solidžios apimties rinktinę, kertiniu žodžiu pasirinkau būtent žodį *rinktinė*. Maščiau, koku tikslu ji sudaroma – daugiausia iš jau kitose knygose publikuotų tekstų. Sau atsakiau taip – kad matytųsi panoraminis rašytojo kūrybos vaizdas, išaiškėtų jo vystymasis, raida, kad galima būtų stebėti kūrybos augimą, temų, įvaizdžių, metaforų pasikartojimą arba kismą. Iš rinktinės tikiuosi tam tikro vientisumo, brandumo, energetinio rezonavimo. Kalbant konkrečiai apie asmeninį santykį su kitose knygose skaityta Donaldo Kajoko poezija – jos prasmės sprūdavo, mainydavosi, metaforų reikšmės nutekėdavo ir nelabai išpėdavau eilėraščių mįslę – apie ką gi vis dėlto yra ši poezija, kaip reikia ją kvėpuoti, kokius atrakinimo kodus pasirinkti. Tikėjau, kad prieš akis atsidūrus visai poetinio kelio panoramai, sugebėsiu ne tik išpėti, bet ir analizuoti kajokišką minklę. Su smalsuliu praveriu o-gal-tai poezijos duris.

Ir iš tikrųjų galiu konstatuoti, kad rinktinė sudaryta palankiai – tiek skaitytojui, tiek kritikui. Turiu omenyje, kad galima fiksuoti vientisumą, tematinį dėsnį, kertinius poezijos dėmenis. Besvarstydama, koku kodu galėčiau atrakinti *Poeziją, o gal ne ją*, prisiminiau straipsnį, kuriame analizavau rašytojo romaną *Ežeras ir kiti jį lydintys asmenys*. Supratau, kad viena iš Kajoko poezijos kvintesencijų galėčiau pavadinti vakarietiškos ir rytietiškos ontologinės patirties dermę – pavadinimą pasiskolinu iš minėto straipsnio. Iš tiesų Rytų dvasinių

praktikų ir Vakarų religijos sampyna realizuojama skirtingų įvaizdžių koegzistavimu – šią dermę puikiai iliustruoja „Keliauninko trieliliai“, primenantys šiuolaikinius haiku (klasikinio žanro rėmų nesilaikoma), o kartu skleidžiantys savąją kultūrinę patirtį: „Pakilo rytų vėjas... / Taip ir maniau – mėnuo dar sparčiau / nuskuodė į vakarus“ (p. 69). Į eilėraščių pasaulį pakliūna ir medityvi, tarsi-rytietiška arbatos gėrimo ceremonija, ir bibliškai įvaizdžiai (netgi vienas iš knygos skyrių pavadintas „Egzorcizmas: giedotojo išvarymas“) – ne viename tekste, bet panoraminį vaizdą galima susidaryti.

Rytietiškas dalies eilėraščių rikiavimo principas – tiesiog percepcija, gyvenamojo pasaulio fiksavimas dažnai su ironijos gaidelė, bet be išankstinių programinių nuostatų, vertybinio vertinimo, paliekant vietos nuostabai, ištikčiai, netikėtumui. Tai labai ryšku eilėraštyje „Pakelė per pačią kaitrą“: „Toliuos – bokštas. Kapinaitės. / Žolėse – žiogai. / Alpstantis kaitroj alksnynas / ir – laukai laukai. [...] Bet juk tai... skarelės kraštas. / Pakelės darže / ravi burokėlių lysvė / moteris nėščia“ (p. 106). Medityvus pasaulio pajautimas labai raiškiai atsiskleidžia ir cikle „Aš tau sakau, taip taip, atsakai“ – čia labai daug akimirkos fiksavimo, esaties savaiminio pakankamumo, dabartiškumo fiksacijos: „ruduo ir tiek“ (p. 98), „o ten prabėga šunelis / prabėga ir viskas“ (p. 99). Konotuojamas čia-ir-dabar vyksmo išgyvenimas, pajautų momentiškus, kartu ir amžinumas, įsirašantis lyrinio subjekto sąmonėje. Dar vienas (bet toli gražu ne vienintelis) medityvų žvilgsnis į pasaulį perteikiantis tekstas – „Hiperrealybė“. Per dvasines (ir nelabai) praktikas atrastą išmintį, daoistinę tuštumą ryškiai byloja neilgi eilėraščiai „Virš kopų ramus teka mėnuo“, „Vien tik gėlės yra išmintingos“, „Dieviškos slėpynės“, „Japonų graviūra. Vyšnia“ ir kiti. Apie tikėjimų įvairovę, egzistencinius ieškojimus, jų skirtynes, kartu ir vientisumą pasakoja eilėraštis „Dabar, prieš saulės tekejimą“ – įstrigo kelia-prasmiškos eilutės, konotuojančios ir daugio pervirši, ir paviršutiniško santykio pobūdį, ir drauge – ieškojimų svarbą: „Ištikėjom visus tikėjimus / nesuradom tačiau vienintelio“ (p. 42). Kajoko poezija teigia ir Dievo buvimo įrodymus (ne tik tiesioginiais kreipiniais, bet ir pačia poetinio pasaulio struktūra, kūrinijos stebininiais) ir drauge drąsą polemizuoti, kvestionuoti, netgi kritikuoti Sutvėrėją – tai rodo autentišką, intymų santykį: „ne taip man Dieve apšvietei rankas“ (p. 143). Nevengiama profaniškų sugretinimų – „morta marija žebenkštis“, „Jeruzalės šliundros“, į populiarią vaikišką dainelę inkorporuotas „švento jono“ motyvas (beje, pastebėtina, kad netgi bibliinių personažų ar šventųjų vardus Kajokas kartais rašo mažąja raide, taip tarsi teigdamas, kad poetinėje tikrovėje, o gal ir gyvenamajame pasaulyje lygūs visi – ir uodas, ir šventas Jonas). O ši pažiūra, man regis, labai atspindi rytietiškas praktikas – ir vėl

Donaldas Kajokas,
POEZIJA, O GAL NE JĄ:
Rinktinė,
Vilnius: Lietuvos rašytojų
sąjungos leidykla, 2017,
495 p., iliustr., 1500 egz.

Dailininkė Deimantė Rybakovienė

fiksuošana vakarietiškos ir rytietiškos ontologinės patirties dermė. Viena aišku – religiniai įvaizdžiai, tikėjimo tematika autoriui yra svarbūs (ko verti vien gausūs eilėraščių pavadinimai, liudijantys krikščioniškuosius intertekstus: „Vyno stebuklas“, „Pabėgimas į Egiptą“, „Lozorius“, „kas palaidojo, Judai, tave“, „Siksto koplyčios angelas“ ir kt.), tačiau jais operuojama originaliai, neprikišamai, nevengiant drąsių sugretinimų – Kajoko poezijoje susitinka koplyčios ir viešnamis, krūtys ir angelai, biblinės istorijos ir graikų mitai, pavyzdžiui, viename eilėraštyje tarpsta Stiksas ir Siksto koplyčia. Įdomūs buvo keletas eilėraščių, parašytų savaip interpretuojant Biblijos tekstus, pavyzdžiui, „Toji valanda“. Nepiktinaudžiaujama ir kitais intertekstais (istoriniais, literatūriniais, filosofiniais, dailės, pasakų, dainų) – jų tikrai nemažai, bet labai gerai „susiskaito“. Jie Kajoko poezijoje bene visada reikšmingi, ne savitiksliai, ne puošybiniai, o vedantys į eilėraščio sampratų gelmes, suteikiantys papildomų prasmų, kartu paliudijantys vientisą teksto audinį.

Ironišką žiūrą gražiai reflektuoja eilėraštis „Ironija“, nusakantis savotišką kajokišką poetinę užmačią, primena iš autoriaus romanų (galbūt) išėjusią nuostatą – „ironizuoti save ironizuojantį“. Eilėraščiuose Kajokas mėgina sugriebti egzistencijos šerdį, išpreparuoti mūsų būties būdus, kartais juos pateikdamas melancholiškai, kartais drąsiai švaistantis ironija išgalastu poetinės tiesos skalpeliu – toks atviras žmogaus gyvenimo principų ir nervų preparavimas atsiskleidžia eilėraštyje „Maratonas“. Iš esmės Kajokas iškelia sau Don Kichoto ar Sizifo vertą uždavinį – įtekstinti iš esmės kalbai nepasiduodantį, neįtekstinamą gyvenamąjį pasaulį, praspūstantį pro jį sugriebti bandančią sąmonę. Tai fiksuoja ir lyrinis subjektas: „ir vis tiek niekuomet jau nebuvo gražiau / kaip tą mirksnį, kurio aš nebeužrašiau / kuriame aš gražiausius žodžius pamiršau“ (p. 81). Kajoko subjektą „gelbsti“ jau įvardyta percepcija, tiesiog pasaulio fiksavimas – rytietiška meditatyvi praktika, įausta į Vakarams būdingus kontekstus.

Į akis rinktinėje krenta žmogaus ir gamtos ryšys, jų koegzistavimas, tarpusavio dermės svarba – daugumoje eilėraščių žmogiškosios patirtys eina koja kojon su gamtos pajautimais, žmogus apauga gamta, o gamta – jį: „šalnotas lapas krenta taip iš lėto / grakščiai taip tykiai ežero pakrantėj / jis krenta lyg jaunutė gubernantė“ (p. 76). Kiek netikėtai atradau (anksčiau kažkaip neužfiksavau), kad Kajoko eilėraščiuose įvaizdinamas ir kūnas, jis atsiranda greta gamtos įvaizdžių: „parnešiu namo baltą kūną / ir užmirštą krūtį delne / ak lipkit ant šalto bijūno / ir lyjant sapnuokit mane“ (p. 11). Kūno įvaizdžiai, patirtys šmėžuoja keliolikoje eilėraščių.

Ką dar atradau ir ko anksčiau nebuvau užfiksavusi – šmėkštelinčios savirefleksijos, metapoetinio lygmens – mėginama perkąsti pačią poeziją, jos rašymo būdus, tai

liudija eilėraščiai „Apie mano literatūrinės pasakėles“, „Ars poetica“. Šis lygmuo man labai įdomus, vertingas ir reikalingas – jį atspindinčių tekstų galėtų būti ir daugiau.

Mirties tema autoriui taip pat labai svarbi, net norisi pridurti – kaip gi be jos. Nebūties nuojauta alsuoja ir mirusiųjų atminams skirti eilėraščių motyvai – Vėlinės, lapkritis. Jaučiama pastanga mirties faktą priimti organiškai, kartais subtiliai teigiant prisikėlimo viltį (Lozorius motyvas), kartais tiesiog inkorporuojant į gyvenamojo pasaulio neišvengiamą vyksmą. Tai liudija eilėraštis „Apie mirtį“: „lizda ir žvaigždė, belapi / klojnį ir sužeistą lapiną / lango žibelę ji stebi / būna – nustebina“ (p. 354). Vis dėlto dažniausiai mirtis šmėkšteli eilėraščio pasaulyje – kaip darniai inkorporuota į patį egzistencijos audinį, pavyzdžiui, eilėraščiuose „Vasaris“, „Keturi meilės eilėraščiai viename“ ir kt.

Labai vykę, subtilūs, organiškai rinktinės eilėraščiai, kuriuos įvardijau kaip meilės tekstus, pavyzdžiui „neišversiu mano meile neišversiu“, „tai tik šilkas mano džiaugsmė tikrai šilkas“ ir kiti, parašyti paprasta kalba, regis, vienu atsikvėpimu, bet labai gražiai, tiksliai sudėlioti – ir liežuvis neapsiverčia jų pavadinti banaliais, nors tema, rodos, jau neįmanomai išvalkiota.

Dar norėtusi tarti kelis žodžius apie požanrius – pagrindiniai rinktinėje išsikristalizavę yra trieiliai, šešieiliai, aštuoneiliniai, raudos, baladės, sonetai, lopšinė, ketureilės, eilėraščiai proza. Toks variavimas man pasirodė įdomus, pagyvinantis poetinį tekstų audinį.

Dabar proga pasakyti, kas buvo labai įdomu, „kitaip“ – labai išsiskyrė keli eilėraščiai, vienas iš jų „Moteris“, kuriame buitiškas, kiek brutalus simbolis – eilėraščio subjektas naudojamas „šiek tiek kraujuotas“ peiliukas dera su gamtiškais įvaizdžiais („rugėjo rožė“) ir intertekstais (Pierre'o Auguste'o Renoiro reprodukcija). Šiaip jau visame rinkinyje vyrauja gana nuosaikus, toks „seniokiškai“ (nieko bendra su amžiumi) išmintingas tekstas su Češyro katino šypsnių logika (vis dėlto pravertė rinktinės koncepcija – perskaičiusi knygą galiu konstatuoti vyraujančią toną) todėl tokie tekstai, kaip anksčiau minėtasis, įneša labai reikalingo gyvumo, norisi autoriui palinkėti – daugiau to atviro poetinio nervo, daugiau gyvasties. Identifikuotąjį rinktinės vientisumą vertinčiau dvejopai – viena vertus, jis išryškina Kajoko unikalumą – šiandienėje lietuvių literatūroje nežinau daugiau tokio, kuris savo tekstuose taip darniai ir patraukliai, skaidriai melancholiškai ir drauge ironiškai sujungtų vakarietiškas ir rytietiškas dvasines patirtis. Kita vertus, tasai vientisumas paliudija ir autoriaus vienodumą, tendencingumą, tolygumą – poetas tarsis nuolat kartoja pats save, todėl norėtusi palinkėti kitai knygai dar daugiau netikėtų įvaizdžių, kitaip užgaunamo poetinio nervo. Kitąkart – norėčiau ištarti – netikėta. Dabar tariau – gražu. Šiaip ar taip – ir rinktinės tikslas pasiektas, ir Kajoko poezija – veikia. ☒

Skruzdžių pėdsakais

MANTAS TOLOČKA

Štai barzdotas poetas žengia į kurią nors miesto aikštę ir akompanuojamas lyros deklamuoja savo kūrybą miestelėnams. Sakysit, graikai, Atėnai, Antika? Keli tūkstančiai metų praeitin? Baikit, nemanau. Čia turbūt Vytautas Stankus skaito kokį sprangų eilėraščių, razuokų brazdėjimams aidint, tarkim, *Rašytnamio* kiemelyje. Toks epizodas tikrai atpažįstamas poezijos mėgėjų gretose ir poeto kūryba, regis, puikiai tinka tokio tipo performansams. Neretai įvardijamas kaip poezijos tradicija sekantis kūrėjas, Stankus savo kūryba (nors ir nerašo vien silabotoniku) ieško dermės tarp formos ir turinio, tarp skambesio bei reikšmių. Taigi įdomiai jau kartą ar du išgirsti tekstai atgula į trečiąją poeto knygą *Skruzdžių skandinimas*.

Dvi pirmašios poeto knygas (*Vaikščiojimas kita ledo puse* ir *Iš veidrodžio, už*) Virginija Cibarauskė pavadino „antrininkėmis“. Šios, anot kritikės, knygos pasižymi labai panašiomis anapusių, mirties, ribinės patirties tematinėmis slinktimis¹. Naujajame rinkinyje taip pat nemažą vaidmenį vaidina mirtis ir mirusieji, tačiau šįsyk jie nepasirodo kaip nešini žinia (ar laišku) iš kito pasaulio, veikiau dabar jie – sumišusio, siurrealistinio pasaulėvaizdžio dalis. Subjektas visiškai ramiais intonacijomis skelbia, kad „mirusieji virsta gyvaisiais“ (p. 35) arba „būrys mirusių kirų / plaukia pro šalį lyg žuvys“ (p. 47). Kartu su mirtimi, žinoma, atplaukia ir kraujas bei kiti vandenys, taip reiškiamas ir pavadinime numatytas skendimo motyvas. Nemenkoje eilėraščių dalyje subjekto išsakomą būseną būtų galima įvar-

Vytautas Stankus,
SKRUZDŽIŲ SKANDINIMAS:
Eilėraščiai,
Vilnius: Versus aureus,
2016, 112 p., [500] egz.

Dailininkas Mindaugas Sabaliauskas

dyti kaip skendimą ar desperatišką bandymą įkvėpti oro. Štai ir paskutinis eilėraštis „maudyti žirgus“ baigiasi panašiu motyvu:

gerti žalsvo vandens čia atėjome, bristi
gilyn, bet pirmiausia: nusibalnoti,
pasilikti tik kamanas, bristi gilyn,
kol pradedi plaukti, gerti
žalsvo vandens čia atėjome,
kol apsisemia šnervės, tada
imi taškytis, lekia pūslai į šalis
tartum žiežirbos, blaškytis imi,
tada skęsti ir miršti (p. 109)

Dar viena dalis tekstų – įvairios dedikacijos ir epigrafas pažymėti eilėraščiai. Juose pasirodo tokie personažai kaip Aidas Marčėnas, Antanas A. Jonynas, *Don. K.*, Kari Tulinius, César Vallejo, T. S. Eliot. Dalį šių tekstų laikyčiau nelabai pavykusiais, perimančiais tik kurio nors minėtų autorių leksikos ypatybes ar kalbėjimo formas. Norėtuši, kad tokie eilėraščiai taptų savitomis poetinėmis vieno ar kito autoriaus kūrybos interpretacijomis, o ne vien pamėgdžiojimais. Iš tokių eilėraščių įdomiausiai atrodo Eliotui dedikuoti „kabantys sodai“ ir eilėraštis „devynios gyvybės“, pažymėtas jau kartą ir Sigito Parulskio panaudotu epigrafu iš Vallejo kūrybos. Pastarasis, perimdamas formą iš eilėraščio „Valandų smurtas“², nors ir netenka kruopelytės lakoniškumo, vis dėlto sukuria įdomią opoziciją Vallejo tekstui. Kaip priešprieša mirusiesiems eilėraštyje pasirodantys gyvieji kartu su kvėpavimo leitmotyvu sukuria būties trapumo išpūdį. Taip pat pirmu asmeniu teksto pabaigoje prabylantis subjektas įdomiai interpretuoja Vallejo tekste pasirodanti būdėjimą prie mirusios amžinybės:

esu gyvas kaip visad, kaip niekad pilnas jėgų,
guliu dantimis į sieną ir graužiu,
graužiu skylę į kitą pusę, godžiai
į save traukiu orą, esu pilnas –
guliu ir kvėpuoju, kvėpuoju ir laukiu (p. 32)

Savo ruožtu Eliotui dedikuotas eilėraštis yra pripildytas įvairių pakartojimų, fragmentiškumo, motyvų persiklojimo ir kitų britų literatūros klasiko poetikai būdingų savybių. Nors tekstas ir perima kelis įvaizdžius iš garsiosios Elioto poemos *The Waste Land*, dedikacijos implikuojamas dialogiškumo bei intertekstualumo pažadas lieka neišpildytas. Tačiau eilėraštis gerai funkcionuoja kaip atskiras ir, prisitaikęs Eliotui

¹ Virginija Cibarauskė, „Antrininkės“, in: <http://literaturairmenas.lt/2014-09-26-nr-3489/2013-literatura/3177-virginija-cibarauske-antrininkes>.

² Cesar Vallejo, „Valandų smurtas“, in: <http://www.tekstai.lt/buvo/versti/atitolin.htm>.

būdingą kalbėseną, kai kuriose vietose suskamba puikiai: „miestas, kurį pažinau ir miestas kurio / nėra kurio nereikia yra miestas / kuriame susitikom miestas kurio ilgiuos“ (p. 33). Be to, tankiai suregztas vandens, valgymo, angelo, trimito ir kitų izotopijų tinklas suteikia eilėraščiui aiškia ašį. Tokie tekstai ne visada pasi-sekė, tačiau verta Stankų pagirti ir už tai, kad jis, kaip vis dar jaunas autorius, bando užmegzti dialogą tarp skirtingų poezijos tradicijų.

Kalbant apie fragmentiškumą, kurį jau tikrai galima drąsiai paskelbti vienu pagrindinių Stankaus kūrybos bruožų, turiu vieną gerą ir vieną blogą žinią. Blogoji yra ta, kad kartais tarp atskirų motyvų, epizodų ar fragmentų stinga jungčių. Arba skaitant tiesiog lengva pasimesti tarp daugybės daugiau ar mažiau išplėtotų įvaizdžių. Pavyzdžiui, eilėraštyje „likantropija“, ištisu-siame per keturis puslapius, vis pasirodo baltai ir juo-dai apsirengusios moterys:

prieina juodai apsirengusi moteris
ir nukerpa mano bambagyslę,
tik ji neturi žirklių, ji
kerpa pirštais: zzpt, zzpt

prieina baltai apsirengusi moteris
ir praneša man, kad medžiai
pakeitė spalvą, o vilkas,
kurio pilve esame, nesveikuoja (p. 26)

Šioje, kaip ir daugumoje baltos/juodos porų, galime aptikti kontrastą arba tam tikrą opoziciją. Čia ji susi-klosto tarp nukerpamos bambagyslės arba atskirties ir buvimo vilko pilve, kartu su vilku. Tačiau po keliolikos tokių pasirodymų aiškėja tik kelios esminės jungtys (to-kios kaip vilko arba kreidos), todėl skaitant šį eilėrašį lengvai išsprūsta iš rankų pagrindinė jo linija. Nesiūlau nuolaidžiauti skaitytojui, bet gal tekstą būtų galima iš-gryninti. Na, taip. Suprantu kontrastą tarp epigrafo iš romantiškos Chrise de Burgho baladės, apdainuojan-čios pilnatvės būsenas su „ta vienintele“, ir eilėraštyje subjekto išsakomos sueižėjusios tikrovės. Tačiau, kaip rodo likęs rinkinio turinys, tokiai situacijai išreikšti Stankaus poetikoje tikrai yra ir kitų priemonių. Taigi gal ne visada būtina vargšą skaitytoją vesti pelkynais, kuriuose taip lengva įklimpti.

Geroji žinia yra tokie tekstai kaip „sapnuoti dulkes“ (p. 7), „Keira Knightley, ar girdi krintant miške parašiu-tą?“ (p. 59), „tunelis“ (p. 87). Šie tekstai, sudėti iš dau-gybės atskirų epizodų, pasirodo lyg parašyti sąmonės srauto būdu. Vieni epizodai atrodo kaip konkretūs prisi-minimai iš vaikystės, kiti yra abstraktūs ir poetiški. Ta-čiau juos visus jungia asociacijų ir tam tikrų įvaizdžių grandinė. Taip pat kiekvienas iš minėtų tekstų turi meta-fikcijos elementų. Tarkime, eilėraštis „sapnuoti dulkes“:

kliokianti, visa užliejanti kraujo banga
Kubriko filme, mažas berniukas, sklidina
burna siaubo – aš ta tamsa tarp jo dantų,
riksmas, gerklėj suturėtas (p. 11)

Subjektas iki tol, regis, kalbėjęs apie konkrečius pa-tirtus ir išgyventus dalykus, save randa meno kūrin-yje, „tarp“. Taip Stankus gana subtiliai atkreipia dėmesį į atminties fiktyvumą bei slinktis tarp tikrovės ir fik-cijos. Po to šis epizodas suporuojamas su: „esu triušis, kurį ištraukė iš skrybėlės, / mano vidus yra mano išorė, žiūrėk“ (p. 13). Trimitai aidi, varpai skamba – štai ir postmodernizmas. Belieka nuspręsti, ar Stankus lyri-nį subjektą kuria kaip personažą, ar atmintis yra toks demonas, kuris personažais paverčia mus. Vienintelis nusiskundimas šiais tekstais – sprendimas kiekvieną epizodą talpinti vis skirtingame puslapyje. Nemanau, kad tai suteikia kokios nors pridėtinės vertės. Buvo ga-lima juos išskirti kryžiukais, žvaigždutėmis ar dar kuo, o jau atskirumas ir epizodiškumas būtų aiškus vien iš turinio. Dabar atrodo, kad knyga tokiu būdu tiesiog pa-storinta.

Kalbant apie visą rinkinį, jis neturi tokios struktū-ros kaip ankstesnis *Iš veidrodžio, už*, kuriame išdėstyti laišškai sudaro aiškų stuburą. Vis dėlto *Skruzdžių skan-dinimo* tekstai dažnai sukimba vienas su kitu, jiems nestinga dialogo. Žinoma, centriniiais tampa vilko, van-dens, skendimo įvaizdžiai, tačiau ir pavieniai tekstai neretai sukabinti panašiomis frazėmis ar epizodais. Pavyzdžiui: „toji, kurią vadiname Gabrieliumi, sulaužo trimitą“ (p. 34) ir „[...] *kuo bus vardu*, klausiau / taip, tarsi klausčiau, kuo bus užaugęs. ji sakė: / Gabrielius. jis pūs trimitą“ (p. 68); arba: „degantis – degantis – de-gantis – / ugnies viesulas – fhuūūūūūūū – toks garsas“ (p. 19) ir „[...] iš vaikiškų rankų ant / žemės iškrinta arbūzas. toks garsas“ (p. 74). Tai tik keli pavyzdžiai iš tankaus knygos leitmotyvų voratinklio.

Apibendrinamas norėčiau pridurti, kad skaitant Vy-tauto Stankaus poeziją kartais itin sunku įveikti lūkes-čių horizontą. Išankstinės nuostatos skelbia: „Bus pa-rulskiai, stankevičiai, vėjai, kaulai, mirusieji ir t. t.“ Ir dažniau negu suklysta, šios nuostatos būna teisingos. Tada tiesiog belieka atsidusti: „Ech, ir vėl apie kraują“. Tačiau kartais verta su jomis pasigrumti ir, manau, ras-tume argumentų, kodėl arba kaip vieni ar kiti motyvai yra rekonstruojami arba transformuojami. Stankui poe-tinės savasties paieškos ne ką lengvesnės nei bandymas kritikui nustatyti jo, kaip poeto, vietą šių dienų literatū-roje. Akivaizdu, kad Stankus nėra koks nors avangar-distas, o rasti vietos tarp tradicijos milžinų – Sigitto Ge-dos, Sigitto Parulskio ar Aido Marčėno – visada truputį sunkiau. Knyga tikrai verta dėmesio ir atidesnio žvilgs-nio. Žvilgsnio, kuriuo galime išvysti savo kelio ieškantį, mažyčiais skruzdžių pėdsakais sekantį poetą. ☒

Poezijos pelėkautai

MANFREDAS ŽVIRGŽDAS

Internetinė knyga – profesionalių rašytojų ne itin mėgstama, jauniems improvizatoriams ir nepripažintiems menininkams užleidžiama kūrybos forma. Elektroninė poezija dažnai paklysta tarp Feisbuko banalybių, nepatenka į viešas bibliografijas, jai gresia likti literatūrinio gyvenimo nuošalėje. Vis dėlto Virginijos Kulvinskaitės *Antrininkė* (<https://naujasvardas.lt/knygos/virginija-kulvinskaite-antrininke-poezija/>) – būtent toks artefaktas, turintis daug formalių knygos požymių: viršelį, autorės ir redaktorės įžanginius straipsnelius, ISBN numerį, remiančios bendruomenės logotipą. Iš Laimos Kreivytės (redaktorės) sužinojome, kad knygos autorė Kulvinskaitė – tai pastaruoju metu aktyviai besireiškianti literatūrologė Virginija Cibarauskė, pagarsėjusi negailestingomis recenzijomis, kurios kartkartėmis sujudina užpelkėjusius kritinės recepcijos vandenius.

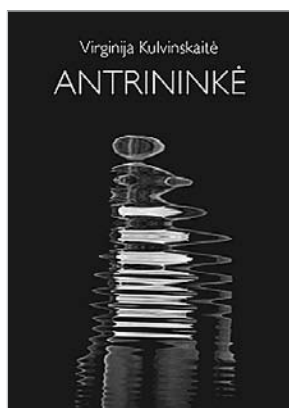
Autorė kuklinasi apibrėždama knygos žanrą: esą tai kažkas panašaus į išpažintinę poeziją, o galima ją sklaidyti ir kaip rinkinį sufantazuotų istorijų „iš gyvenimo su savimi nesusitvarkančios mergaitės“, kai siekiama gražinti tvarkos pojūtį ir spontaniškumą ir chaoso karalią. Nors poetė tvirtina, kad jai atgrasus bet koks literatūriškumas, poetocentrizmas, tačiau akivaizdu, kad knygoje visais rakursais eksponuojamas antrininko kodas – vienas iš metaforos variantų, kuriuo pridenigiama autorinė pozicija. Šiandien apskritai sunku ištartį ką nors, ko dar nebūtų užfiksuota poetinėje kalboje. Redaktorės žodis aukštyn kojom apverčia autorės įžanginius teiginius: jos nuomone, knyga pranoksta išpažintinės lyrikos rėmus, tačiau Kulvinskaitės „savas

kambarys“ konstruojamas poezijoje, o ne nuomojama me bute. Skaitytojas visas šias (auto)anotacijas gali vertinti kaip siūlomas žaidimo taisykles, kur tezei iškart siūloma antitezė, antrininkas prieštarauja originalui, tampa aišku, kad niekas neaišku.

Na, bet meskime į šalį tuos įžanginius reveransus – jais juk komentuojama tai, ką turi išreikšti pati poezija. Ką mums parodo ir ką nuslepia paslaptingoji *Antrininkė*? Lyrinis subjektas – pasyvi, vienmatė, šešėlių primenanti figūra, sureikšminanti vaikystės traumas ir sąlyčius su suaugusiųjų pasauliu. Nuo pirmojo eilėraščio „koncertas“ varijuojamas senas kaip pasaulis motyvas: menas įveikia mirtį, pakylėja virš patologiai „tarsi bulvių maišai“ kėdėse sudribusios publikos, tačiau reikalauja aukos ir visiško atsidavimo. Kulvinskaitės eilėraščių pasaulis pilnas apokaliptinių ženklų, iš visų pakampių žvelgia nebūtis – ypač gamtoje, kur apstu „gulbių raukšlėtais kaklais / ir plėvėtomis pėdom žašų“, peržengus namų slenkstį pasitinka „ežytis“ kirmėlių išestu pilveliu, veterinarai užmigdo seną namų sargą šunį, pelėkautuose ilgai kankinasi į namus atklydę graužikai, o skenduolės gėstančioje akies rainelėje atsispindi mumifikuotas, amžinybei paliktas atvaizdas: „o aš tavo vyzdyje kybau / išdžiūvusi galva žemyn“.

Kaime praleistos vaikystės prisiminimai slogūs ir bauginantys – tai anaipol ne niliūniškas Eldorado: nėra jokio prarasto rojus, grimztama į vis gilesnes pesimizmo bedugnes. Suvisuotinamas trūkumas, stoka, ilgesys, harmoningą pasaulio vientisumą dar vaikystėje ardo plyšiai, pro kuriuos galima paliesti kažką anapus tikrovės: „dabar manau, / tai ne šulinys, / o labirintas – –“. Pasikartojantis metų laikas – žiema, kai erdvė sukaustyta, tarp šiapus ir anapus belieka plonos properšos, eketės, įkalinančios kūnus ir mintis. Mirtis stiprina tapatybės krizę, verčia užsidaryti po hermetišku prisiminimų gaubtu, įtraukia į spąstus. Mirtis – ir kelionė, į kurią išlydi artimieji, ramybės nerandančios sielos odisėja, atkartojanti vaikystės ritualu tapusią išvyką traukiniu. Šventės ir pramogos šioje depresyvioje ašarų pakalnėje būna tik įsivaizduojamos, stebimos iš neįveikiamo atstumo.

Autorės poetinė *alter ego* eilėraščiuose dažnai bendrauja su motina, kurios paveiksle atpažįsta savo tolimą atspindį, stengiasi su ja tapatintis, nors ir suvokia tokios tapatybės absurda. Motinos motyvas sugrįžta kaip netekties simbolis, tačiau pati globojančios ir saugančios jėgos stoka išreiškiama santūriai, be lietuvių lyrikai įprasto jausmingumo. Šeima maištaujančios paauglės vizijoje – tai pelėkautai, kuriuose paslėptas viliojantis, nors ir pragaištingas masalas – jaukios idilės pažadas: „greit vėl būsime / viena didelė šeima / ar dar atsimenate / kaip svaidydavomės obuoliais / ropojome sienomis tada“. Motinos prisiminimas skatina gręžiotis į praeitį, perkurti save pagal įsivaizduojamą pa-

Virginija Kulvinskaitė,
ANTRININKĖ: Poezija,
Leidėjas V. Cibarauskė,
platintojas „Naujas vardas“
(www.naujasvardas.lt), 2017.

Dizainerė Diana Ramanaušienė

veikslą, nors dvasinės savijautos tai nepagerina: „net jeigu tu – tik skylė / išsvajota didžiulė skylė atminty / vis tiek noriu sugrįžti“. Nostalgija dvelkia vartomo albumo vaizdai, nors juose atsispindi vien būties netikrumas, tariamoji nuosaka: „toje nuotraukoje / turėjome būti dviese“. Kartais sustabdyti vaizdai prabyla kaip bendruomenės istorijos tekstai: žvelgdami į nepažįstamų žmonių atvaizdus, jaučiame mus siejantį bendrumą, metafizinę giminybę. Eilėraštyje „amžinybė“ trumpai papasakota apie vaikus, turbūt pozuojančius nematomam fotografui šaltą žiemos dieną. Nieko nesužinome apie jų likimus, jie pasilieka akimirkos įkaitai, įstrigę fotografijos eketėje ar pelėkautuose: „du vaikai / mirę prieš šimtus metų / stovi kiemo vidury“.

Tiesą sakant, ne ką daugiau sužinome ir apie atspindiniuose paviršiuose įvairiomis progomis pasirodantią antrininkę. Tai šešėliu virtusi intravertiška būtybė, kuriai būdinga vaizduotės fragmentacija, efemeriškas, bekūnis, nuerotintas pavidalas. Tiesa, yra eilėrašitis, pavadintas „norėti kūno“, bet ir jame visus lūkesčius atvėsina neaprėpiamos vienatvės liūdesys – norėti nedraudžiama, bet norėti per daug – nesveika: „kaip išgalšti peiliai // trūkčiojame / mes po vieną / kituose“. Nuolat vaikstoma aštriomis briaunomis, nors tai ir nepanašu į egzistencializmo ribines būsenas, veikiau į paauglišką smalsumo ir apatijos derinį. Mizantropiška antrininkės figūra menkai susijusi su Feisbuko užkariautoja, atsitiktinių kontaktų medžiotoja, kuri išsamiai komentuoja savo patirtis finalinėje poemėlėje „Nekaltybės amžius, arba nauja pradžia kiekvieną dieną“ (pastarojo teksto pavadinimas išskirtinis – jis vienintelis pradedamas didžiąja raide). Šiame siužetiniame pasakojime apie komunikacijos bandymus ir sutrikimus naudojantis šiuolaikinio didmiesčio jaunimo naujakalbe išskleidžiamas tam tikro kontingento, besibūriuojančio Vilniaus senamiesčio prieigose, sąmonės pjūvis. Pastangos suprasti žmones kaskart atveda į dar gilesnę vienatvės akligatvį. Anonimiška minia be paliovos knibžda kaip įkyri biomasė, genama elementarių dauginimosi ir savisaugos instinktų: „norėčiau ir toliau taip rašyti, bet iš tiesų tai / viskas labiau primena / karpinių baseiną maximoje – / stiklinės sienos, permatomas kubas, net ne kvadratas / kuriame / šonais trinamės – beveik šeima“. Gyvename totalaus atvirumo (tiesmukai tariant, ekshibicionizmo) epochoje, tačiau mūsų laimės indeksas nuo to nepakilo.

Kulvinskaitės poezijoje sureikšminamas chronologi-

nis matmuo – sustingusi, gyvenimo ištrauka ar nuotrauka virstanti akimirka. Laikas greit prarandamas ar išiekojamas, jo katastrofiškai trūksta, nes dabartis nebranginama, o praeitis, virtusi atminties našta, nualina jautrią pasaulio stebėtoją: „dabar iš manęs bėga laikas“. Net nieko neveikiant ir tarsi neišsąmoninant akimirkos reikšmingumo, laikas materializuojasi ir prislegia savuoju ciferblato svoriu, „neatšaukiamai juda / mano kryptim“. Gimtadienio išvakarėse susiduriama su magiškuoju laiku, kurio vidinės logikos žmogui nelemta pažinti – saulės užtemimu. Staiga kilusi stoka priverčia susirūpinti, nes pažeidžiama kruopščiai saugota asmeninė erdvė. Instinktyvus stiebimasis į saulę komplikuočiai ir rafinuotai *Antrininkės* herojei atrodo pernelyg primityvus, todėl ji graužiasi dėl savo pačios reakcijos: „ir aš kaip augalas, kaip visiškas debilas / net persikreipusi linkstu į ją / į jos juodumą“. Jau geriau rinktis ironišką kentėtojos su erškėčių vainiku rolę, kartu su „Nekaltybės amžiaus“ hipsteriška minia skanduoti: „nepretenduoju būti vienintele, išskirtine / nes mūsų tiek daug, ir mes / visi tokie gražūs“.

Eilėraščių intonacija nelygi, trūkinėjanti, iš semantinio lauko iššluota visa poetinė ornamentika. Dominuoja trumpi pranešimai, ataskaitos apie kokį nors įvykį, kapotais sakiniais susiejamos praeities skeveldros. Juntamas anglakalbio imažizmo (Ezra Pound, e. e. cummings), „moteriškojo rašymo“ įvairių mokyklų (nuo Emily Dickinson, Sylvia'os Plath per Nijolę Miliauskaitę iki Giedrės Kazlauskaitės) poveikis ir natūralus savojo pasaulio atvėrimo poreikis. Ne visi atmintį žadinantys eskizai turi tiek smogiamosios galios, kad galėtų vadintis pirmarūše poezija, tačiau beveik visuose juose galima atpažinti skaitytojui paspėstus pelėkautus. Veikiausiai peržvelgę turinį galvojote, kad lengvai atsipalaiduosite vartydami žavią jaunatvišką lyriką, tiesiog iš pavadinimų dėliodami tobulą eilėrašį: „mergaitės“ / „saulės užtemimas“ / „sekmadienio rytas“ / „norėti kūno“ / „trešnės“ / „odė deginimuisi“ / „meilė“? Labai apsirikote: čia daug kur neva „mergaitiškas“ kalbos kodas maskuoja klastingus plyšius, prarajas, eketes. O dar tas elektroninis formatas, kai reikia siųstis .epub bylą, apie kurios turinį kai kurios antivirusinės programos praneša, kad jis potencialiai pavojingas. Galbūt joje paslėptas ir koks nors poetocentrisis Trojos arklys? ❧

Saugiklis naujai etnokultūrinio entuziazmo bangai

JURIJ DOBRIAKOV

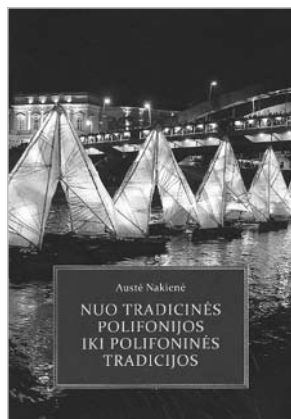
Sunku būtų įsivaizduoti tinkamesnę laiką Austės Nakienės monografijos *Nuo tradicinės polifonijos iki polifoninės tradicijos* pasirodymui. Atrodytų, kad vis sparčiau išsipildančios ir įsikūnijančios globalios ateities (jau beveik galima sakyti: posthumanistinėje) epochoje didelio susidomėjimo etnine kultūra, folkloru, tradicinėmis muzikos formomis ir kitokiais praeities aidais lyg ir neturėtų būti. Tačiau realybėje pastebima kaip tik priešinga tendencija – etnokultūrinio entuziazmo ir tradicinio „įžeminto“ dvasingumo paieškų banga auga. Panašu, kad tokie antplūdžiai – autorė juos vadina folklorizmais – cikliškai vis sugrįžta būtent tada, kai labai konkreti ir specifinė *įvietinta* kultūra atsiduria universalizuotame, niveliuojančiame sociokultūriniame kontekste. Lietuvos atžvilgiu XX a. pradžioje toks kontekstas buvo Rusijos imperija, XX a. viduryje ir antroje pusėje – totalitarinė Sovietų Sąjunga, XXI a. pradžioje – globali kultūrinė integracija. Todėl logiška, kad tuomet, kai viskas artėja, susisaisto, ir iš dalies vieno dėja, atsiranda poreikis išskirti save ir savo kultūrą, pabrėžti jos unikalumą ir senovės tradicijų tęstinumą.

Skirtumas tas, kad šiandien pirmiausia jaunesnio amžiaus didmiesčio gyventojų atrandama lietuvių ir platesne prasme baltų tradicinė etninė kultūra, ži-

noma, netampa kultūrinės ar politinės rezistencijos įrankiu ir pagrindu (su tam tikromis radikaliomis išimtimis). Kaip tik atvirkščiai – šis naujausias „folklorizmas“ tampa dar vienu raktu į marga globalųjį pasaulį ir netgi įvaizdžio kūrimo ir savirinkodaros priemone. Taip yra todėl, kad laikai, kai buvo galima sutapatinti etnokultūrą su lokaliu uždarumu ir retrogradiniu inertiškumu, senokai praėjo. Gali skambėti paradoksaliai, bet tradicinės kultūros elementai šiandien imami suvokti ir reklamuoti kone kaip šiuolaikiškiausios estetikos atributai (pavyzdžiui, galime suskaičiuoti, kiek per pastaruosius kelis metus atsirado naujų mados tendencijas sekančiam jaunimui skirtų prekės ženklų, logotipų, drabužių kolekcijų, naudojančių stilizuotą „baltišką“ grafiką). Etnokultūra – nebe konkreti kosmologija ar papročių ir tikėjimų sistema; daugeliui jaunų miestiečių ji tampa integralia gyvenimo būdo (labiau tikėtų angliškas atitikmuo *lifestyle*) dalimi, viena iš daugelio kitų (kaip antai iš medžio pagamintas „baltiškas“ dėklas naujausiam išmaniojo telefono modeliui).

Toks fenomenas turi įvairių pasekmių. Viena vertus, žinoma, smagu ir gražu, kad anksčiau kažkiek stigmatizuotos (išimtinai su kaimiška „Duokim garo!“ kultūra tapatintos) formos prisikelia visiškai naujam, šiuolaikiškam ir globaliam gyvenimui, imamos noriai vartoti jaunų žmonių, vis labiau besididžiuojančių savo šalimi ir įvairių laikotarpių jos kultūra. Kita vertus, kai sureikšminama forma, bet ne giluminiai ją nulėmę veiksniai ir principai, dažniausiai neišvengiamai gimsta fetišistinis manierizmas, neturintis gilesnės refleksijos ir istorinio tikslumo, pasiskolinantis etnokultūrinius elementus „pažodžiui“ ir paviršutiniškai pritaikantis juos šiuolaikinio įvaizdžio poreikiams. Taip gimsta keičiausios eklektiškos kombinacijos ir mutacijos, turinčios mažai ką bendro su tradicinę vietos kultūrą grindžiančiomis idėjomis (tarkime, į vakariečių žodyną išverstos Rytų dvasinės praktikos pramaišiu su senovės baltų kultūros elementais).

Be to, kritinės distancijos ir refleksijos trūkumas pagimdo istorinio tęstinumo nesuvokimą: naujai etnokultūrą „atradusiam“ jaunam miestiečiui, dažnai tiesiog be paliovos kolekcionuojančiam skirtingus domėjimosi objektus ir išorinius įvaizdžio atributus, gali atrodyti, kad jis yra savotiškas pirmeivis šioje srityje (bent jau savo kartoje ar aplinkoje), tad jis gali imti plačiai skelbti šį savo atradimą viešai. Ne tik skelbti kaip asmeninę „nušvitimą“ (ir kartu tarsi įgytą „konkurencinį pranašumą“), bet ir siekti populiarinti tradicinę kultūrą tarp bendraamžių savaip suprastomis formomis, ypač jei turi viešo „nuomonių lyderio“ statusą. To pavyzdžiai yra populiarėjantys sutartinių dainavimo kaip terapijos „seansai“ ir kitokie didmiesčio vartojimo kultūrai pritaikyti formatai, tiesiogiai ar netiesiogiai suprekinantys tradiciją. Šiuo aspektu skiriasi „entuziastų“ ir

Austė Nakienė,
NUO TRADICINĖS
POLIFONIJOS IKI
POLIFONINĖS TRADICIJOS:
Lietuvių muzikos kaita
XX–XXI a.,
Vilnius: Lietuvių literatūros
ir tautosakos institutas,
2016, 356 p., iliustr., [500] egz.

Dailininkas Rokas Gelažius

nuosekliai etnokultūrą tyrinėjančių ar praktikuojančių žmonių (nebūtinai vien tik mokslininkų) veikla.

Nakienės knyga, parašyta ne tik akademiniam tautosakos ir etninės kultūros tyrėjų sluoksniui, bet ir platesnei auditorijai suprantama kalba, turi potencialo tapti saugikliu, nukreipiančiu šį suvešėjusį etnokultūrinį entuziazmą adekvačia vaga. Ir forma, ir turiniu ši knyga leidžia nedviprasmiškai suprasti, kad apie tradicinės kultūros elitizmą ar dogmatizmą šiaandien negali būti jokios kalbos. Tačiau tai nereiškia, kad išitraukimas į jos puoselėtojų ar interpretuotojų ratą nereikalauja jokio išmanymo. Vienas svarbiausių knygos bruožų yra įtaigi ir detali chronologinė pasakojimo struktūra, padedanti suprasti, kiek daug skirtingų srovių per praėjusį amžių sutekėjo į dabartinio folklorizmo telkinį. Šios žinios galėtų padėti suprasti, kad nieko radikaliai nauja, išskyrus nuolat kintančią formą, šiaandieninėse post- ir neo-folkloro apraiškose nėra, o miesto jaunimo atsigręžimas į kaime išsaugotą etninę kultūrą ir „grįžimas prie šaknų“ jau įvyko ne vieną kartą. Tačiau, matyt, reikia susitaikyti su tuo, kad kiekviena karta pasmerkta iš naujo atrasti ar išrasti (sureikšminti) tai, kas kuo puikiausiai egzistavo iki tol – ar tai būtų tradicinė polifonija, ar rokenrolas, ar šiuolaikinis menas. Tai jau ne tik švietimo, bet ir asmeninio sąmoningumo ir kritiškumo klausimas.

Ne mažiau svarbu ir tai, kad autorės knyga tampa ne tiek muzikologine ar etnologine, kiek plačiaja prasme kultūrologinė studija. Todėl į jos akiratį organiškai įžengia ne vien „kanoninės“ tradicinės lietuvių muzikos formos, bet ir akademinė muzika, ir – dar svarbiau – populiarioji kultūra kartu su visa apimančia kasdienybe. Taigi per tradicinės polifonijos virsmą mieste gyvenančia polifonine tradicija atsiskleidžia daug bendresni šalies ir pasaulio kaitos procesai. Tai dar vienas argumentas, kodėl knyga turėtų būti įdomi ir aktuali labai įvairiems skaitytojams – ne tik tiems, kam susidūrimas su etnine kultūra yra įprastas ir savaimė suprantamas dalykas. Prie to prisideda ir kruopšti labai plataus profilio filosofų, antropologų, kultūros tyrinėtojų idėjų apžvalga bei gyvas įpynimas į knygos pasakojimą. Taip knyga tampa ne uždara sistema, o kelrodžių tolesniam tyrinėjimui sanauja. Todėl tikėtina, kad pirmą kartą su tradicinės polifonijos ir etninės kultūros lauku susidūrusiam skaitytojui tai nebus paskutinė perskaityta knyga šia tema.

Galima pastebėti, kad kai kurie knygos skyriuose aptariami muzikinės kultūros reiškiniai gal kiek per daug nutolę nuo pagrindinės temos ir egzistuoja ženkliai skirtingų kultūrinių kodų kontekste (pavyzdžiui, hiphopas ir rokas, kai kurios šiuolaikinės akademinės muzikos formos, dainuojamoji poezija), tačiau jei priartinsime autorės nuostatai, kad tam tikri jausminiai, lyriniai, pasaulėžiūriniai pradai, maitinantys tradicinę kultūrą įvairiose epochose, yra svarbesni už formalų panašumą, tokia plati „polifoninės tradicijos“ samprata yra pagrįsta. Kai kur, priešingai, pavyzdžių lauką galima praplėsti – abstrakčių, bet stipriai juntamų etninėje kultūroje užkoduotos vietos dvasios aidų galima užčiuopti kad ir nemažoje dalyje tamsesnės post-industrinės elektroninės lietuvių kūrėjų muzikos. Tai gali tapti durimis į tolimesnius tyrimus. Galbūt apskritai būtų įdomu pamėginti nuodugniau išgryninti tą nenumarinamą vietinės kultūrinės pasaulėjautos geną, atsparų ir formos kaitai, ir destruktiviems istorijos procesams, ir besikeičiančiai kultūros reikšmei visuomenės gyvenime. Tai, be abejo, daro nemažai tyrinėtojų, tačiau norėtusi išvengti tokiems tyrinėjimams nere-tai būdingo tautinio misti-cizmo ir esencializmo.

Apibendrinant norisi pabrėžti kelias visą knygą per-smelkiančias pagrindines idėjas. Austė Nakienė demonstruoja principinį įsitikinimą, kad lietuvių etninė kultūra ir tradicinė muzika nėra nei muziejinis eksponatas, neliečiamas praeities artefaktas, nei egzotiška „įdomybė“, skirta simuliuoti dirbtinį „kitoniškumą“. Priešingai, tai būdas jausti tą patį laiko pojūtį ir santykį su pasauliu *bet kuriame laike*, galbūt netgi bet kuriame pasaulio taške, mieste, kaime ar laukinėje gamtoje, vilkint tradicinius rūbus ar šiuolaikinį drabužį. Būtent šiame belaikiškume ir atvirume, o ne purizme ir ne akloje formos mimezėje slypi šios kultūros stiprybė. Žinoma, judėti šioje plačioje erdvėje reikia turint gerus navigacijos instrumentus. Tik tada bus galima ne tik XX a., bet ir XXI a. pavadinti „folkloro amžiumi“, nepaisant visų ultrašiuolaikiškų skaitmeninių inovacijų ir kultūrų niveliacijos, o etninę kultūrą paversti savo sąmoninga, gilumine, nedekoratyvia savastimi valstybės šimtmečio akivaizdoje galėsime be priverstinio tautinių kostiumų ir kitų išorinių atributų išdalinimo. Norisi tikėtis, kad šiandiniame kontekste daugės būtent tokių pasvertų, nuoseklių etninės kultūros slėpinių atvėrimo formų, kaip čia aptarta knyga. ☒

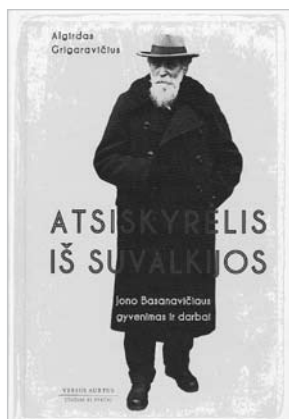

Patriarcho pavasaris

MONIKA ŠIPELYTĖ

Ar kada atkreipėte dėmesį į tai, kad Jono Basanavičiaus inicialai sutampa su vieno garsiausių slaptųjų agentų Vakarų kultūroje inicialais? James Bond – *J. B.* Tačiau turbūt sunkiai galėtume sugalvoti labiau prieštarinę palyginimą – šių dviejų veikėjų tikruosiuose ir legendiniuose likimuose tiek daug skirtumų, kiek skirtingas yra jau pats faktas, kad Jamesas Bondas niekada iš tiesų negyveno, kitaip negu Basanavičius, šios žemės keliuose praleidęs net 75 metus. Bet ar tikrai negalėtume rasti jokių panašumų? Ar valstybės ir jos piliečių istorinėje atmintyje retkarčiais neatsiranda tokių erdvių, kuriose persipina realus gyvenimas ir fikcija – gimsta mitas ir miršta realybė? O gal jie taikiai sugyvena? Apie tai bus ir šis tekstas – apie taiką ir pyktį.

Iš tiesų didžiausias kontrastas tarp dviejų *J. B.* nėra realios istorinės asmenybės siužetas. Geriau pagalvojus, prieš 90 metų miręs daktaras mano kartos žmonėms yra daug mažiau pažįstamas negu keli naujaisi Jameso Bondo vaidmens kūrėjai, tiksliau Didžiosios Britanijos įvaizdžio formuotojų komandos sukurtas jo *avataras*. Negalėčiau sakyti, kad paminėjus Basanavičiaus pavardę neiškyla joks vaizdinys: išškyla – tas tipas ant 50 litų banknoto, kuris dabar jau tapęs ne prekeivių, o numizmatų trokštamu atributu. Tokių Basanavičių – ilgos žilos barzdos ir didelių akių savininką – lengvai atpažintume Lietuvos istorijos didvyrių panteone, nebūtų jis panašus į romėnų skulptūras, kur visi imperatoriai perdėm imperatoriški. Bet Basanavičius kaip *realiai* gyvenęs asmuo atrodo toks pat oksimoronas kaip ir Julijus Cezaris Ožkabaliuose.

Algirdas Grigaravičius,
ATSISKYRĖLIS IŠ SUVALKIJOS:
Jono Basanavičiaus gyvenimas
ir darbai,
d. 1: Žmogaus dalia,
Vilnius: Versus aureus,
VšĮ „Studija be pykčio“,
2017, 376 p., iliustr.

Dailininkas Linas Spurga

Bandydamas pildyti šį vakuumą, Algirdas Grigaravičius pasiryžo papasakoti *tą* istoriją – tiesa, ne Cezario, o daktaro Jono – kelionę iš gimtojo Ožkabalių kaimo, nusidriekusią per Osmanų imperijos pakraščius iki tuomet dar tvirto Gedimino pilies kalno Vilniuje. 376 puslapių knygoje *Atsiskyrėlis iš Suvalkijos: Jono Basanavičiaus gyvenimas ir darbai* (1 dalis: *Žmogaus dalia*), kaip autorius teigia, „stengtasi kiek įmanoma priartinti prie šeimos, santykių su broliu Vincu ir jo vaikais, draugų, asmeninės laimės akimirku, ligų ir atsiskyrėliškos vienatvės“ (p. 32). Būsimos dvi dalys paliekamos Basanavičiaus „dalyvavimui politikoje ir versle“ ir jo įvaizdžio lietuvių kultūroje tyrinėjimui.

Projektas atrodo tikrai įspūdingai, o autoriaus užmojis pretenzingas, bet kilnus: juk nuo 1938 m., kai tokių veikalą išleido Adolfas Nezabitauskis, Basanavičiaus biografijos beveik nebuvo bandoma rekonstruoti. Taigi *žmogaus dalios* aprašymas knygoje padalytas į tris skyrius, kurie, tiesa, neturi pavadinimų, bet galime juos įvardyti, norėdami palengvinti turinio analizę: „Basanavičiaus giminės ir draugai“, „Daktaras Bulgarijoje“ ir „Liūdnasis Vilniaus atsiskyrėlis“. Iš dalies toks pasakojimo logikos pasirinkimas atrodo padiktotas knygos herojaus gyvenimo chronologijos, tačiau tekste šio nuoseklumo nesistengiama išlaikyti, juolab kad ir visų knygų siužetas pasirinktas kaip daktaro asmenybę nagrinėjantis probleminiu principu.

Bandant įvade rasti daugiau gairių, kurios supažindintų skaitytoją su knygos parengimo ir aktualumo principais bei palydėtų į tolesnį pasakojimą, tenka šiek tiek nusivilti. Tiesa, Grigaravičius nagrinėja Basanavičiaus amžininkų ir tarpukario interesantų nuomones apie daktarą ir bandymus aprašyti jo indėlį į Tautinių Atgimimą, tačiau istoriografijos analizė lengvai virsta turinio atpasakojimu, kuriame tampa neaišku, kur cituojamas Basanavičius, kur yra tyrėjų komentarai, o kur dabartinės biografijos autoriaus vertinimai. Tokia *siurrealistinė* teksto konstravimo pozicija, kai nepaaiškinama, kurio kalbančiojo pozicija reiškiamo, aptinkama visoje knygoje. Tad pabandykime ją suprasti kiek įmanoma nuosekliau.

Basanavičiaus giminės ir draugai

Nors pradėjus knygos skaitymą, keistai konstruojamas tekstas šiek tiek glumina, tačiau pirmajame skyriuje susiduriame su rimtesne bėda – pasikartojimu. Deja, pasirinktas problemiškas analizės principas pats ima kurti problemas. Atrodo, siekiant istoriją pasakoti ne chronologiškai, turėtų būti lengviau išvengti pasikartojimų, nes tuomet atmetama šaltiniuose randama kitų siužetų dimensija ir stengiamasi surinkti informaciją vienu klausimu. Taip pat knygos turinys gana smulkiai suskaidytas – gausu skyrelių ir poskyrių, to-

dėl navigacija tekste turėtų būti paprasta netgi neskaitant visos knygos, o norint išsiaiškinti vieną iš skirsnių, kuriais dalijamas Basanavičiaus gyvenimas. Tačiau paprastumas tikrai nėra šios knygos savybė.

Pirmajame skyriuje pasakojama istorija – tai Basanavičiaus ir jo susirašinėjimo draugų laiškuose randamų aktualijų aptarimas. Kadangi šis skyrius sudarytas pagal tai, kas rašė daktarui ir ką jis į tai atsakė, daugiau nei 100 puslapių tekstas skaitytoją tiesiog užbombarduoja XIX a. pabaigos buities ir būties smulkmenomis. Kodėl tai nėra malonu? Nors laiškuose atskleidžia gyvi ir įdomūs personažai, stebina autoriaus pasirinkimas atpasakoti *kiekvieno* laiško turinį ir dviejų žmonių dialogą pateikti ne kaip istoriko susintetintą pasakojimą, o beveik kaip šaltinio publikaciją su komentarais – po trumpą pastraipą apie Basanavičiaus ir jo adresato santykius randame tik kiekvieno skyrelio apie asmenis pabaigoje. Štai iš tų pastraipų būtų galima sukonstruoti keliasdešimt informatyvaus teksto lapų, pagardinant juos pikantiškomis smulkmenomis. Tačiau, deja, knygos autoriui tas sodrus imperinės provincijos realybės kvapas nelabai įdomus. Jau knygos pradžioje tampa aišku, kad įdomiausias yra Basanavičiaus didybės, pergalinčios net jo lietuvių, paieškos. Ne gyvenimas tarp Ožkabalių ir Maskvos, o gyvenimas tarp vėlių ir pilnaties.

Galime sutikti, kad toks pasakojimo būdas įmanomas – jeigu jau Basanavičius buvo *kosmonautas*, tai apie jį pasakoti kaip apie pasakos herojų yra nuostabu. Tačiau tada reiktų vadovautis ne mokslinio tyrimo logika, o paveikaus ir užburiančio teksto siekiamybe. Norą tokio metapasakojimo paieškoti šiek tiek apsunkina pyktis, skaitytoją pačiumpantis ties pirmojo skyriaus pabaiga – kam reikalingas 1.5 skyrelis, kuriame tiesiog pateikta tame skyriuje jau aptartos epistoliarikos kompiliacija? Jeigu tie patys šaltiniai ir jų teikiamos žinios būtų panaudotos tam, kad paryškintų Basanavičiaus vaidmenį „Asmeniniam ir viešajame gyvenime“, tuomet viskas būtų suprantama. Galima tęsti tų pačių šaltinių analizę į gylį ar į plotį arba tiesiog pateikti skyriaus apibendrinimą. Tačiau autorius renkasi tiesiog dar kartą pakartoti tuos pačius teksto lapus (!) kitoje vietoje, kad užpildytų dar 40 knygos puslapių. Skaitančiajam kyla mintis, kad gal knygos rėmimas gautas tam tikram puslapių skaičiui. Na, kaip sovietmečio poezijoje. Tiesa, autorius įvade perspėja, kad gali pasitaikyti pasikartojimų, nes skyriai rengti straipsnių pagrindu (p. 33), tačiau koks tada jų limitas? Kalbėjimas apie tą patį dalyką kelis kartus, pasirodo, nėra didžiausia blogybė, kai tai užgožia savęs perpasakojimas. O daugybė redakcinių ir gramatinių klaidų siūlo mintį, kad tikriausiai recenzijos autorė yra pirmasis žmogus, perskaitęs šią knygą nuo pradžios iki pabaigos... Bet gana apie pyktį. Jis kyla iš sunkumo surasti knygos siužetą, ne iš jo nebuvimo.

Pirmasis, kaip ir paskutinysis skyriai, kuriuose daugiausia asmenų ir vietų vardų, tiesiog būtų lengviau įkandami, jei būtų asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės. Juk galbūt kam nors, ieškančiam vieno asmens komunikacijos su Basanavičiumi istorijos, bus įdomu perskaityti visą jų korespondencijos medžiagą. Bet ar jis skaitys visų kitų draugysčių istorijas? Kažin. Ypač jei knyga orientuota į platesnį skaitytojų ratą, neapsiribojant mokslininkų bendruomene. Ar tokią intenciją autorius turi, iš tiesų nepavyko iki galo suprasti.

Daktaras Bulgarijoje

Antrasis skyrius, pasakojantis apie Basanavičiaus metus Bulgarijoje dirbant gydytoju ir laisvalaikiu tyrinėjant etnografiją, tikrai yra stipriausia knygos dalis. Gal dėl to, kad mažiausiai analizuota ir šiek tiek ignoruota tos epochos tyrinėtojų? Galbūt. Bet iš tiesų šiame skyriuje Grigaravičiui pavyksta lengviau suvaldyti pasakojimo objektus ir subjektus, o populiarius ir šmaikštus, nors keistokas ir po žmonos mirties depresuojantis medikas Basanavičius čia užmezga ryšį su skaitytoju. Šioje knygos dalyje visko tikrai gausu: ir spintose laikomi žmonių skeletai, kuriuos konfiskuoja bulgarų policija, apkaltinusi Basanavičių raganavimu, ir tarpukariu rengta lietuvių inteligentų ekspedicija į Lom Palanką ir Varną užrašinėti pasakojimų apie garsųjį tautietį, ir galiausiai puiki detektyvinė istorija apie pasikėsinimą nužudyti, kur paliekama intriga – dėl politikos ar dėl pinigų Basanavičiui teko visą likusį gyvenimą nešioti kulka stubure? Žinoma, istoriniam tyrimui šimtmečio senumo įvykiai tolimoje šalyje dažniausiai yra nepalankus siužetas. Tokius pasakojimus reikia palikti vaizduotės vedamai literatūrai ir kinui. Bet autoriaus pasiryžimas bent jau pabandyti nagrinėti šį Basanavičiaus gyvenimo etapą tikrai sveikintinas.

Vis dėlto nederėtų pamiršti, kad ši knyga yra istorinis tyrimas, taigi norėtųsi daugiau tikslumo pateikiant nuorodas į šaltinius – čia autorius vėl labai savitai suvokia šią pareigą. Išnašų tekste gausu, ne visuomet aišku, kuri citata ar mintis iš kur, bet tai teksto „mokslškumui“ didelės įtakos neturi. Tačiau naudodamas dar neskelbtus šaltinius, tiksliau – Basanavičiaus užrašų knygelėse randamą informaciją, knygos autorius apsiriboja tik bylos ir fondo numeriu. Pradžioje aptaręs, kokie svarbūs šie šaltiniai, saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne, išnašose niekaip neįvardija paties dokumento (pavyzdžiui: LLTI BR, F2-2022, lapai nenumeruoti, p. 236). O juk *koks* tai tekstas ir *kurio* laiko, yra svarbiausia ne tik kolegoms istorikams, bet ir „pasauliečiui“ skaitytojui, kuriam minėti skaičiai ir raidės tikrai nieko nesako. Leisime sau priminti, kad Basanavičiaus amžininkų dienoraščių ir laišku šaltinių publikacijos yra tikrai gausios ir tokios

informacijos naudojimas istorikų tekstuose turi (kintančią) tradiciją dar nuo 1990 m.

Liūdnasis Vilniaus atsiskyrėlis

Bandant rašyti tekstus apie asmenybes arba komentuoti jau parašytas biografijas, dažnai kyla klausimas, ar biografija būtina turi pasibaigti herojaus mirtimi? Juk ir taip aiški žemiškojo gyvenimo išvada – jis baigtinis, ribotas ir laikinas. Nenorint kartoti banalios frazės, kad *didvyriai nemiršta*, vis dėlto tenka apgailėstauti, jog paskutinė šio biografinio bandymo apie Basanavičių dalis skirta jo ligoto gyvenimo pabaigai ir laidotuvėms. Tokia martirologija ir hagiografija turi savito žavesio, tačiau gana vienpusiškai nušviečia ne tik paskutinius knygos herojaus gyvenimo metus, bet ir visą Vilniuje praleistą laiką – daugiau nei du dešimtmečius. Didžiųjų politinių permainių ir okupacijų dvidešimtmetis vis dėlto galimas matyti kaip Basanavičiaus pergalė – norėta pabudinti tauta atsikėlė ir sujudo, netgi susėdo ant žirgų ir išjojo kariauti protėvių karų. Ir nepaisant mitinės sostinės praradimo, joje apsigyveno svarbiausias Tėvas Kūrėjas, saugantis ir Viduramžių, ir XX a. pradžios Vilniaus paslaptis. Šio eretiško pasažo jokiū būdu negalima traktuoti kaip mokslinės perspektyvos, bet galime pasiūlyti interpretaciją, kad Basanavičius Vilniuje – tai šioks toks lietuvių laimėjimas ar bent jau dalinis nacionalistinių interesų patenkinimas, – juk nepavykus ginklu, mes tyliai ir kantriai, *basanavičiskai* prasigraušime, sutrupinsime „lenkomanybės“ pamatus. Čia tik prielaida, bet bent jau tarpukariu vyravusių požiūrių į Basanavičiaus buvimą kunigaikščių sostinėje sintezė skambėtų tikrai panašiai. Įdomu, ar su ja sutiktų šios biografijos autorius?

Paskutiniame skyriuje leisdamas daugiausia kalbėti Basanavičiui, knygos autorius pateikia ištisus to meto šaltinius: pasakytas ir nepasakytas Basanavičiaus kalbas, dienoraštį, autobiografijos ištraukas, o 1927 m. herojus tiesiog pasakoja iš savo perspektyvos, citatų nelydi jokie komentarai (p. 354–366). Nors toks autoriaus etinis ir estetinis teksto kūrimo pasirinkimas atrodo keistas, tačiau negalime teigti, kad nepriimtinas. Bėda ta, kad noras sudėti *visus* žinomus faktus ir šaltinius į vieną vietą, dažnai knygą daro panašią į kompiliaciją arba, kaip jau minėta, tiesiog šaltinių publikaciją. Tai nėra priekaištas turinio prasme, greičiau sintetinio veiksmo trūkumas, kurį istorijos tyrėjas turėtų atlikti po šaltinių medžiagos surinkimo ir suskirstymo. Ir būtent sintezės nebuvimas, faktų atrankai netaikomi kriterijai ir yra didžioji viso teksto problema, labiausiai išryškėjanti paskutiniame skyriuje.

Nors kelios autoriaus pastabos suponuoja apie tragišką 1927 m. Basanavičiaus likimą, šis laikas, skaitant pateiktus šaltinius, neatrodo nei niūrus, nei tuščias.

Basanavičius iki pat paskutinių dienų keliauja, bendrauja, susirašinėja, skaito ir tyrinėja pasaulį. Prieš tai buvusios vasaros susitikimų pajūryje sąrašas išpūdingas – daugybė oficialių ir asmeninių vizitų, paskaitos, vakarienės, priėmimai. Net faktas, kad Basanavičius šiuo gyvenimo etapu nebuvo toks aktyvus kalbėtojas kaip XX a. pirmame dešimtmetyje, neužgožia to, jog daktaro gyvenimas ir veikla buvo turiningi, pilni iššūkių, kartais sunkūs, bet tikrai nenuobodūs.

Noras kanonizuoti tautos didvyrius, jiems dar gyviems esant, buvo pasiekęs ir Basanavičių, o *liūdnuoju Vilniaus atsiskyrėliu* jį padarė jauni ir ironiški Kauno tarpukario poetai, nesutikdami su perdėtu garbinimu ir svarstydami savo santykį su Tėvais Kūrėjais ir *Auszros* gadyne, tada jau neįtikėtina nutolusia. Nors bandomas pristatyti kaip aplinkybių auka, šioje biografijoje Basanavičius lieka ištikimas sau netgi 1927 m., kai neatrodo nei mažiau komunikabilus, nei mažiau darboholikas ar hipochondrikas, nei labiau susidomėjęs politine veikla ar viešu savo įvaizdžiu negu ankstesniais metais. Mokslininkas vienišius, turėjęs daugybę projektų ir lietuviybės idėjų, niekur nedingsta, nepalieka jokios kitos išvados, kaip tik neperregimą savo pastovumą. Basanavičiaus asmenybės misticizmas ir yra jo žavesys, kurio analizės nebūtina sieti nei su heroizmo ieškojimu, nei su siekiu dekonstruoti nacionalistines apraiškas lietuvių kultūros istorijoje ir jos tyrimuose. Čia mūsų problema, kad jau baigiasi šimtmetis, kai norime regėti Joną kaip (ne)gyvajį paminklą Vilniuje, suspausti jį iki *liaudies poeto* įvaizdžio, taip mus užbūrusio XX a. pabaigoje. Jonui nelabai įdomūs tokie paveldėtojai, jis galbūt vis dar tebeieško tinkamos spalvos *traku-prygų* vėliavai.

Algirdo Grigaravičiaus parašyta biografija pateikia daugybę naujų ir negirdėtų-neskaitytų faktų apie daktarą Joną Basanavičių. Turėdamas tikslą surinkti viską iš visur, sudėti į vieną vietą visus raštus, kuriuose minima ši asmenybė, knygos autorius išsikelia didelį ir beveik neįgyvendinamą tikslą. Noras papasakoti kuo daugiau užgožia siekį aiškinti, analizuoti, apibendrinti ir galiausiai – praeities asmenį įkūnyti dabarties tekste. Su visu iš tokios negalimybės išplaukiančiu subjektyvumu kultūros ir istorijos tyrinėtojai vis nenuilsta bandyti, vis iš naujo pamildami ir vėl išsižadėdami savo herojų. Bet nepavargstantis rašymas ir yra rašančiojo stiprybė, taigi ieškojimas jau yra pradžia į atradimą.

Pabaigoje norėtusi pridurti tik tai, kad vis dėlto pagrinde skirtumas tarp Jameso Bondo ir Jono Basanavičiaus yra tas, jog antroji pavardė vis dar nesiejama su įdomiu, kelias epochas peržengusiu gyvenimu. Daktaras Jonas tarsi ir yra mūsų kultūrinė savastis, bet be vakarietiškos dimensijos, be kurios asmenybės poveikumas tik dalinis. Tikėkimės, kad net po pykčio, tiksliau pasipiktinimo, ateina taika ar bent jau pavasaris.

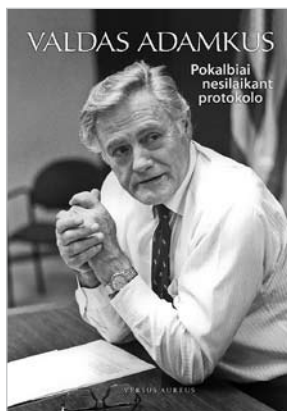

Žvilgsnis kitapus protokolo

INA ĖMUŽIENĖ

Prieš porą metų klausiant prezidento Valdo Adamkaus atsiminimų apie Juozą Bačiūną kirbėjo mintis, kada pasirodys knyga apie Adamkaus gyvenimą Amerikoje. Beveik pusę amžiaus jis praleido kaip lietuviškos diasporos atstovas, o pasakojimai apie jo gyvenimą iki sugrįžimo į Lietuvą gana padriki. Dažnai girdėtos istorijos apie prezidento sporto pasiekimus, keliones į sovietų Lietuvą ir dalyvavimą lietuvių išeivijos kultūriniame gyvenime, JAV politikoje visada buvo nesistemiški draugų ir bendražygių pasakojimai. Šie prisiminimų trupiniai ir prieš keletą metų pasirodęs dokumentinis filmas *Prezidentas Valdas Adamkus* tik prabėgomis apžvelgė spalvingą ir aktyvų gyvenimą. Laukia šios knygos pasirodymo ir tikėjaisi, kad ji bent iš dalies užpildys spragą. Ir nusivilti neteko: knygoje esantys pokalbiai/prisiminimai suteikia galimybę artimai ir asmeniškai pažinti prezidento Adamkaus gyvenimą ir tuo pat metu per jį pažvelgti į praėjusį Lietuvos istorijos raidos etapą iš vieno herojaus perspektyvos.

Visose iki šiol išleistose Adamkaus knygose kalbama tik apie paskutiniuosius dvidešimt jo gyvenimo metų, tai yra apie prezidentavimo metus. Pasirinkti knygų žanrai iš vienos pusės skiriasi, iš kitos yra savaip panašūs – tai nėra nuoseklus pasakojimas, netgi dažniau įvairių šaltinių (kalbų, interviu, dienoraščio įrašų) rinkinys. Atsižvelgus į ilgą ir spalvingą prezidento gyvenimą, norėtusi išvysti ne tik dienoraščius ar interviu, o kažką panašesnio į autobiografiją. Neabejotina, kad

Valdas Adamkus,
POKALBIAI NESILAIKANT
PROTOKOLO,
kalbėjosi ir pokalbius užrašė
Arnas Ališauskas,
Vilnius: Versus aureus,
2016, 280 p., iliustr., 10 000 egz.

Dailininkas Saulius Bajorinas

prezidentas turi ką papasakoti ne tik apie savo gyvenimą, bet ir palikti savo vertybinio pamato, gyvenimiškų nuostatų, požiūrio į save ir pasaulį aprašymą, savotišką aktyvaus politiko testamentą.

Naujausia knyga išsiskiria iš ankstesniųjų (nors nemažai interviu pateikiama ir pirmoje prezidento knygoje), nes pasirinkta knygos kaip ilgo interviu forma. Visų pokalbių autorius vienas asmuo – knygos sudarytojas Arnas Ališauskas. Tai ilgametis prezidento Adamkaus bendražygis, taigi interviu jaučiamas artimas abiejų kalbančiųjų santykis. Ališauskas prezidentūroje darbavosi 1998–2009 m., dirbo prezidentūros kanceliarijos redaktoriumi, vėliau prezidento referentu. Taip pat prisidėjo prie dokumentinio filmo kūrimo, taigi iš dalies kūrė ir visuomenei pristatė dabar mūsų galvose susiformavusį prezidento Adamkaus įvaizdį. Tai jaučiama ir tekste. Skaitant pokalbius, apima nenumaldomas *déjà vu* jausmas: skaitytojas, labiau įsigilinęs į prezidento biografiją, žiūrėjęs dokumentinius filmus tikrai bus užklyptas jausmo, kad šią istoriją jau girdėjo. Nieko keista, nes pokalbiai nebuvo rengiami vien šiai knygai, čia publikuojama ir dokumentiniame filme naudota medžiaga. Kita vertus, knygoje yra ir naujų pasakojimų iš prezidento gyvenimo.

Pirmasis įspūdis gana dviprasmiškas. *Pokalbiai nesilaikant protokolo* pažvelgia į asmeninius prezidento gyvenimo etapus, vaikystę, jaunystę, didžiuosius gyvenimo nuotykius ir kelionę į JAV, leidžia prisiliesti prie asmeninių prezidento išgyvenimų. Vis dėlto pasirinktas knygos sudarymo principas šį asmeninį ryšį formalizuoja. Suprantama, kad leidžiant knygą pokalbiai buvo redaguoti, tvarkyta kalba, viskas sudėliota korektiškai, ir tai verčia pamiršti, kad prezidentas čia kalba su gana artimu bendražygiu, o ne su pirmą kartą matomu žurnalistu. Be to, pokalbiai įreminti pradžioje ir pabaigoje esančių dviejų prezidento kalbų, kurios neleidžia skaitytojui pamiršti „protokolų“, tyliai primena, kad pokalbis su prezidentu visada lieka pokalbiu protokolo rėmuose.

Interviu šioje knygoje sugulė remiantis pokalbio vietomis. Trumpoje Ališausko įžangoje šio pasirinkimo sudarytojas nepaaiškina, tad skaitytojas lieka pamestas tarp skirtingų ir tuo pat metu pasikartojančių vietų (skyrelių pavadinimai: „Kaunas“, „Lietuvos pajūris“, „Vilnius, Nida, Čikaga“, „Vilnius“). Retkarčiais norėtusi žinoti ne tik pokalbio vietą, bet ir datą – juk kiekvienas prisiminimas veikiamas ir laikotarpio aplinkybių. Juo labiau kad toliau pokalbiuose vieta nevaizduoja jokio vaidmens – nėra aišku ar tai Nidos paplūdimys, ar Čikagos oro uostas, ar Vilniaus prezidento rūmai.

Ališauskas prologe aiškiai pristato interviu formą: „Improvizuota, leidžiant pokalbiams tekėti laisvai, šakotis, nutolti nuo pagrindinės temos ir vėl grįžti, pažvelgti į tuos pačius faktus iš kelių pusių“ (p. 5). Pasi-

rinktoji laisva forma išlaisvina sudarytoją nuo teksto konstravimo, nuo sunkių sprendimų kaip išdėlioti informaciją. Tai labai saugus pasirinkimas, būdingas visoms prezidento knygoms. Neturintis temos pokalbis, nuklystantis į gilius atsiminimus, suteikia autentiškumo (nepaisant nugludintos kalbos), bet skaitytojas paliekamas klaidžioti didžiuliam informacijos sraute. Interviu forma apriboja skaitytojo pažinimą, lieka nepalietos svarbios diasporinių išgyvenimų plotmės, vidiniai konfliktai, jausenos ir apsisprendimai, kurių pėdsakai įskaitomi tik tarp eilučių.

Bet ar išties ta forma tokia laisva kaip deklaruojama sudarytojas? Tarp pokalbių užčiuopiamas teminis/chronologinis išdėstymas yra kur kas ryškesnis už vietas, o pokalbių laisvumas knygoje sudaro chaotiškumą jausmą. Skaitytojas tarsi sugražinamas prie svarbiausių ir esminių prezidento gyvenimo momentų, juos vis akcentuojant iš naujo. Pokalbiuose itin ryškūs temų ir laiko šuoliai, bet išlaikomas teminis artėjimas prie gyvenimo zenito – prezidentinių pareigų ir refleksijų apie šį laikotarpį. Proporcingai pokalbiuose vis daugėja prisiminimų apie prezidento kadencijas. Trumpai užsimenant ir aptariant visus esminius prezidento gyvenimo etapus, lyg ir siekiama pristatyti visą jo gyvenimą. Neveltui knyga buvo išleista būtent Adamkaus 90-ojo gimtadienio proga. Ji tarsi ir yra skirta didžiųjų prezidento gyvenimo nuotykių ir gyvenimo kelio vingių apibendrinimui.

Pokalbiai pamažu ritasi per spalvingą Adamkaus gyvenimą – nuo prezidento vaikystės, krikštyną Augustino Voldemaro kabinete, mokyklos draugų, prisiminimų apie tėvus, šeimos draugus, pasitraukimo iš Lietuvos ir gyvenimo DP stovyklose, emigracijos ir gyvenimo JAV, iki vėl prie prezidentinio laikotarpio. Nepamirštas lieka ir pavardės keitimas, kuriam pasiryžo į JAV atvykęs Voldemaras Adamkevičius. Knygoje savo vietą rado ir Adamkaus ryžtas prisijungti prie savanorių, ir noras kovoti su sovietais, vėliau siekis grįžti ir prisijungti prie Lietuvos partizanų. Dėmesys koncentruoja-

mas ne tik į Adamkaus, bet ir į jo aplinką veikusius žmones, ypač žmoną Almą Adamkiene. Ryškiai kuriamas namų židinio kūrėjos vaizdinys, nepamirštas Adamkienės vaidmuo prezidento gyvenime, atsiskleidžia šiltas ir intymus šeimos vaizdas, papildomas asmeninių fotografijų ir smulkių prisiminimų apie buitį ir namus. Pokalbiuose išskyla ir geriausi draugai, idealai bei gyvenime sutikti pasaulio lyderiai. Dažnai užsimenama apie praėjusio amžiaus lyderius ir prezidento santykį su jais. Išryškintas ir Adamkaus vaidmuo Lietuvos laisvinimo byloje JAV bei Lietuvos bendruomenės veikloje, vėliau, indėlis į Lietuvos ir Europos Sąjungos užsienio politiką.

Šalia pokalbių savo vietą randa ir fotografijos. Knyga gausiai iliustruota daugeliui nematytu Valdo ir Almos Adamkų asmeniniu archyvu. Nuotraukos knygai suteikia betarpiškumą jausmą, leidžia skaitytojui pajusti artimesnį kontaktą su prezidento gyvenimu už protokolo ribų. Pasitelkus nuotraukas sukuriama atskiras pasakojimas, kuriame dažnai atsispindi daugiau nei pačiuose pokalbiuose. Asmeniniai kadrai iš Adamkaus vaikystės ar vestuvių užpildo interviu spragas. Vaizdiniai šaltiniai perteikia ne tik laikotarpio dvasią, bet ir asmeninius prisiminimus. Tiek asmeniškai pasakojimai, tiek ši dalis lyg ir „reabilituoja“ pokalbių be protokolo apibūdinimą.

Arno Ališausko surinkti interviu atskleidžia naują, daugeliui nepažįstamą prezidento Valdo Adamkaus gyvenimo puslapį. Skaitytojui, ieškančiam prisiminimų iš diasporinio prezidento gyvenimo, bus įdomu skaityti pirmuosius pokalbius. Knygoje kuriamas ir Lietuvos nuo Antrojo pasaulinio karo iki nepriklausomos valstybės atstatymo vaizdinys. Simboliškas prezidento 90-ties gyvenimo metų apibendrinimas nubrėžia ribas nepažintoje Adamkus biografijos pusėje. Skaitytojui, ieškančiam artimo pokalbio, šis interviu rinkinys tikrai turėtų patikti ir praturtinti pasaulėvaizdį. O ieškančiam konceptualesnės ir gilesnės prezidento biografijos analizės, dar teks palaukti. ❧

Brundzaitė, Konstancija, *Dienoraščiai*, sudarytoja Živilė Tamaševičienė, Vilnius: Lietuvos kompozitorių sąjunga, 2016, 414 p., 300 egz.

Nors mirė labai jauna (nesulaukusi nė trisdešimties), Konstancija Brundzaitė spėjo įsirašyti į Lietuvos muzikos istoriją. Todėl sumanymas išleisti jos nuo šešiolikos metų rašytus dienoraščius (šiek tiek kupiūruotus) greičiausiai buvo grįstas noru parodyti gimstančios menininkės portretą. Ir iš tiesų kantrus skaitytojas iš kasdienybės fragmentų gali susidėlioti vaizdą, kokios muzikos Brundzaitė klausė ir kokius koncertus lankė, kaip juos vertino, koks muzikos supratimas formavosi, o taip pat – kaip ji kuria savo kaip kompozitorės gyvenimą. Tačiau ne mažiau vertingas sovietinio „atšilimo“ laikotarpiu bręstančios jaunos moters socialinis gyvenimas, santykiai su tėvais, bendravimas su bendramečiais, įtemptas, labai trapus vidinis pasaulis, subtiliai, kartais vos vos sušmėžuojantys laiko ženklai, iš kurių apie to meto dvasią gali sužinoti daugiau nei iš klišėmis virtusių pasakojimų apie sovietmetį. Ir atomazgos link kaip banga kylantis liūdesys, kai matai, kad autorė dar tokia jauna, o dienoraštis tuoj pasibaigs.

Tomas Vaiseta

Eizenšteinas, Sergej, *Montažas*, t. I, iš rusų kalbos vertė Natalija Arlauskaitė, Vilnius: Mintis, 2016, 376 p., 800 egz.

Genialus režisierius Eizenšteinas prie lenininio-stalininio komunizmo įteisavimo ir skleidimo pasaulyje prisidėjo gal daugiau negu ne menkliau geniali Leni Riefenstahl – prie nacizmo. Tačiau Riefenstahl, regis, nepaliko teorinių veikalų, o Eizenšteinas – gausiai. Šią jo knygą galima skaityti labai neutraliai – kaip prasmės kūrimo vaizdu apmąstymą, bet galima išvelgti ir virtuoziškos vaizdinės propagandos kūrimo pamokas. Interpretuodamas konkrečius mitus ar meno kūrinius,

autorius nemenkai pažeria visokių nesąmonių ir niekų, tačiau net ir tai jis susieja į tvirtą logišką visumą. Neatremiamas knygos žavesys – kad veikalas apie montažą pats tai tyčia, tai netyčia tapo suręstas montažo principu.

Vytautas Ališauskas

Butler, Judith, *Vargas dėl lyties: Feminizmas ir tapatybės subversija*, iš anglų kalbos vertė Rima Bertašavičiūtė, Vilnius: Kitos knygos, 2017, 320 p., 1000 egz.

Ši knyga – ko gero, vis dar svarbiausias feminizmo ar lyčių studijų tekstas, (bent tam tikruose diskursuose) iš esmės pakeitęs požiūrį į lyties sampratą. Butler remiasi poststruktūralistine pozicija ir užsiima nuosaikia lyties sampratų dekonstrukcija. Pamatiniu teiginiu tapo tezė, kad lytis yra suvoktina performatyviai kaip nuolat kuriamas, konstruojamas reiškinys, o tradiciška binarinė lyties samprata yra keistina plačiu identitetų spektru. Tekstas parašytas ne visiems įkandamu akademinu žargonu, o filosofės poziciją nesunku kritikuoti kaip griau-nantį nihilizmą. Tačiau kartu tai unikali, istoriškai svarbi studija, su kuria turėtų susipažinti kiekvienas, kišantis koją į su lytimis susijusį politinį ar kultūrinį lauką. Todėl, nepaisant visuotinio anglų kalbos plitimo, *Vargas dėl lyties* pasirodymas lietuvių kalba yra įvykis humanitarinių mokslų lauke, o kokybiškas vertimas suteikia šiam leidimui išliekamąją vertę.

Titas Krutulys

Norvilas, Gytis, *Grimzdimas*: Poezija, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2017, 112 p., 700 egz.

Įvairi knyga, kaip ir visa žonglieriaus poetinėmis formomis poezija. Yra ir bandymų žaisti eilėraščio struktūros nuoseklumu, ir eilėraščių proza, ir eilėraščių vaizdu – atskirą skyrių sudaro

grafiniai „paišai“, funkcionuojantys kaip savarankiški tekstai. Knygoje vietą rado keletas solidžių („grimzdimas“, „kūnų tiesintojai“) ar net skaitytojų dėmesį dar iki knygos pasirodymo patraukusių tekstų („iš slaptų sodininko užrašų“). Bet rinkinio visuma nestebina, o dalis *avangardavimų* naujos kokybės nesukuria. Atvirkščiai – neretas tekstas didesnę išpūdį palieka perskaitytas balsu, o ne įmantriai išrangytas puslapyje. Nuvilia ir šioje poetinėje tradicijoje nutašytos klišės kaip, pavyzdžiui, oro gadinimas, taip pat – pertekliniai svaidymaisi kuo įmantresniais siurrealiais vaizdiniais ir metaforomis. Pora geriausių Norvilo tekstų, bet ne pats geriausias Norvilo rinkinys.

Mantas Tamošaitis

Strauss, Leo, *Prigimtinė teisė ir istorija*, iš anglų kalbos vertė Aldona Radžvilienė, Vilnius: Tyto alba, 368 p., 2000 egz.

Tai neabejotinai viena svarbiausių XX a. filosofijos knygų. Straussas joje įtaigiai ir provokuojančiai verčia sugrįžti prie prigimties idėjos, o tiksliau – klausti apie prigimties vietą mūsų politiniame ir teisiniame gyvenime ir kas su šia idėja nutiko moderniajame Vakarų mąstyme ir politinėje tikrovėje. Tai filosofas atlieka per prigimtinės teisės sampratų ir svarbiausių Vakarų moderniosios politinės minties atstovų analizę. Šią knygą ypač rekomenduotina perskaityti tradicionalistams ir konservatoriams, kurie dūsauja dėl modernybės kaip totalinio blogio ir svajoja apie savo pačių susigalvotą aukso amžių. Straussas toli peržengia visus ideologinius -izmus ir parodo, kad prigimtinės teisės kritika negali būti tiesiog nubraukta, o prigimties *atsiminimo* užduotis nėra išpildoma primityviomis intelektualinėmis machinacijomis.

Skirmantas Laurinaitis

Visa valdžia dekanatams!

PASTABUSIS

Gerb. Redaktorius, man kyla įtari-
mas, kad žurnalas pasitraukė į gilų
pogrindį. Praėjimas į redakcijos pa-
talpas yra apribotas, domofonas ne-
reaguoja į mano užklausimus. Jeigu
žiūrėti iš gatvės, pro langus nesimato
jokių žurnalistų, dirbančių prie savo
temų, ir aptarnaujančio personalo:
kalbos kultūros specialistų, korekto-
rių, linotipininkų, ūkinės dalies vedėjo.
Ir pats redaktorius randasi kur tai pa-
sislėpęs ne tik nuo manęs pačio ir kitų,
kuriems iš tikrųjų nuosirdžiai skau-
da dėl žurnalo, bet ir nuo sudėtingų
politekonominių procesų, vykstančių
esamu momentu respublikoje, kuriuos
be perstojo atidžiai sekti ir nušviesti iš
griežtų žurnalistinio objektyvizmo po-
zicijų priklauso redakcijos kolektyvui.
Gerb. Redaktorius, dar ir dar kartą
kviečiu apsispręsti, kada gi pagaliau
su visu rimtumu atsinešite į kritinius
ištikimiausių gerbėjų signalus, siun-
čiamus jūsų spaudos organui, nes da-
bar vykdoma nusišalinimo ir socialinio
abuojumo politika veda ne tik į morali-
nio bankroto liūną, bet ir į neatitaiso-
mą skaitytojų bazės siaurėjimą.

Noriu akcentuoti, kad aš dedu pa-
stangas praeiti į redakciją ne vedinas
kokių tai asmeninių klausimų, o su
konkrečia informacija nuo viso Ped-
instituto kolektyvo. Deja, tyčiomis
ar netyčiomis, televizijoje ir radijuje
buvo kaip tai visai praignoruota, kad
ryšium su kriziniais reiškiniais aukš-
tajame moksle, plačiųjų studentijos,
lektorato ir docentijos masių reikalavi-
mu Pedinstitute buvo prarastas neei-
linis-neplaninis išplėstinio akademinio
sąstato susirinkimas, kuriame buvo
priimta rezoliucija „Dėl antiuniversi-
tietinių jėgų siautėjimo respublikoje ir

priemonių joms pažaboti“. Rezoliucija
suformavo tarpdisciplininę darbinę
grupę pirminiams pasiūlymams – kaip
apsaugoti universitetus nuo šliaužian-
čio perversmo – surinkti, apibendrinti
ir galimai išnešti į visaliaudinį referen-
dumą, o aš buvau vienbalsiai išrink-
tas grupės generaliniu sekretoriumi.
Gerb. Redaktorius, laikas suprasti,
kad aš jau ne koks tai atskirai paimtas
asmuo. Už mano nugaros stovi šimtai
ir tūkstančiai gyvų žmonių su savo go-
domis, požiūriu prizmėmis ir proble-
momis. Pats laikas užmegzti dialogą ir
surasti su manimi sąlyčio taškus, per
kuriuos gerb. Redaktorius ir visa re-
dakcija išeis iš ideologinio beveidišku-
mo vakuumo tiesiai į priešakinę darbo
ir kapitalo fronto liniją.

Aš dar negavau visų atsakymų, bet
jau šiame etape pas mane kaip darbi-
nės grupės generalinį sekretorių susi-
kaupė koks tai visai nemažas minčių
bagažas. Pirmų pirmiausiai su dideliu
nerimu prisieina konstatuoti, kad kai
kurie pseudoekspertiniai sluoksniai,
atstovaujantys vien tik savo siaurus
menševikinius interesus, dirbtinai
eskaluoja universitetų jungimo isteri-
ją. Tačiau jeigu pažiūrėti plačiau, tai
netgi be padidinkamo stiklo matosi, kad
daug lengviau ir pigiau yra sujungti
ne universitetus, o specialybes. Skai-
tau, kad tai duos daug di-
desnį postūmį akademinų
masių mobilizacijai negu
antietatinės nuotaikos,
piktybiškai kurstomos uni-
versitetinio gamybos būdo
priešų, įsiskverbusių į par-
tinius, valstybinius ir spau-
dos organus. Aš pats asme-
niškai visą eilę metų savo

profesinėje veikloje kūrybiškai kombi-
nuoju santechniko specialybę su poli-
tologo pašaukimu. Dienomis važinėju
pagal iškvietimą po butus, o vakarais
vedu politinformacinius užsiėmimus
apie mūsų respubliką Pedinstituto
savišvietos kursuose imigrantams iš
artimojo užsienio. Mano patirtis rodo,
kad pradėti specialybių jungimosi pro-
cesą reikia nuo humanitarijų, dėl to,
kad jie yra mažiausiai pritaikyti liau-
dies ūkiui, principu iš to ir išplaukia
būtinybė papildyti jų kvalifikaciją kita
specialybe. Ne paslaptis, kad arčiaus-
iai humanitarinių mokslų stovi me-
dicina – abi šios sritys už savo objektą
ima žmogų kaip tokią. Todėl aš paimiau
visus dvyliką raudonos enciklopedijos
tomų, kad išanalizuoti, kurios specialy-
bės tarp savęs susišaukia labiausiai, ir
nustačiau, kur yra galimybė sutaupyti
finansus ir jau artimiausiu periodu iš-
davinėti sekančius dvigubus diplomus:
etnologas – psichiatras, istorikas – ge-
rontologas, filosofas – traumatologas,
lituanistas – patalogoanatomas, polo-
nistas – epidemiologas, skandinavis-
tas – seksopatologas, menotyrininkas –
narkologas, orientalistas – masažistas,
bibliotekininkas – okulistas, semioti-
kas – logopedas, archeologas – sani-
taras, žurnalistas – kaproterapeutas,
literatūrologas – homeopatas, eduko-
logas – akušeris, kultūrolo-
gas – chirurgas.

Skaitau, kad didžioji aka-
deminio gyvenimo proble-
mų dalis atkris savaime,
jeigu iš universitetų išo-
peruosime jų kūną edančias
piniginių santykių metas-
tazes. Ir čia reikia pradėti
nuo savęs. Klasiniai nema-

žos dalies dėstytojų šiaip tai su sveika ideologine orientacija instinktai yra klaidinami rékšmingai platinamos demagogijos, kad būktai reikia pakelti jų atlyginimus. Alga yra buržuazinė atgyvena ir jos kėlimas yra ne kas kita kaip gerai apgalvotas planas, kaip dar labiau įkinkyti akademinio darbo proletariatą į amžiną prekinio fetišizmo karuselę. Samdomas darbas yra žmogaus išnaudojimo forma, nedaleistina mokslo šventovėje, todėl universitetas turi būti vieta, kur moksliniai ir pedagoginiai kadrai yra ne samdomi, o išlaikomi pilnai patenkinant visą jų materialinių ir dvasinių poreikių diapazoną. Alga bus panaikinta kaip tokia, kad universitetų dirbantiesiems nereikėtų galvoti apie pinigus, o tik apie mokslo progresą ir koncentruotis į paskaitų kokybę.

Lemiamą rolę organizuojant universitetinių masių buitį ant naujų pagrindų turės suvaidinti dekanatai, kurie šiame pereinamajame etape tik vegetuoja kaip rektoratinio autoritarizmo klapčiukų užuovėja, o revoliucinių pasikeitimų pasekoje taps kritine grandimi, kur į harmoningą visumą susieina mokslinės žmogiškųjų ir nežmogiškųjų akademinų resursų vadybos principai bei stichinio universitetinių masių socializmo idealai. Dekanai daugiau niekada nebus administraciniai nykštukai, šokantys pagal rektoriaus dūdelę apgailėtiną ataskaitinį kadrių akademinės oligarchijos orgijose, dar vadinamose rektorato posėdžiais, o išaugs į viso fakulteto kolektyvo valios reiškėjus, kadangi sprendimus išnešinės ne fakultetų tarybos, seniai pardušios plačiųjų universitetinių masių interesus už kelias komandiruotes į tolimąjį užsienį, ir ne katedros, diskreditavusios save kaip idėjinės baudžiavos bastionai, o visuotinės fakultetų dirbančiųjų sueigos į dekanatus bei mobilios mokslinių ir pedagoginių kadrių kuopelės.

Skaitau, kad pirmas ir neatidėliotinas dekanatų uždavinys bus ekspropriuoti visus maitinimo punktus, kurie randasi universitetų teritorijose ir begėdiškai pelnosi iš elementarių dir-

bančiųjų fiziologinių poreikių bei organizuoti nemokamą konvejerinį jų maitinimą nuo pusryčių iki vakariėnės. Ištinio akademinų kadrių valgydinimo ciklo metodas ne tik leis įveikti vis dar pasitaikančius žalingus maitinimosi įpročius, bet ir stiprins dirbančiųjų motyvaciją iš ankstauro ryto prisistatyti į universitetų patalpas ir prabūti jose neatitrūkstam nuo kolektyvo visą dieną. Tuo pačiu bus su šaknimis išrautas ir individualizmo beprasmybės jausmas nuo per ilgo buvimo su savimi, alinantis nemažos universitetinių masių dalies psichiką ir pastebimai numušantis žemyn mokslo tiriamojo ir pedagoginio darbo našumo rodiklius.

Kad akademinų kadrių valgydinimas atitiktų universitetinės etikos, protingumo ir teisingumo kriterijus bei tėvyninių dietologų rekomendacijas dėl kovos su besaikiu apsirijimu, išduodami dekanatuose maitinimosi talonai bus suskaidyti į skirtingas maistingumo kategorijas pagal mokslinius pedagoginius laipsnius ir dėstyimo krūvio išdirbį, prilyginant vidutinę bazinę doktoranto etato davinio normą 1200 kalorijų per dieną, lektoriaus etato normą – 1600 kalorijų, docento – 2000 kalorijų ir profesoriaus – 2400 kalorijų (dalijant duotąjį kalorijų kiekį iš koficiento 1,5, kai dieninė davinio norma apskaičiuojama moteriškos lyties dėstytojams). Dėstytojams stachanoviečiams už daugiau nei 40 kontaktinių valandų su studentais per savaitę ir analogišką mokslinę perprodukciją bus išskiriamas 1000 kalorijų per dieną priedas bei papildomas vitaminų kompleksas, o semestro pabaigoje, visuotinėje sueigoje į dekanatą bus iškilmingai įteikiama kokia tai vertinga dovana: radijo aparatas, čekiško křištolo servizas, valstybinės obligacijos, žurnalo *Mokslas ir technika* metinė prenumerata. Aišku, bus ir kitos kažkada tai taikytos, bet nepelnytai pamirštos materialinio skatinimo priemonės: kelialapiai į sanatoriją iki keturiolikos lovadienių, abonementai į kino seansus, nemokamas baseinas.

Aplamai pro dekanatus bus spren-

džiama didžioji dauguma akademinų kadrių materialinio aprūpinimo klausimų: išduodama darbinė ir poilsinė apranga bei avalynė, mokslo tiriamosios veiklos bei dėstyimo inventoriūs: kreida, skaičiavimo mašinėlės, kampaniniai, trintukai, flamasteriai, popierio klijai ir pan. Kadangi beveik visi poreikiai bus tenkinami prodekanatus ir algos funkcija atmirs, universitetai galės ženkliai supaprastinti savo buhalteriją, išmokėdami visiems dirbantiesiems vienodą 0,75 minimalaus mėnesinio pragyvenimo dydžio pašalpą likutiniams asmeninės higienos, kultūringo laisvalaikio praleidimo, pravažiavimo visuomeniniu transportu bei komunalinių mokesčių klausimams spręsti.

Dekanatuose visą parą budės akademinio proletariato draugovė, vykdanči fakultetinę dekanato darbo kontrolę, duodanti jam konstruktyvius pasiūlymus dėl etatų, materialinių skatinimo priemonių ir drausminių nuobaudų skyrimo, bei operatyviai įsigilinti į fakulteto dirbančiųjų nusiskundimus, pageidavimus ar šiaip kolegiškai įsiklausanti, kai yra noras biškį išsilieti po sunkios akademinio darbo pamainos ar pasisakyti apie tarptautinę situaciją. Taip pat drauge su dekanu draugininkai pravedinės priduodamos į dekanatą mokslinės produkcijos bei paskaitų konspektų audita, kad užkirsti kelią akademiniam sabotazui, savivalei ir žalingos informacijos platinimui studentijos tarpe. Tokiu būdu, viso aukščiau išvardytų priemonių komplekso pasekoje dekanatai pasidarys karštai plakanti fakultetų širdis, kur nuolatos kunkuliuoja mokslinis universitetinių darbo masių entuziazmas, yra diegiami į gyvenimą progresyvūs tiesioginės akademinio proletariato valdžios procesai bei gimsta originalios ideologinio jauniosios kartos auklėjimo metodikos.

Dar apie 1970 metus gerb. G. Zimanas respublikiniame aukštųjų mokyklų pasitarime teisingai pažymėjo, kad universitetinis išsilavinimas yra bendraliaudinė nuosavybė ir todėl svarbiausias partinių bei valstybinių

organų uždavinys šioje sferoje yra užtikrinti vienodą prieigą prie jos visiems. Šiandien per visus stambaus kapitalo propagandos ruporus liaudies masių tarpe yra vykdoma agresyvi antiuniversitetinė agitacija, kad būk tai studijos yra kokių tai protiškai labiau išsivysčiusių individų privilegija, liejamos krokodilo ašaros, kad universitetinio plačiųjų masių lavinimo našta yra finansiškai neišnešama trapiai buržuazinei ekonomikai ir nuduodama, kad universitetinis diplomatas yra tik nereikalingas popieris, nes žinoti kosmoso ir visuomenės dėsnių tam, kad dirbti prie staklių, prie kasos ir prie bulvių nereikia. Kas baisiausia, kai kurie pseudoekspertiniai sluoksniai net drįsta insinuoti, kad atseit ryšium su nekontroliuojamu pedagoginių kadro augimu universitetuose protinio išsivystymo žirkklės tarp studentų ir dėstytojų palaiptai užsidaro ir dėl to būk tai stipriai buksuoja žinių perdavimo mechanizmas. Ir kieno gi riebios rankutės ploja katučių šitai išūlaus melo bakchanalijai? Jeigu turite bent biškį loginio mąstymo, gerb. Redaktorius, atspėjote pats: fabrikantų, prekybinių monopolijų maitvanagių ir latifundininkų, jau šiuo momentu godžiai skaičiuojančių kokiais viršpelniais prisikimš savo mašnas, kai pradės siurbti pridėtinę vertę iš nediplomuotų masių kanalizuojamų šalin nuo šviesaus universitetinio rytojaus į ne-

kvalifikuoto samdomo darbo aklavietę.

Gerb. Redaktorius, duokime deramą atkirtį reakcijos jėgoms ir sukurkime tokį universitetinį tinklą masėms, tolydžiai užklojantį visą respublikos teritoriją, kad daugiau niekam nereikėtų eiti į mokslo šviesą iš toli kaip Lomonosovui. Skaitau, kad reikiamas efektas bus gautas tik tada, kai pagal teritorinę skvarbą įvairios vietinės universitetinės saviorganizacijos formos, tokios kaip stacionarūs studijų punktai, išvažiuojamieji semestrai ar srautinės paskaitos kultūros namų salėse, pasieks respublikinio benzino kolonelių tinklo tankį. Kad mokslą dar giliau įvesti į plačiųjų masių kasdieną, lygiagrečiai bus organizuotas nepers-tojamas mokslinės produkcijos tiekimas bei jos vieši skaitymai ir mokslo populiarinimo viktorinos darbo žmonėms visose rajoninėse bibliotekose. Be abejo, intensyvaus ekstensyvos universitetinio tinklo plėtros periodu kai kur neišvengiamai susidarys laikini pedagoginių kadro trūkumai, dėl to iki jų pašalinimo tose vietovėse bus pajungtas dėstyti strateginis akademinis rezervas – liaudies docentai, kuriems pedagoginis laipsnis bus išduodamas dekanatuose pagreitinta tvarka mobilių mokslinių ir pedagoginių kadro kuopelių teikimu.

Jau girdžiu, kaip buržuazinės propagandos laboratorijose šlifuojami klastingo ekonominio šantažo antran-

kiai darbo žmonėms. Ponai statistikos intrigantai, prisidengę garbingu ekonomisto vardu, nėra čia ko aimanuoti apie kokį tai per mažą bendrą vidinį produktą. Bet kokį BVP vienu valiniu sprendimu perskaičiuos Lietuvos liaudis, kai jos kantrybė bus privesta iki kritinio taško. Gerb. Redaktorius, tik biškį, visišką biškuliuką pagalvo-kime kartu: viena NATO haubica atsieina respublikiniam biudžetui tiek pat, kiek 200 Pedinstituto diplomų! Klausimas yra tik tai, kas geriau užtikrina saugumą bendrąja prasme mūsų mažyčiui kaip lašelis gintaro kraštui: ar neatsakingas žvanginimas ginklais grojant ant silpnų didžiojo kaimyno nervų ir skeliant karo žiežirbą, ar du šimtai naujų inteligentų, nešančių mokslo žariją į gūdžiausius respublikos užkampius? O dabar padauginkim 21 jau užpirktą haubicą iš 200 ir gausim 4200 Pedinstituto diplomų, gerb. Redaktorius, 4200! Skaitau, kad čia viskas aišku ir be žodžių. Gerb. Redaktorius, ant šios karčios NATO natos aš kol kas dedu savo idėjoms tašką. Informuoju, kad kaip santechnikas turiu savo patikimus kanalus į pogrindį ir, kur šiuo metu randasi žurnalo redakcija, aš išsiaiškinsiu pats, tad iki pasimatymo konspiraciniame bute. Revoliucinė situacija bręsta, reikia paderinti veiksmus. Visa valdžia dekanatams! ❧

Pomponai

SUMEZGĖ ELIGIJUS RAILA

MIŽELAT

Iš pedagogės lituanistės Aleksandro Šalčiūtės atsiminimų: „Su Eduardu Mieželaičiu, buvusiu visais požiūriais kaimynu, toji kaimynystės skalė labai plati: nuo Mieželaičių Eckos iki Lenino premijos laureato. Mūsų gyvenimas ėjo „tvora tvoron“ tame smėlėtame Šančių kvartale. Kampinis XVI kranto ir Latvių gatvės beržas regėjo, kaip pamažu lukštenasi, kalasi pro paauglystės luobą du beveik vienamžiai – Mieželaičių Ecka ir Šalčių Olka. Jiedu buvo ir beveik vieninteliai šio kvartalo (jei neskaitysime Eckos sesers Marytės) gimnazistai, tėvų ištaikyti leisti ne Šančių progimnazijon, o stačiai gimnazijon – vienas į III, o kita į „Aušros“ mergaičių. Pavypsota mano, smalsios mergaitės, į Mieželaičių buveinę ir iš jiems paradinės – Latvių gatvės pusės. Antrokė, po pamokų grįždama namo iš mokyklos, eidavau ne pačiu tiesiausiu keliu. Mėgdavau žingsniuoti apsukui, nespirtindama žingsnio ir, kaip jau raštingas žmogus, skaitinėdama viską, kas tik skaitoma pasitaikys pakeliui. Pasirinkimas, deja, buvo nedidelis: pora smulkių prekių parduotuvių, na, ir lentelės ant gatvės atgręžtų namų sienų. Juodos su baltai išvedžiotomis raidėmis jos

skelbė, kas to ar kito namo gyventojas, kokius laiko nuomininkus (pastarųjų pavardės buvo užrašytos kreida). Šitiems pasiskaitinėjimams ypač įdomi pasirodė Mieželaičių lentelė. Prikalta ant paradinės namo sienos kairiame kampe baltais dažais užrašytomis tiesiomis raidėmis skelbė: savininkas MIŽELAT. Tasai užrašas, kiekviena kartą jį stebėjiant, teikė nemažai džiaugsmo. Tik pagalvokit: Ecka jau ketvirtokas, o be klaidų rašyti nemoka. Tik taip tesupratau tą pirmąjį skiemenį be E raidės, o trečiąjį be dvigarsio AI. Na, o galūnės nebuvimą antraklasės protelis aiškino gana atlaidžiai: rašė Ecka ir lentelė nesutilpo... Ne vienerių metų ir ne vienos mokyklinės klasės prirėkė, kad toji MIŽELAT būtų suprasta kaip apvokietinta Mažosios Lietuvos lietuviškų pavardžių forma.

Eduardas Mieželaitis gana plačiai aprašė savo tėvą aukštarankį, dirbinusį net muzikos instrumentą keistu pavadinimu „bandžo“. Tačiau skaitant E. Mieželaičio autobiografijas visuomet akis badė nutylėjimas apie motiną.

Visų pirma, ji buvo katalikė, atsidūrusi šalia vyro liuteronu, ir dar su apvokietėji-

mo žymėmis (su juo vaikai dažniausiai kalbėjo vokiškai, jo dėka Ecka buvo leidžiamas į vokiečių pradžios mokyklą).“

Labdara

Iš istoriko Leono Bičkausko-Gentvilos atsiminimų: „Iš karto po karo Vilniaus Universitetas gavo JAV lietuvių atsiųstą labdarą – visą vagoną drabužių. Jiems paskirstyti buvo sudaryta speciali komisija, kurios pirmininku paskirtas profsąjungos Vietos komitete tuo metu dirbęs chemikas Kazys Daukšas. Visi žinojo, kad bus paskirstyta teisingai, be jokių „blatų“. Taip ir buvo, negauta nė vieno skundo. Kiekvienas darbuotojas, kuriam nutarta ką nors paskirti, buvo kviečiamas į komisiją, ir tas drabužis jam įteikiamas asmeniškai. Pačioje skirstymo pabaigoje

K. Daukšas pakvietė Vietos komiteto pirmininką: „Paskyrėm šį tą ir pačiam. Nutarėm, kad labai gerai tiks“. Gavęs nedidelį dailių paketėlių, tas padėjo ir jau norėjo eiti, bet K. Daukšas sulaukė: „Išvyniok, pažiūrėk, ar tiks dydis“. Visos komisijos akivaizdoje išvyniojus paketą pasirodė, kad ten buvo juodos šilkinės moteriškos kelnaitės...“

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

RELIGIJOS, KULTŪROS IR VISUOMENĖS GYVENIMO ŽURNALAS

Dvidešimt penkti metai. 2017, Nr. 4 (292)
Išeina aštuonis kartus per metus.

VšĮ „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“

Pilies g. 8, 01403 Vilnius, Lietuva / Lithuania
Įmonės kodas 124626686, PVM kodas LT246266811
A/S LT60 7044 0600 0131 0361, AB SEB BANKAS
Direktorius LAURYNAS PELURITIS
Mob. tel.: +370 686 80735
El. paštas: nzidyns@nzidyns.lt
<http://www.nzidyns.lt>
<http://www.knygynas.nzidyns.lt>

REDAKCIJA

Tomas VAISETA (vyriausiasis redaktorius)
Mikas VAICEKAUSKAS (atsakomasis redaktorius)
Nerijus ŠEPETYS (specialusis redaktorius)
Rūta CHLOMAUSKAITĖ (ikonografė)
Violeta BOSKAITĖ (maketuotoja)

REDAKCIŅĖ KOLEGIJA

Mantas ADOMĖNAS
Vytautas ALIŠAUSKAS
Guoda AZGURIDIENĖ
Alfredas BUMBLAUSKAS
Antanas GAILIUS
Kęstutis K. GIRNIUS
Giedrė JANKEVIČIŪTĖ
Petras KIMBRYŠ
Paulius SUBAČIUS
Arūnas STREIKUS (pirmininkas)
Lionginas VIRBALAS SJ

BENDRADARbiai

Vilius BARTNINKAS, Virginija CIBARAUSKĖ,
Simas ČELUTKA, Norbertas ČERNIAUSKAS,
Tomas DAUGIRDAS, Marija DRĖMAITĖ,
Bernardas GAILIUS, Liudas JOVAIŠA,
Mingailė JURKUTĖ, Monika KARENIAUSKAITĖ,
Katarzyna KORZENIEWSKA, Vladas LIEPUONIUS,
Jonas MALINAUSKAS, Justinas MICKUS,
Živilė NEDZINSKAITĖ, Mindaugas PAKNYS,
Juozapas PAŠKAUSKAS, Vidas POŠKUS,
Eligijus RAILA, Kęstutis SKRUPSKELIS,

Gražina SVIDERSKYTĖ, Kęstutis ŠAPOKA,
Aurimas ŠVEDAS, Giedrius TAMASEVIČIUS,
Mantas TAMOŠAITIS, Manfredas ŽVIRGŽDAS

PARTNERIAI, RĖMĖJAI IR GLOBĖJAI

ATEITININKŲ FEDERACIJA,
www.bernardinai.lt, GAILIŲ klanas,
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA,
Katalikų radijo „MAŽOJI STUDIJA“, žurnalas „ARTUMA“,
Nerija PUTINAITĖ

ŠIO ŽURNALO NUMERIO RENGIMĄ IR SPAUSDINIMĄ REMIA

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

remia GVENDOS MILAKNYTĖS,
AISTĖS KUČINSKIENĖS, KRISTINOS
STEIBLYTĖS, NIDOS VASILIAUSKAITĖS,
VILIAUS BARTNINKO, ANDRIAUS
KLEIVOS, RITOS MIKUČIONYTĖS,
ELIGIAUS RAILOS publikacijas

LIETUVOS MOKSLO TARYBA REMIA

EMILIO KASPARO, DAINIAUS NOREIKOS, AKVILĖS
NAUDŽIŪNIENĖS, JURIAUS DOBRIAKOVO, MONIKOS ŠIPELYTĖS,
INOS ĖMUŽIENĖS publikacijas

Projektas „Lituanistikos tyrimų sklaida žurnaluose „Naujasis Židyns-Aidai“ ir „Knygų aidai““, finansuojamas Lietuvos mokslo tarybos pagal Valstybinės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą. Sutarties Nr. LIP-041/2016

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

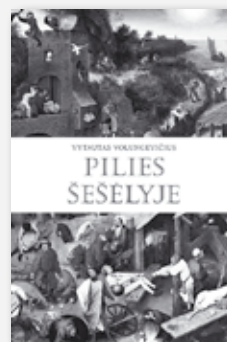
remia VIRGINIJOS CIBARAUSKĖS,
LINOS BUIVIDAVIČIŪTĖS,
MANTO TOLOČKOS, MANFREDO
ŽVIRGŽDO publikacijas

Spausdina UAB „Petro ofsetas“,
Naujoji Riovonių g. 25 C, 03153 Vilnius
Tiražas 800 egz. Kaina 3,00 €
SL Nr. 366. Indeksas 5063. ISSN 1392-6845
Redakcijos ir autorių nuomonės nebūtinai sutampa
Nė vienas straipsnis nelaikomas nediskusiniu
Mokslo straipsniai recenzuojami redakcijos nustatyta tvarka
Už reklamos turinį ir kalbą redakcija neatsako
© Maketas – „Naujasis Židyns-Aidai“, M. Gedminas, 2000

Naujausių leidyklos išleistų knygų ieškokite

NŽ-A internetinio knygyno puslapyje

<http://www.knygynas.nzidiny.lt>

INDEKSAS 5063

KAINA 3,00 €

Naujasis ŽIDINYS
Aidai

PILIES G. 8, LT-01403 VILNIUS
LIETUVA / LITHUANIA, EUROPE

www.nzidiny.lt

